

563

**SUOMALAISEN
PUHETAIDON
KIRJALLISUUDEN
LÄHTÖKOHDAT**

Riku Keskinen

Lisensiaatintutkimus
puheviestinnän alalta
Viestintätieteiden laitos
Jyväskylän yliopisto

Tammikuu 1998

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos VIESTINTÄTIETEIDEN
Tekijä Riku Keskinen	
Työn nimi Suomalaisen puhetaidon kirjallisuuden lähtökohdat	
Oppiaine Puheviestintä	Työn laji Lisensiaatintyö
Aika Tammikuu 1998	Sivumäärä 154
<p>Tiivistelmä - Abstract</p> <p>Suomessa alettiin 1900-luvun alussa kirjoittaa oppaita puheenpitotaidosta ja lausunnasta. Ensimmäisiä kirjoja olivat 1901 ilmestyneet Vihtori Peltosen 'Puhetaito' ja Kaarola Avellanin 'Kaunolukemisen opas'. Tutkimuksessa seurataan tämän puhetaidon kirjallisuuden kehittymistä kolmen vuosikymmenen ajan sekä tarkastellaan kirjojen juuria. Tavoitteena on selvittää, mitä opillista taustaa näillä oppailla oli.</p> <p>Tutkimus on pääosin oppihistoriallinen. Aiempi tutkimus alueelta on lähinnä ulkomaista. Se voidaan jakaa kolmeen osaan: 1) retoriikan historiaan kohdistunut tutkimus, 2) amerikkalaisen puheviestintä-oppialan (speech communication) historiallinen tutkimus sekä 3) saksalaisen "puhetieteen" (Sprechwissenschaft) historiallinen tutkimus. Tätä tutkimusta hyväksikäyttäen on haettu opillista taustaa, virtauksia, rakenteita, joiden avulla suomalaisen puhetaidon kirjallisuuteen voitaisiin pureutua.</p> <p>1900-luvun alun puhetaidon kirjallisuuden taustalla vaikuttaa kaksi opillista päävirtausta. Toinen niistä on vanha länsimainen <i>retoriikan traditio</i>, joka on keskittynyt vaikuttavaan julkiseen puhetaitoon. Tämä traditio henkilöityy roomalaisessa Cicerossa, niin hänen puhetaitoa käsittelevissä teoksissaan kuin hänen omissa puheissaankin. Toista opillista traditiota kutsutaan tässä tutkimuksessa <i>kaunoluvun traditioksi</i>. Kyseessä on 1700-luvulla kehittynyt kaunokirjallisuuden suullista esittämistä koskeva oppijärjestelmä. Sen juuret voidaan nähdä retoriikan tradition perinteisen viisijärjestelmän osassa <i>actio</i>, mutta kaunoluvun myöhemmät yhteydet retoriikkaan eivät ole kovin likeisiä.</p> <p>Tutkimuksessa selvitetään näiden traditioiden näkymistä suomalaisten puhetaidon oppaiden sisällössä. Vaikka retoriikalla onkin pitkä oppihistoria eurooppalaisessa – myös suomalaisessa – yliopistossa, niin retoriikan traditio ei ole enää voimissaan 1900-luvulle tultaessa, eikä retoriikan traditio ole keskeinen tekijä suomalaisessa puhetaidon kirjallisuudessa. Sitä vastoin kaunoluvun oppirakennelma esitellään monissa oppaissa yksityiskohtaisesti ja kokonaisuutta tarkastellen se muodostaa vuosisadan alun puhetaidon kirjallisuuden ytimen.</p> <p>Kaunolukua ja puheenpitotaitoa käsitellään kirjoissa joko yhdessä tai ainakin niiden läheistä yhteyttä korostetaan. Oppaiden hallitseva ajatus on – kun niitä tarkastellaan kokonaisuutena –, että kaunoluku on kaiken puhetaidon ydin. Puheenpitotaitoa opiskelevan on siis syytä opiskella kaunoluvun perusteet. Vaatimus esitetään joko ääneen tai se on luettavissa rivien väleistä. Toisin päin vaatimusta ei esitetä; lausujan ei tarvitse opiskella puheenpitotaitoa. Kaunoluku-keskeisyys merkitsee käytännössä sitä, että esiintyminen ja esittäminen – äänenkäyttö ja eri korostuskeinot – painottuvat suomalaisessa puhetaidon kirjallisuudessa.</p>	
Asiasanat	Puhetaidon historia, retoriikka, kaunoluku
Säilytyspaikka	Jyväskylän yliopisto/Tourulan kirjasto
Muita tietoja	

SUOMALAISEN PUHETAIDON KIRJALLISUUDEN LÄHTÖKOHDAT

Johdanto	1
-----------------	---

I OSA: Vanha retoriikka ja uudet oppialat

1. Länsimainen retoriikan traditio	5
Klassinen retoriikka	6
Renessanssi ja antiikin perintö	15
Retoriikkaa latinaksi ja kansallisilla kielillä	18
Retoriikan "loppu"	21
2. Retoriikka suomalaisen yliopiston oppiaineena	25
Retoriikka Suomen keskiajalla ja renessanssissa	25
Eloquentia-professori ja retoriikka: prof. 1640-1776	28
Porthan eloquentia-professorina 1777-1804	37
Porthanin käsityksiä retoriikasta	41
Retoriikka yliopistossa 1805-1920	49
Mitä retoriikalle Suomessa tapahtui?	51
3. Uudet oppialat Saksassa ja Yhdysvalloissa	54
Saksalaisen puhetaidon opillinen pääsuuntaus 1800-luvulla	55
<i>Sprechkunden</i> synty	58
Retoriikka ja kaunoluku 1800-luvun amerikkalaisissa collegeissa	64
Retoriikan ja kaunoluvun kirjallisuus 1800-luvun Yhdysvalloissa	71
<i>Public speaking</i> -oppialan synty	75

II OSA: Suomalaisen puhetaidon kirjallisuuden alkuvuosikymmenet: keskeiset kirjoittajat ja heidän tuotantonsa

1. Alkuvaihe: Vihtori Peltonen ja Kaarola Avellan	89
Peltonen: lehtimies, kansanvalistaja, fennomaani, kirjailija	80
<i>Puhetaidon</i> syntytaustaa	82
<i>Puhetaito</i> (1901)	86
Kaarola Avellan: näyttelijästä kaunoluvun opettajaksi	92
<i>Kaunolukemisen opas</i> (1901)	93
2. Retoriikkaa: K. S. Laurila ja I. A. Heikel	97
K. S. Laurila: esteetikko ja kirjallisuustieteilijä	97
<i>Puhumisesta</i> (1912)	99

Laurilan muut teokset	105
I. A. Heikel: klassinen filologi	110
<i>Retorik – handledning i talarkonsten</i> (1923)	111
Muutamia huomioita <i>Tyylitaidosta</i> (1930)	116
3. Kaunolukua ja puhekasvatusta: Ilmari Räsänen ja Eero Salola	119
Ilmari Räsänen: yliopistollinen kaunoluvun opettaja	119
<i>Lyhyt kaunoluvun opas</i> (1917)	122
Muita teoksia	127
Eero Salola: lausuntahenkinen puhekasvattaja	127
Poppius & Salola: <i>Lausujan työ</i> (1925)	128
<i>Äidinkielen kirja: 'Suullinen esitystaito'</i> (1930)	132
4. Muita kirjoittajia ja teoksia	136
Retoriikka ja kaunoluku	140
Tutkimuksen arviointia	144
Lähteet ja kirjallisuus	146

SUOMALAISEN PUHETAIDON KIRJALLISUUDEN LÄHTÖKOHDAT

Johdanto

Suomessa alettiin tämän vuosisadan alussa julkaista kirjoja puheenpitotaidosta ja lausunnasta. Monissa muissa Euroopan maissa tällaisia kirjoja oli kirjoitettu jo useiden vuosisatojen ajan. Esimerkiksi saksaksi vastaavaa kirjallisuutta oli ilmestynyt 1400-luvun lopusta lähtien¹, englanniksi 1500-luvun alkupuolelta², ruotsiksi 1700-luvun alkupuolelta³, tanskaksi⁴ samoin kuin unkariksi⁵ 1700-luvun lopusta. Tietysti puhetaitoa käsitteleviä teoksia oli kirjoitettu vielä paljon aiemminkin, aina antiikin ajoista lähtien – tunnetuimpia antiikin kirjoittajia olivat Aristoteles, Cicero ja Quintilianus. Mutta klassisilla kielillä joko antiikissa tai myöhemmin⁶ kirjoitettujen puhetaidon kirjojen rinnalle tuli siis renessanssin jälkeen myös ns. uusilla kielillä kirjoitettuja teoksia.

Ensimmäinen suomalainen puhetaidon kirja – kun latinaksi kirjoitettuja⁷ ei lasketa mukaan – oli Vihtori Peltosen *Puhetaito* (1901). Tämän

¹ Stötzer, Ursula, 1962. *Deutsche Redekunst im 17. und 18. Jahrhundert*, s. 60. Ensimmäiset retoriikan (puhetaito oli osa retoriikkaa) oppikirjat saksan kielellä olivat Heinrich Geislerin *Anleitung zur Redekunst* (1493) ja Friedrich Riedererin *Spiegel der waren rhetoric Vß Marco Tulio Cicerone vnd andern getütscht* (1493). – Toistaiseksi täydellisin bibliografia Saksassa ilmestyneistä retoriikan kirjoista on Dieter Breuerin ja Günther Kopschin kokoama luettelo 'Rhetoriklehnbücher des 16. bis 20. Jahrhunderts' Helmut Schanzen toimittamassa teoksessa *Rhetorik – Beiträge zu ihrer Geschichte in Deutschland vom 16.-20. Jahrhundert* (1974), mutta luettelon aikarajauksesta johtuen aivan ensimmäiset saksalaiset kirjat siis puuttuvat siitä.

² Conley, Thomas M., 1990. *Rhetoric in the European tradition*, s. 134. Ensimmäinen englanninkielinen "retoriikka" oli Leonard Coxin 1530 ilmestynyt *The Arte or Crafte of Rethoryke*.

³ Varhaisin löytämäni ruotsalainen retoriikan teos on Anders Lallerstedtin *Inledning til rhetoricam eller värtalighets-konsten, sammanskrefven på frågor och svar --* (1742).

⁴ Fafner, Jørgen, 1995. *Retorikkens død og genopstandelse*. Teoksessa Christer Åsberg (toim.), *Retoriska frågor. Texter om tal och talare från Quintilianus till Clinton tillägnade Kurt Johannesson*, s. 37-38. Varhaisin Fafnerin mainitsema tanskankielinen retoriikan oppikirja on M. Christian Bastholmin *Den geistlige talekonst* (1775) – Fafner ei kuitenkaan sano, että kirja olisi ehdottomasti ensimmäinen.

⁵ Víg, Árpád, 1981. *Retorika és történelem*, s. 58, 63-64. Jo 1650 ilmestyi puoliksi latinaksi, puoliksi unkariksi Pál Medgyesin homiletiikan eli saarnataidon oppikirja. Ensimmäinen kokonaan unkarinkielinen teos oli Pál Szenthen *Magyar oskola* (1792), joka käsittelee kuitenkin paitsi retoriikkaa myös grammatiikkaa ja poetiikkaa. Ensimmäinen pelkästään retoriikkaa käsittelevä kirja oli Ferenc Tóthin *Homiletika* (1802).

⁶ Retoriikasta kirjoitettiin uusien kielten ohella yleisesti myös latinaksi niin kauan kun latinan asema koulutuksessa oli keskeinen, eli vielä 1800-luvullakin. Esimerkiksi Ruotsissa ilmestyi 1819 C[arl] A[dolph] W:[ahlbom]in oppikirja *Compendium rhetoricae; in urum studiosa juventutis gymnastica edicit*.

⁷ Latinaksi kirjoitettua retoriikan kirjallisuutta ilmestyi Suomessa 1600- ja 1700-luvuilla. Näistä

vuosisadan ensimmäisen kolmanneksen muita tärkeitä⁸ suomalaisia kirjoja olivat Kaarola Avellanin *Kaunolukemisen opas* (1901), K. S. Laurilan *Puhumisesta* (1912) ja saman kirjoittajan kaksi historiikkia suurista puhujista, Ilmari Räsäsen *Lyhyt kaunoluvun opas* (1917) ja hänen muutkin lausuntaa käsittelevät kirjansa, I. A. Heikelin *Retorik* (1923), Olga Poppiuksen ja Eero Salolan *Lausujan työ* (1925) sekä Salolan *Suullinen esitystaito*, joka oli alunperin osana Salolan ja Aili Mustosen *Äidinkielen kirjaa* (1931), mutta joka myöhemmin julkaistiin omana teoksenaankin. Jotkut näistä kirjoista käsittelivät sekä puheenpitotaitoa että lausuntaa, jotkut keskittyivät jompaan kumpaan, osa sisälsi myös näyttelemiseen liittyviä asioita. Tätä kirjallisuutta kutsutaan tässä tutkimuksessa *puhetaidon kirjallisuudeksi*.

Suomalaisen puhetaidon historiaa ei tähän mennessä ole paljoakaan tutkittu, mutta muutama perusasia on kuitenkin ollut jo pitkään yleisesti tiedossa, kuulunut ns. opetustraditioon. On tiedetty, että suomalainen puhetaidon opetus, niin kouluissa kuin yliopistoissakin, painotti pitkään lausuntaa, ja on arveltu, että lausunnan harrastus on ollut erityisen voimakasta nimenomaan Suomessa. Lisäksi on tiedetty, tai oletettu, että suomalaisenkin puhetaidon taustat liittyvät jotenkin myös retoriikkaan. Se vähäinen tutkimus, mitä puhetaidon historiasta on tehty, on vahvistanut näiden käsitysten paikkansapitävyyden. Sallinen on todennut koulujen puhekasvatuksen historiaa käsittelevässä artikkelissaan, että vuosisadan alun koulujen puhekasvatus oli esteettis-ekspressiivistä, suosien siis kaunista ja ilmaisevaa esittämistä, käytännössä juuri lausuntaa⁹. Omassa pro gradussani ja sen jälkeisessä artikkelissani olen havainnut, että lausunnan rooli oli suuri varhaisessa puhetaidon kirjallisuudessa, ja että retoriikallakin oli roolinsa, vaikka se olikin yllättävän pieni eurooppalaisen retoriikan tradition laajuuteen nähden¹⁰. Muuta tutkimusta aivan varhaisvaiheista ei olekaan¹¹.

---

tarkemmin luvussa 'Retoriikka suomalaisen yliopiston oppiaineena'.

⁸ Tutkimuksessa käsitellään tarkemmin vain tärkeimpiä kirjoittajia ja heidän tärkeimpiä teoksiaan. Tärkeyden arviointi perustuu siihen, miten merkittävä kirja oli sisällöltään, miten uutta kirjan sisältämä tieto oli muihin vastaaviin kirjoihin verrattuna ja miten tärkeä henkilö kirjoittaja oli suomalaisen puhetaidon historiassa esim. opettajana. Vähemmän tärkeitä teoksista kerrotaan lyhyesti luvussa 'Muita kirjoittajia ja teoksia'.

⁹ Sallinen, Aino, 1994. Taiteellisuudesta käytännön taitoihin: eri koulumuotojen puhekasvatuksen kehityslinjoja ja arviointia. Teoksessa Pekka Isotalus (toim.), *Puheesta ja vuorovaikutuksesta*. Julkaistu alunperin teoksessa L. Kirstinä (toim.), *Puhumalla paras*. 1986. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 23.

¹⁰ Ks. Keskinen, 1992. Peltosesta Marjaseen – puhetaidon kirjallisuus Suomessa 1901–1933. Puheviestinnän pro gradu -tutkielma; Keskinen, 1995. Puhetaidon traditiot Suomessa. Teoksessa Maarit Valo (toim.), *Haasteita puheviestinnän opetukseen*.

¹¹ Jos mennään alkuvaiheista hieman eteenpäin, on lisäksi yksi puheoppialan historiaa käsittelevä tutkimus, Jaana Kuuluvaisen pro gradu -työ 'Johdatus Kaarlo Marjaseen lausunnan teoriaan' (1989). Marjanen oli Helsingin yliopiston puheopin lehtori 1933 lähtien. Kuuluvaisen työ kertoo lausunnan teoriaan liittyen myös siitä, miten Marjanen näki edustamansa oppialan tieteellisen olemuksen.

Tämän liseniaatintyön tavoitteena on selvittää, miten ja miksi vuosisadan alun suomalaisesta puhetaidon kirjallisuudesta tuli sellaista kuin tuli, eli esimerkiksi lausuntapainotteista ja vähäretorista. Mistä kaunoluku, joka oli lausunnan "oppijärjestelmä", oli peräisin? Miksi retoriikan traditiosta on niin heikot jäljet? Mikä oli kaunoluvun ja retoriikan suhde toisiinsa?

Tutkimukseni jakaantuu kahteen osaan. Ensimmäisessä osassa selvitän retoriikan tradition ja ns. uusien oppialojen, eli 1900-luvulla syntyvien saksalaisen *Sprechkunden* (myöhemmin *Sprechwissenschaft*) ja amerikkalaisen *public speakingin* (myöhemmin *speech communication*), suhdetta toisiinsa. Toisessa osassa käsittelen sitten tärkeimpiä suomalaisia puhetaidosta kirjoittaneita ja heidän tuotantoaan. Tarkastelen kirjojen sisältöä tutkimuksen ensimmäisessä osassa esitettyä taustaa vasten; huomio kohdistuu siis toisaalta retoriikan tradition näkymiseen ja ilmenemiseen suomalaisessa puhetaidon kirjallisuudessa, toisaalta uusien oppialojen ja uusien virtausten vaikutukseen.

Lopussa on lisäksi kaksi lyhyttä lukua. Ensimmäinen, nimeltään 'Retoriikka ja kaunoluku', käsittelee yleisemmästä oppihistoriallisesta näkökulmasta puhetaidon oppiohistoriaa. Tämän jälkeen seuraa vielä luku, jossa arvioidaan tutkimusta ja hahmotellaan jatkosuunnitelmia.

Kyseessä on historiallinen – ja erityisesti oppihistoriallinen – tutkimus. Aikaisempaa suomalaista tutkimusta puhetaidon historiasta ei siis juuri ole. Vastaavaa ulkomaista tutkimusta sen sijaan on jonkin verran. Ulkomaista historiallista tutkimusta on tehty etenkin retoriikan, saksalaisen *Sprechwissenschaftin* sekä amerikkalaisen *speech communicationin* näkökulmista. Retoriikan historiaa on tutkittu varsin paljon, vaikka tutkimus yleensä keskittyykin aikaan ennen 1800-lukua ja aivan erityisesti antiikkiin. Uusien puhetaito-oppialojen alkuvaiheista on viime vuosina tullut tutkimusta, niin USA:sta kuin Saksastakin.

Ongelmana puhetaidon historian tutkimuksissa on kuitenkin ollut se, että tutkimukset eivät yleensä huomioi sellaisia toisia tutkimuksia, jotka on tehty samoista historiallisista kysymyksistä, mutta rinnakkaisilla oppialoilla – rinnakkaisilla aloilla tarkoitan retoriikkaa, amerikkalaista puheviestintää ja saksalaista *Sprechwissenschaftia*. Retoriikan tutkimus ei siis käsittele uusien oppialojen syntyä Yhdysvalloissa ja Saksassa, ainakaan niin, että näiden alojen oma luonne otettaisiin huomioon. Toisaalta uusien oppialojen historiallinen tutkimus, varsinkaan saksalainen, ei paljon kysele retoriikan perään. Uusia oppialoja ei myöskään verrata keskenään. Lukiessaan saksalaisen *Sprechkunden* (nyk. *Sprechwissenschaft*) synnystä ei siis oikein tiedä, miten retoriikan traditio on vaikuttanut alan syntyyn, eikä myöskään tiedä sitä, millä tavoin saksalainen ja amerikkalainen ala eroavat toisistaan, saati että kävisi ilmi,

mitä jossakin pienemmässä maassa, vaikkapa Suomessa, on puhetaidosta kirjoitettu tai opetettu.

Uskon, että tutkimuksestani tulee olemaan sekä teoreettista että käytännöllistä hyötyä. Vaikka vanha suomalainen puhetaidon kirjallisuus ei sisällöllisesti aina olisikaan mielenkiintoista tai merkittävää, on se sitä ilmiönä. Tämän ilmiön tutkiminen auttaa meitä osaltaan ymmärtämään vuosisadan alkupuolen eurooppalaisia ja suomalaisia puhumiseen liittyviä ihanteita¹². Tästä on toivottavasti teoreettista hyötyä, kun jatkossa tutkitaan vuosisadan vaihteen puheita ja kirjoituksia, esimerkiksi kansanliikkeiden retoriikkaa.

Puheviestinnän tieteenalalla historiallista tutkimusta tarvitaan syventämään, ja myös kyseenalaistamaan, nykykäsityksiä. Järkevä tutkimustoiminta edellyttää syvällistä näkemystä omasta alasta. Historiallinen tietämys auttaa, muun tietämyksen (esimerkiksi teoreettisen tietämyksen) ohella, ymmärtämään alan perusluonnetta. Sen avulla voi selvittää, mitkä ovat olleet alalla toistuvasti pohdittuja kysymyksiä, mitä epäilyjä alaan on kohdistettu, millaisia linjanmuutoksia ala on kokenut, miten oma ala on erotettu muista aloista jne. Historian kautta voi yrittää löytää vastausta kysymyksiin: mikä omalla alalla todellakin on omaa; mikä on epävarmaa; mikä on arvokasta. Historia tarjoaa siis näkökulmia nykyhetkeen, lisää alan itseymmärrystä ja voi vaikuttaa alan tulevaan suuntaan – ja on täten yhteydessä teoreettiseen tutkimukseenkin¹³. Historiallisen tutkimuksen käytännöllinen hyöty taas on niissä monissa tavoissa, miten historiatietämystä voidaan käyttää havainnollistamaan, elävöittämään ja perustelemaan modernia puheviestinnän opetusta.

Huomautan vielä eräästä tutkimuksessa käyttämästäni merkintätavasta: Joskus käyttämissäni tekstilainauksissa on ollut joko virheitä tai sellaisia vanhahtavia muotoja, jotka saattavat vaikuttaa virheiltä. Esimerkiksi eräässä sitaatissa esiintyy sana 'ensimäinen'. Jotta lukija ei luulisi, että kyseessä on kopioinnissa tapahtunut virhe, olen merkinnyt tällaiset kohdat alleviivausmerkillä, esim. 'ensimäinen'.

---

¹² Puhumiseen liittyvät ihanteet voisivat olla esimerkki samalla kertaa pysyvistä ja toisaalta alati muuttuvista hengen ilmiöistä, joista Juha Manninen puhuu tarkastellessaan Jacob Burckhardtin ajatuksia kulttuurihistorian olemuksesta. Tältä osin tämä tutkimus voidaan nähdä kulttuurihistoriana, "hengenhistoriana". Ks. Manninen, 1989. Tiede, maailmankuva, kulttuuri. Teoksessa Manninen, Envall & Knuutila (toim.), *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa*, s. 48–49.

¹³ Väitöskirjassaan *Towards a phenomenological theory of interpersonal communication* Jukka-Pekka Puro tarkastelee puheviestinnän keskeisiä teorioita, erityisesti tältä ja edelliseltä vuosikymmeneltä. Hän puoltaa näkemystä, että interpersonaalisen viestinnän tutkimus alkoi, joitakin antiikin retoriikan aspekteja lukuunottamatta, 1930–1940-luvuilla. Ks. Puro, 1996, s. 17.

Käsilläolevan tutkimuksen ja muiden historiallisten tutkimusten avulla voidaan yrittää nähdä historiallisesti katsoen varsin monimuotoisen "puhealan" (nykyisin interpersonaaliseen viestintään suuntautuneen) lähtökohtia: miten ala syntyi; minkä vaiheiden kautta tieteellistyminen tapahtui; mitä eri suuntia alalla oli tarjolla. Kysymys on siis alan perusluonteen ymmärtämisestä historiallisista lähtökohdista.

I OSA: VANHA RETORIikka JA UUDET OPPIALAT

1. Länsimainen retoriikan traditio

Kun selvittää kysymystä "mitä retoriikka on?" törmää nopeasti siihen, että itse termiä *retoriikka* on käytetty ja käytetään monissa eri merkityksissä. Paitsi että sanalla on monia merkityksiä jo yhdessä kielessä, niin sillä on eri kielissä eri merkityksiä. Muutamia esimerkkejä tältä vuosisadalta: Saksassa voi nykyään törmätä lehti-ilmoitukseen, jossa mainostetaan *Rhetorik-trainingiä*. Sitä vastaisi Suomessa lähinnä esiintymistaidonkurssi, termiä retoriikka ei Suomessa käytetä puheviestinnän koulutuksesta. Unkarilaisissa lukioissa taas opiskeltiin vuosisadan vaihteessa retoriikkaa, joka oli oppi proosan lajeista. Siinä siis käsiteltiin kaikki suorasanaisten tekstin lajit historiankirjoituksesta kirjeenkirjoitukseen ja puheeseen.¹ Tällaisessa merkityksessä sanaa retoriikka ei ole Suomessa käytetty. Ranskankielinen belgialainen taas nimitti 1970-luvun alkuun saakka lukion – ihan tavallisenkin lukion, ei vain klassisen lukion – viimeistä luokkaa nimellä *la rhetorique*, tai usein lyhenteellä *la rheto*. Suomessakin on vuosisatoja sitten, latinankielisessä opetuksessa, nimitetty ylintä luokkaa *rhetoricaksi*, mutta suomeksi nimeä retoriikka ei tietääkseni ole milloinkaan käytetty luokka-asteen nimenä.

On kuitenkin kaksi merkitystä, jotka termillä retoriikka on melko pitkään ollut useimmissa ellei kaikissa eurooppalaisissa kielissä. Ensinnäkin retoriikalla viitataan yhtenevästi *antiikin Kreikan ja Rooman julkiseen puhetaitoon*, näissä kulttuureissa syntyneeseen puhetaidon teoriaan ja sen myötä syntyneeseen oppialaan – ymmärretään siis esimerkiksi, mitä Aristoteleen teos *Retoriikka* käsittelee. Toinen yhteinen käyttötapa liittyy termin retoriikka *pejoratiiviseen käyttöön*. Käytetään siis "pelkkää retoriikkaa" -tyyppisiä sanontoja, joilla tarkoitetaan koreilevaa ja mahtipontista mutta tyhjänpäiväistä suullista tai kirjallista ilmaisua.

Tässä luvussa esitellään retoriikan historiaa, nimenomaan oppialan historiaa, sillä kaikki muut sanan 'retoriikka' merkitykset ovat aina jossain suhteessa siihen. Käsitteily ulottuu antiikista, 400-luvulta eKr., 1800-luvun alkuun. Koska kyseessä on vuosituhantinen oppiala monine versoineen, lienee ymmärrettävää, että sitä ei voida tässä kovin yksityiskohtaisesti esitellä². Tämän esittelyn tavoitteena on selvittää retoriikan historiaa sen

¹ Ks. Vigh, Árpád, 1981. *Retorika és történelem* (= Retoriikka ja historia). Luku 12: A prózai műfajok elmélete (= oppi proosan lajeista).

² Retoriikan historiasta on saatavilla monia yleisesityksiä. Tässä tutkimuksessa käytetään seuraavia: Thomas M. Conley, *Rhetoric in the European tradition* (1990); George A. Kennedy, *A new history of classical rhetoric* (1994); K.-H. Göttert, *Einführung in die Rhetorik* (2. p., 1994). Ne

verran, että tutkimuksessa usein käytetyt ilmaukset *retoriikan traditio* tai *perinteinen retoriikka* tulisivat ymmärrettäviksi – että siis voitaisiin ymmärtää, miten Porthan retoriikan opetuksessaan 1700-luvun lopulla nojaa klassiseen retoriikkaan tai että nähtäisiin, miten I. A. Heikelin kirja *Retorik - handledning i talarkonsten* (1923) on yhteydessä klassisen retoriikan perintöön.

Klassinen retoriikka

Sanan 'retoriikka' alkuperä on klassisessa kreikan kielessä, sanassa *rhetorike*, joka tarkoittaa puhetaitoa ja on johdos puhujaa tarkoittavasta sanasta *rhetor*. Sana *rhetorike* esiintyy ensimmäisen kerran meidän aikoihimme säilyneenä Platonin dialogissa *Gorgias*, joka on kirjoitettu vuoden 385 eKr. tienoilla. Nimitys on kuitenkin Kennedyn mukaan tullut käyttöön aikaisemmin, ilmeisesti Sokrateen piirissä 400-luvun loppupuolella.³

Oppiala syntyy opetuksen ja kirjojen muodossa termin syntyäkin aikaisemmin, tällöin siis käytetään muita termejä⁴. Yleensä oppialan synty sijoitetaan 400-luvun puolivälin Kreikkaan, lähinnä Ateenaan, ja Kreikan siirtokuntiin. Retoriikan perustajiksi mainitaan usein tietyt Koraks ja Teisias, joista tiedetään kuitenkin hyvin vähän. Heidän sanotaan vaikuttaneen Sisiliassa ja kirjoittaneen jonkinlaisen retoriikan käsikirjan. Kuvaus retoriikan alkuperästä on kuitenkin hyvin epäselvä. Kennedy esimerkiksi toteaa, että viime aikoina on väitetty uskottavasti, että Koraks ja Teisias olisivat olleet sama henkilö⁵. Conley taas suhtautuu epäillen koko "tarinaan" retoriikan löytämisestä⁶.

Ensimmäinen kirja jää täten hämärään. Kennedyn mukaan 400-luvulla on ollut olemassa muitakin retoriikan kirjoja, mutta yhtäkään niistä ei ole

täydentävät toisiaan sikäli, että Kennedyn kirja käsittelee Kreikan ja Rooman aikaa, Conleyn käsittely kattaa laajemman alueen ulottuen antiikista nykypäivään, Göttertint esitys taas korostaa retoriikkaa systeeminä, oppirakennelmana.

Suomeksi retoriikan historiasta on kirjoitettu vain vähän. Kokonaista kirjaa retoriikan historiasta ei ole. Muutamissa suomalaisissa kirjoissa tai tutkimuksissa historiaa kuitenkin esitellään lyhyemmin. Niistä voidaan suositella seuraavia: Marja-Liisa Kakkuri-Knuutilan kirja *Puhetaito – mitä mestaripuhujan tulee tietää* (1991) on hyvä apu Aristoteleen retoriikan perusteiden selvittämiseen. Pirkko Haapasen kirja *Cicero puhetaidosta* (1990) käsittelee Ciceron puhetaidon perusteita ja sisältää myös Haapasen suomentaman Ciceron dialogin *Brutus*. Hilikka Summan väitöskirja *Hyvinvointipolitiikka ja suunnitteluretoriikka: tapaus asuntopolitiikka* (1989) auttaa ymmärtämään ns. uutta retoriikkaa (new rhetoric) jota Summa käsittelee myös artikkelissaan 'Kolme näkökulmaa uuteen retoriikkaan. Burke, Perelman, Toulmin ja retoriikan kunnianpalautus' Kari Palosen ja Hilikka Summan toimittamassa kirjassa *Pelkkää retoriikkaa* (1996).

³ Kennedy, s. 3.

⁴ Kaikki kreikkalaiset eivät myöhemminkään halua käyttää retoriikka-termiä. Platonin aikalainen Isokrates puhuu retoriikan sijaan "logoksen taidosta". Ks. Kennedy, s. 43.

⁵ Kennedy, s. 11, 34.

⁶ Conley, s. 4.

säilynyt eikä niiden sisällöstä juurikaan tiedetä. Ei myöskään tiedetä, montako niitä on ollut, mutta ilmeisesti kuitenkin useita, näin puhuvat ainakin viittaukset Platonin ja Aristoteleen tuotannossa⁷. Kennedy ei usko kirjojen olleen kovinkaan teoreettisia, vaan olettaa, että niissä on lähinnä esimerkkien avulla käsitelty sitä, mitä puheen missäkin osassa tulee esittää⁸. Retoriikan opetuksesta 400-luvulla tiedetään hieman enemmän kuin kirjoista. Retoriikkaa opettivat kiertävät opettajat, sofistit. Monet sofistit saavuttivat suurta suosiota ja myös tienasivat opetuksellaan hyvin.⁹ Eräs kuuluisimmista sofisteista oli Sisiliasta Ateenaan tullut Gorgias¹⁰, joka on Platonin retoriikkaa käsittelevän dialogin nimihenkilö. Gorgias ei Kennedyn mukaan luennoinut retoriikasta, eikä kirjoittanut kirjaakaan, vaan laati esimerkkipuheita, joita voitiin imitoida. Gorgiaalta on säilynyt kaksi puhetta, joista ainakin toinen oli laadittu nimenomaan opetustarkoituksiin. Siitä ei ole tietoa, antoiko Gorgias palautetta oppilaiden pitämistä puheista.¹¹

Retoriikasta tulee 400-luvulla suosittu opetettava aine. Se että puhetaito tulee tarpeelliseksi ja halutuksi taidoksi johtuu tietyistä yhteiskunnallisista muutoksista. Antiikin Ateenahan on tunnettu demokratian kehtona ja juuri kansanvaltaisuus on piirre, joka liitetään retoriikan syntyyn ja kukoistukseen. 400-luvun puolivälissä tapahtuvat muutokset oikeudenkäyntijärjestelmässä ja poliittisessa päätöksenteossa tekevät puhetaidon opetuksesta kysyttyä.¹² Opetus ja käsikirjat keskittyivät ilmeisesti varsinkin oikeuspuheeseen ja retoriikan teoria kehittyi näinollen erityisesti oikeuspuhetta silmälläpitäen¹³. Painottumista juridiseen retoriikkaan todistaa esimerkiksi se, että Aristoteles moittii 300-luvun lopulla kirjoittamassaan Retoriikka-teoksessaan aikaisempaa retoriikan kirjallisuutta siitä, että siinä oltiin keskitytty vain oikeuspuheeseen¹⁴. Retoriikan varhainen kirjallisuus ja sofistien opetus vastasivat siis demokraattisen yhteiskuntamuodon synnyttämiin käytännön tarpeisiin. Kiinnostusta retoriikan käsittelemisiin asioihin on ollut muissakin antiikin yhteiskunnissa, ainakin Kiinassa ja Egyptissä, mutta omaksi oppialakseen retoriikka muodostuu vain Kreikassa, ja kreikkalainen yhteiskuntajärjestelmä näyttää vaikuttavan siihen, että retoriikka liittyy

⁷ Platon, *Faidros*, 266d–267d; Aristoteles, *On rhetoric*, I1, 1354b23–28.

⁸ Kennedy, s. 19, 34.

⁹ Kennedy, s. 7; Conley, s. 5.

¹⁰ Gorgiaan sanotaan eläneen sata vuotta, jopa ylikin. Hän oli syntynyt n. 480 ja kuoli 380 jälkeen. Ks. Kennedy, 1991, s. 283.

¹¹ Kennedy, s. 35.

¹² Conley, s. 5; Kennedy, s. 15–16.

¹³ Kennedy, s. 16, 65.

¹⁴ Aristoteles, *On rhetoric*, I1, 1354b23–28.

nimenomaan *julkiseen* puhumiseen, ja puhumisessa nimenomaan *vaikuttamiseen*¹⁵.

Retoriikan opetus on ilmeisesti ollut hyvässä vauhdissa siinä vaiheessa, kun Platon (n. 429–347) *Gorgias*-dialogissa vuoden 385 tienoilla esitti kritiikkinsä sofistien opetusta kohtaan. Platonin asema retoriikan historiassa onkin retoriikan kriitikon asema, ei niinkään retoriikan teoreetikon asema. Jossain määrin Platon tosin itsekin tutkii retoriikkaa, varsinkin *Faidroksessa*, joka on syntynyt ilmeisesti kymmenisen vuotta *Gorgias*-dialogin jälkeen, yrittäen konstruoida vaihtoehtoa sofistien retoriikalle. On kuitenkin luontevaa nähdä Platon ensisijaisesti filosofina, joka suhtautui kriittisesti retoriikkaan.

Platonin retoriikkakielteisyys liittyi hänen intellektuaalisesti painottuneeseen filosofiaansa, jossa tavoiteltiin varmaa tietoa eli totuutta ja suhtauduttiin erittäin nuivasti suuren joukon mahdollisuuksiin löytää tai edes ymmärtää totuutta. Totuuden etsimisessä metodiksi sopi retoriikkaa paremmin ns. dialektinen keskustelu, jonka mallia Sokrates-hahmo useissa Platonin dialogeissa näyttää. Totuuden löytäminen oli harvojen tehtävä eikä totuutta myöskään voitu välittää laajoille kansanjoukoille. Rahvaalle puhuttaessa tosi jäi Platonin mielestä välttämättä alakynteen valheen kanssa¹⁶. Retoriikka oli siis Platonin mielestä filosofian kannalta tarpeetonta, yhteiskuntaelämän kannalta jopa haitallista. Ihanneyhteiskuntia käsittelevissä teoksissaan *Valtio* ja *Lait* Platon pyrkiin eliminoimaan yhteiskunnan riippuvuuden retoriikasta mahdollisimman pitkälle¹⁷.

Koska ihanneyhteiskunta ei kuitenkaan ollut ihan heti odotettavissa, Platon yritti myös luonnostella retoriikkaa, jonka voisi hyväksyä. Tässä retoriikassa filosofinen keskustelu olisi retoriikan pohjana tai edeltävänä vaiheena, kyseessä olisi siis dialektinen retoriikka. Tätä ideaa kehitellään erityisesti *Faidros*-dialogissa, mutta ei silti ole selvää, että dialektinen retoriikka olisi Platonin pohdiskelujen ehdoton lopputuote, vaan pohdiskelun anniksi jää ehkä pikemminkin kritiikki retoriikkaa kohtaan tai retoriikan ja filosofian välisen eron tähdentäminen.

On tapana sanoa, että Aristoteles (384–322), joka oli Platonin oppilas, vastasi Platonin heittämään haasteeseen ja pyrki osoittamaan, että retoriikasta voi olla systemaattista tietoa ja että se siis on todellinen taito eikä vain käytännön kyky, kuten Platon oli väittänyt¹⁸. Aristoteles myös

¹⁵ Ks. Kennedy, s. 3.

¹⁶ Esimerkiksi *Gorgiaassa* Platonin Sokrates pitää varmana, että kansanjoukko uskoisi enemmän huiputtavaa valelääkärinä kuin oikeata lääkäriä. Platon, *Gorgias*, 456b–c.

¹⁷ On syytä puhua monikossa ihanneyhteiskunnista, sillä Platon esitti niitä kaksi. Teoksen *Valtio* kuvaama ihanneyhteiskunta on utopistinen, teoksen *Lait* taas mahdollisuuksien rajoissa, joskin toteutettavissa vain suotuisissa oloissa ja hyvän onnen saatelemana.

¹⁸ Kuuluisin esimerkki Platonin väitteestä on *Gorgias*-dialogin kohta 462b–465e. Siinä käytävässä keskustelussa Sokrates vertaa puhetaitoa mm. keittotaitoon. Aristoteleen Retoriikan kohta, jota voitaisiin nimittää haasteen vastaanottamiseksi, kuuluu seuraavasti: "Siksi myös

uskoi oikeamielisen retoriikan mahdollisuuksiin toisin kuin Platon. Tämä käy ilmi Aristoteleen *Retoriikka*-teoksesta, joka on kokoonpantu hänen eri aikoina laatimistaan osista ehkä vuoden 335 tienoilla. Mitä tietoa Aristoteleellä siis oli retoriikasta esittää?

Aristoteleen tieto liittyy siihen, mitä vaikuttaminen on ja miten se tapahtuu. Hän määrittelee retoriikan tehtäväksi "havaita, mikä kunkin asian yhteydessä on vakuuttavaa"¹⁹. Aristoteles määrittelee kolme vaikuttamisen tapaa: *ethos*, *logos* ja *pathos*. Näillä tarkoitetaan puhujan luonnetta, sanoman vakuuttavuutta tai vaikutelmaa vakuuttavuudesta sekä yleisössä aikaansaatuja mielentilaa²⁰. Tämä on yksi teoksen keskeisimpiä jaotteluja. Toinen Aristoteleen perusjaottelu on puheiden jakaminen kolmeen luokkaan: poliittiset puheet, oikeuspuheet sekä epideiktiset puheet (kiitos- tai moitepuheet)²¹. Teos sisältää lisäksi paljon tietoa psykologiasta. Myös logiikkaa käsitellään jonkin verran. Logiikan ja retoriikan yhteyden Aristoteles näkee läheisenä, mutta logiikan tarkempi käsittely sijoittuu Aristoteleen muihin teoksiin.

Aristoteleen käsitteleminen on retoriikan historiassa siinä mielessä pulmallinen juttu, että vaikka hän on tärkeässä asemassa tieteellisen retoriikan perustajana, *Retoriikka*-teoksen vaikutus ei ollut suuri antiikissa, eikä myöhemminkään ennen 1800-lukua²². Sen sijaan Aristoteles kirjoitti kaksi muuta teosta retoriikasta, joilla oli vaikutusta antiikissa, mutta ne ovat kadonneet. Toinen niistä oli *Synagoge Technon* -niminen kreikkalaisen retoriikan historia, toinen *Gryllos*-niminen retoriikkaa käsittelevä dialogi. Näihin molempiin viittaa vajaan kolme vuosisataa myöhemmin Cicero, mutta ei *Retoriikkaan*. *Retoriikka*-teokselta ei siis jatkossa voi odottaa kovin suurta konkreettista vaikutusta, ehkä suurempi vaikutus on ollut sillä statusarvolla, minkä ala on saanut siitä, että yksi länsimaisen filosofian keskeisimpiä hahmoja on siitä kirjoittanut.

300-luvulta on säilynyt vain kaksi retoriikkaa käsittelevää teosta. Toinen siis on Aristoteleen *Retoriikka*, toinen tuntemattoman kirjoittajan "*Aleksanterin retoriikka*". Tätä kirjaa luultiin pitkään, vielä 1900-luvullakin, Aristoteleen kirjoittamaksi. Kirja on Kennedyn mukaan syntynyt samoihin aikoihin kuin Aristoteleen *Retoriikka*, ehkä 340- tai

---

kaikki ihmiset ovat jollakin tavoin tekemisissä näiden molempien taitojen kanssa, sillä kaikki koettavat jossakin määrin arvostella tai perustella käsityksiä, joko puolustautuakseen tai syyttääkseen. Osa tavallisista ihmisistä tekee tämän sattumanvaraisesti, osa harjoitukseen perustuvasta tottumuksesta. Koska on mahdollista toimia kummallakin tavalla, on selvää, että näitä asioita voidaan myös käsitellä järjestelmällisesti: on mahdollista etsiä syytä, minkä vuoksi jotkut saavuttavat päämääränsä tottumuksen perusteella ja toiset sattumalta. Kaikki lienevät yhtä mieltä siitä, että tämä on puhetaidosta kirjoittavan tehtävä." I1, 1354a4-12.

¹⁹ I1, 1355b9-11.

²⁰ I2, 1356a1-20.

²¹ I3, 1358a36-1358b13.

²² Conley sanoo, että teoksen todellinen vaikutus alkaa vasta 1800-luvulla, Kennedy kertoo vaikutuksen olleen vähäistä "until modern times". Ks. Conley, s. 17; Kennedy, s. 63.

330-luvulla. Retoriikan historiat eivät pidä teosta tärkeänä; Kennedyn mukaan se on vain hyvä esimerkki siitä, millaisia tyypilliset retoriikan kirjat näihin aikoihin olivat.²³

300-luvulta on syytä mainita myös Isokrates (436–338), joka eli Platonin aikalaisena. Isokrates oli alunperin logografi eli puheidenkirjoittaja, mutta perusti sitten reettorikoulun Ateenaan. Platonin hieman myöhemmin perustama Akademia samoin kuin Aristoteleen sittemmin perustama Lykeionkin olivat tämän koulun kilpailijoita. Isokrates halusi erottautua sofistista ja häntä voidaankin kaikesti pitää sofistin ja filosofin välimuotona, toisin sanoen hänen opetuksensa ei ollut pelkästään hyötynäkökohdista lähtevää kuten muilla sofisteilla, mutta ei lähtenyt myöskään pelkästä filosofisesta mielenkiinnosta maailman tai ihmiselämän mysteerien ymmärtämiseen kuten Platonilla tai myöhemmin Aristoteleellä. Isokrates edustaa siis tiettyä keskitietä, ja samalla valtavirtaa, retoriikan historiassa. Isokrateen vahvin vaikutus perustuu hänen yleissivistävään koulutusnäkemysensä, jonka pohjalta häntä on anglosaksisessa maailmassa joskus kutsuttu nimellä "father of liberal education"²⁴. Retoriikan asema Isokrateen koulutusnäkemysessä on keskeinen, mutta kovin tarkkoja tietoja hänen retoriikan opetuksestaan ei ole säilynyt. Puoliksi sofistisena, puoliksi filosofisena se näyttää olevan linjassa roomalaisten Ciceron ja Quintilianuksen retoriikanäkemyksen kanssa²⁵.

Lisäksi tärkeitä hahmoja 400- ja 300-lukujen kreikkalaisen retoriikan historiassa olivat puhujat. 300-luvun puolessavälissä vaikuttanut Demosthenes on heistä kuuluisin. Hänet mainitaan kautta retoriikan historian aina uusimpia puhetaidon kirjoja myöten. Mainitsemiseen voidaan löytää parikin syytä. Ensinnäkin Demostheneen taitoa on ihailtu; antiikin kaksi suurinta puhujaa ovat kiistämättä Demosthenes ja Cicero. Cicero, varsinkin myöhemmällä iällään, piti Demosthenesta esikuvanaan²⁶. Toiseksi, Demosthenes sopii puhetaidon oppikirjoihin, koska hän näki kovasti vaivaa kehittääkseen puhetaitoaan, ja on näin sopiva esimerkki tähdentämään opiskelun merkitystä ja mahdollisuutta puhetaidossa.

Retoriikan syntyhistoriaan kuuluu siis ainakin sofistien opetus, Platonin filosofinen kritiikki retoriikkaa ja sofisteja kohtaan, Aristoteleen pyrkimys tarkastella retoriikkaa filosofis-tieteellisellä otteella, lukuisat käsikirjat 400- ja 300-luvuilta, joista on säilynyt vain "Aleksanterin retoriikka",

²³ Ks. Kennedy, s. 49–51. Kennedy kertoo, että teosta luultiin Aristoteleen kirjoittamaksi, koska Aristoteles oli kertoman mukaan toiminut jonkin aikaa tulevan valloittajan Aleksanteri Suuren kotiopettajana. "Aleksanterin retoriikka" sisältää väärennetyn esipuheen, niin että teosta on luultu Aristoteleen nuorelle Aleksanterille kirjoittamaksi. Väärennöksen syytä ei tiedetä.

²⁴ Ks. Kennedy, s. 46.

²⁵ Ks. Conley, s. 20; Kennedy, s. 49.

²⁶ Kennedy, s. 128.

Isokrateen "keskitien" koulutus sekä monet puhujat. Kovin yhtenäiseltä tämä ei vielä vaikuta. Mikä siis antaa oikeuden puhua retoriikan traditiosta?

Yhtenäistymistä on tapahtunut tietysti 400-luvulta lähtien, sillä niin Platonilla kuin Aristoteleelläkin on omat käsityksensä aikaisemman opetuksen ja kirjojen linjoista, joita on siis kerennyt muodostua. Sikäli yhtenäisyys on kuitenkin vielä vaillinaista ja linjat epäselviä, että esimerkiksi terminologia tai teoria ei ole kovin vakiintunutta.

Vakiintuminen alkaakin tapahtua todenteolla vasta Aleksanteri Suuren valloituksia seuraavan hellenistisen kulttuurin leviämisen myötä, 300-luvun loppupuolelta alkaen. Kreikkalainen koulutus leviää koko itäisen Välimeren alueelle. Retoriikalla tulee olemaan keskeinen asema tässä koulutuksessa ja samalla sille vakiintuu tietty oppiaineluonne, se standardoituu.²⁷

Seuraavaksi siirrytään Kreikasta Roomaan. Retoriikan opiskelu Roomassa alkaa 150 eKr. tienoilla ja opetus on pitkän aikaa täysin kreikkalaisten opettajien käsissä²⁸. Roomalaisen retoriikan ja ylipäätään koko retoriikan historian merkittävin henkilö Marcus Tullius Cicerokin (106–43) opiskelee retoriikkaa Roomassa ainoastaan kreikkalaisilta opettajilta, ei latinalaisilta²⁹. Niinpä hänen tekemänsä puheharjoituksetkin ovat etupäässä kreikaksi³⁰. Myöhemmin Cicero käy myös opiskelemassa Kreikassa, mm. Ateenassa ja Rhodoksella³¹.

Ciceroa pidetään ns. eklektisenä filosofina, joka ei sitoudu koulukuntiin, vaan kerää ja yhdistelee tietoa eri puolilta ja luo siitä synteesinsä. Tämä pätee myös hänen retoriikkaansa, joka on teorian osalta pitkälti synteesi kreikkalaisesta teoriasta.³² Oman puhujakokemuksensa Cicero tietenkin hankki Roomassa, siis erilaisessa poliittisessä ja kulttuurisessa ympäristössä kuin Kreikka, joten kokemuksesta lähteviltä osin Ciceron näkemykset puhetaidosta eroavat kreikkalaisista. Mutta on siis tärkeätä huomata, miten paljon Ciceron retoriikassa on hellenistisiä aineksia. Ciceron retoriikan teokset ovat myöskin tärkeitä lähteitä kreikkalaiseen retoriikkaan, sillä niiden kautta saadaan tietoa mm. Aristoteleen kadonneista retoriikan teoksista tai 150 eKr. tienoilla retoriikasta kirjoittaneesta Hermagoraasta ja hänen kehittäneensä stasis-teoriasta³³.

²⁷ Ks. Conley, s. 29–31; Kennedy, s. 81.

²⁸ Kennedy, s. 101.

²⁹ Kennedy, s. 119.

³⁰ Kennedy, s. 116.

³¹ Kennedy, s. 131.

³² Oksala, Teivas, 1990, s. 9–10. (Esipuhe Haapasen kirjaan Cicero puhetaidosta.)

³³ Hermagoraalle osoitettu stasis-teoria liittyy oikeuspuheeseen. Siinä on kysymys puolustuksen lähtökohdan määrittelemisestä: mitä asetetaan puolustamaan. Klassinen esimerkki eri stasiksista kuuluu: a) syytetty ei murhannut miestä (vaan joku muu murhasi), b) syytetty teki teon, mutta se ei ollut murha (siis esim. tappo), c) syytetty teki murhan, mutta murha oli täysin tai jossain määrin oikeutettu (esim. murhattu oli tyranni). Stasis-teoriaa voidaan yhtä hyvin käyttää myös

Cicero painottaa filosofisen koulutuksen käytännöllistä ulottuvuutta, tältä osin hän sijoittuu Isokrateen linjoille, jota hän arvostaakin. Cicero näyttää kunnioittavan myös suuria ateenalaisia filosofeja, Platonia ja Aristotelestä, vaikka kritisoikin Platonin Sokrates-hahmoa. Platonin kunnioituksesta vihjaa kuitenkin esimerkiksi se, että Ciceron *De oratore* -dialogi alkaa keskustelijoiden sijoittuessa keskustelemaan plataanin alle – näin alkaa myös Platonin *Faidros*³⁴. Toisessa Ciceron retoriikkaa käsittelevässä dialogissa *Brutus* keskustelu alkaa puutarhassa Platonin patsaan äärellä. Dialogimuotoa Cicero ei kuitenkaan käytä Platonia vaan Aristotelestä jäljitellen; esikuvana *De oratore*lle on nimittäin Aristoteleen *Gryllos*-dialogi, joka on kadonnut, niinkuin ovat muutkin Aristoteleen dialogit³⁵. Tärkeimpänä kreikkalaisena puhujana Cicero pitää Demosthenesta. Täten hänen kreikkalaiset esikuvansa sijoittuvat siis 300-luvun Ateenaan.

Monelta osin Cicero kuitenkin jatkaa myöhemmin muodostunutta hellenististä retoriikan perinnettä. Esimerkiksi retoriikan teorian viisijärjestelmä, jossa retoriikka jaetaan osiin *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* ja *actio*, on muodostunut ja vakiintunut vasta myöhempinä vuosisatoina. Aristoteleellä tai hänen aikanaan tällaista jaottelua ei vielä esiinny. Moni muukin asia, esimerkiksi sana- ja tyylikuvioihin eli trooppeihin ja figureihin liittyvä aines, samoin stasis-teoria, on peräisin 300-lukua myöhemmiltä ajoilta³⁶.

Viisijärjestelmä muodostuu retoriikan historiassa kestäväksi retoriikan jaottelun muodoksi, joten on syytä tarkastella sitä tarkemmin. (Myöhemmin huomataan, että viisijärjestelmä näkyy selvästi kahdessa suomalaisessakin puhetaidon kirjassa). Jo nuorena, alta kaksikymmenvuotiaana, Ciceron oli tarkoitus julkaista koko viisijärjestelmän kattava retoriikan kirja. Lopputulos käsittelee kuitenkin vain ensimmäistä osaa, *inventiota*, ja saakin nimen *De inventione*. Tässä ensimmäisessä osassa on kyseessä puheen ainesten ja argumenttien keksiminen tai "löytäminen". Kun esim. Aristoteleen Retoriikka jaotellaan tätä Ciceron aikana ja hänen jälkeensä voimassaolevaa viisijärjestelmää käyttäen, niin suurin osa teoksesta sijoittuu luokan *inventio* alle, sillä Aristoteleellä on kyse nimenomaan argumenttien löytämisestä. (Suomalaisessa puhetaidon kirjallisuudessa erityisesti tämä alue näistä viidestä jää vähälle huomiolle.)

Toinen osa, *dispositio*, tarkoittaa ainesten järjestämistä. Tärkeimmät puheen jaottelut ovat peräisin oikeuspuheen teoriasta, jossa puhe on jaettu usein viiteen tai kuuteen osaan. Puheessa on tietysti alku ja loppu, ja

---

syöttäjän taholta, jolloin syyttäjä valitsee, mistä hän lähtee syytettyä syyttämään. Ks. Conley, s. 32–33.

³⁴ Ks. Kennedy, s. 142.

³⁵ Kennedy, s. 141.

³⁶ Troopeista ja figureista sekä stasis-teoriasta Ks. Kennedy, s. 82. Viisijärjestelmän synnystä ks. Haapanen s. 19.

näiden väliin sijoitetaan erilaisia osia, jotka ovat tarpeen oikeuspuheissa, joissa oman kannan esittämisen lisäksi esimerkiksi kiistetään vastapuolen näkemys. Jo Aristoteles aikanaan kritisoi puheenjaottelusta esitettyjä oppeja, sillä hänen mielestään ne esitettiin ikään kuin kaikissa puheissa pitäisi aina olla näin monta osaa. Moniosainen jaottelu sopi Aristoteleen mielestä vain oikeuspuheisiin, eikä niihinkään täydellisesti.³⁷ Kuitenkin tämäntyyppiset moniportaiset jaottelut näyttävät esiintyvän jatkossakin retoriikan teoriassa. (Suomalaisessa puhetaidon kirjallisuudessa dispositioon liittyvillä asioilla on melko vähäinen merkitys.)

Kolmas osa, *elocutio*, käsittelee tyyliä. Retoriikan valtavirtaopetuksessa on kautta aikojen keskitytty tähän osastoon. Kyseeseen on silloin tulleet erityisesti kielikuvien, siis trooppien ja figuurien, käsittely (trooppien ja figuurien erottamiseksi ei ole yksiselitteistä määritelmää). Retoriikan leimautuminen kukkaiskieleksi, liialliseksi kaunopuheisuudeksi jne. on aina liittynyt juuri tähän kolmanteen osastoon, johon retoriikan opetus usein onkin keskittynyt. (Suomalaisessa puhetaidon kirjallisuudessa tyyliasioihin kiinnitetään jonkin verran huomiota. Varsinaisesti retoriikan trooppi- ja figuurioppeja hyödyntää kuitenkin vain yksi kirjoittaja.)

Memoria on viisikon myöhäisin tulokas, eikä se myöskään ole saavuttanut järjestelmässä yhtä vakaata asemaa kuin muut. Puheenpidossa memoria liittyy puheen mieleenpainamiseen, tätä varten on opetettu erilaisia muistijärjestelmiä. Muistamisen hyöty on tietenkin kiistaton, mutta memorian kuuluminen retoriikkaan ei ole kaikista myöhemmistä teoreetikoista tuntunut välttämättömältä ja monet ovat jättäneet sen pois tai käsitelleet sitä vain lyhyesti. (Suomalaisista puhetaidosta kirjoittaneista puheen ulkoaoppimiseen kiinnittää jokainen kirjoittaja ainakin jossain määrin huomiota.)

Viimeinen järjestelmän viidestä osasta on *actio*. Se käsittelee puhujan äänenkäyttöä sekä eleitä ja liikehdintää. Niin kauan kun retoriikalla todella tarkoitetaan puhetaitoa, tämä osa-alue kuuluu retoriikan opetukseen. Kun retoriikka alkaa uudella ajalla vähitellen yhä enemmän tarkoittaa kirjoittamisen taitoa, tai jopa kirjallisen tekstin tulkintataitoa, niin tämä osasto jää retoriikan opetuksesta pois. Joskus action tilalla käytetään termiä *pronuntiatio*, joskus taas molempia termejä käytetään yhdessä, niin että actio tarkoittaa eleitä ja liikkeitä, pronuntiatio äänenkäyttöä. (Suomalaisessa puhetaidon kirjallisuudessa action käsittämä alue saa ehdottomasti suurimman huomion.)

Ciceron nuoruudenteos *De inventione* siis esittelee retoriikan osista vain invention. Tämä Ciceron nuoruudenteos oli käytetyin retoriikan kirja keskiajalla³⁸. Ensimmäinen säilynyt teos, joka käsittelee kaikkia viittä osaa, on nimeltään *Rhetorica ad Herennium*, "Herenniuksen retoriikka".

³⁷ Aristoteles, *Retoriikka*, III3.

³⁸ Kennedy, s. 118.

Tätä kirjaa pidettiin pitkään Ciceron kirjoittamana, ja myös sitä opiskeltiin ahkerasti erityisesti keskiajalla.³⁹

Cicerolla on useampia retoriikkaa käsitteleviä teoksia. Pääteoksena pidetään dialogia *De oratore*, joka on kirjoitettu 55 eKr. Siinä Cicero, toisin kuin nuoruudenteoksessaan, pyrkii välttämään ehdottomia sääntöjä. Tätä silmälläpitäen on dialogimuotokin valittu. Kirjassa ei käsitellä teoriaa systemaattisesti. Tärkeintä siinä on kuvan luominen ihannepuhujasta, joka on laajasti sivistynyt ja joka ei aja ensisijaisesti omaa vaan yhteistä etua. Taustalla leijuu Ciceron oma hahmo, joka saa Ciceron tekstin joskus tuntumaan omahyväiseltä.⁴⁰ Ei ole epäselvää, etteikö juuri hän olisi laajasti sivistynyt ja maansa etua ajava mies. Ciceronisilla ideaaleilla on kuitenkin kauaskantoisia vaikutuksia, sillä nämä ideaalit ohjaavat retoriikan opiskelua uuden ajan eurooppalaisessa yliopistossa, myös Suomessa. Cicerolta kannattaa mainita myös toinen dialogi, *Brutus*. Se on roomalaisen puhetaidon historiikki. Siinä annetaan myös kuva Ciceron omasta opiskelusta; Cicero siis kertoo, miten hänestä tuli puhuja. *Brutus* on ainoa Ciceron retoriikkaa käsittelevä teos, joka on suomennettu.

Paitsi teoreetikko Cicero oli myös puhuja. Niinpä retoriikan opiskelijat ovat myöhempinä aikoina lukeneet sekä hänen retoriikkaa käsitteleviä teoksiaan että hänen puheitaan. Rinnakkain lukemista motivoi jo *De oratore*n filosofia, joka korostaa pelkkien sääntöjen riittämättömyyttä.

On vielä jäljellä yksi teoreetikko, joka välttämättä kuuluu retoriikan historiaan. Hän on Marcus Fabius Quintilianus (n. 40 – n. 96 jKr.). Quintilianus on toisaalta Ciceron maineen palauttaja ja vahvistaja, toisaalta painaa myös oman jälkensä retoriikan historiaan. Hänen laaja teoksensa *Institutio oratoria* käsittelee retorista kasvatusta. Teos käsittelee seikkaperäisesti mm. retoriikan viisijärjestelmää. Kirjan pääauktoriteetti on Cicero. Quintilianukselle leimallinen piirre on erityisesti puhujan moraalin korostaminen.⁴¹ Jos siis Ciceroon yhdistetään vaatimus puhujasta yleissivistyneenä ja valtionasioista kiinnostuneena, niin

³⁹ Ks. Kennedy, s. 121; Conley, s. 111. Mainittakoon, että "Herenniuksen retoriikka" on saatavissa tuoreena ruotsinnoksena *Romersk retorik till Herennius* (1994). Ruotsintanut Birger Bergh.

⁴⁰ Ciceron teksteistä voi olla montaa mieltä. Conleyn mukaan (s. 113) *De oratore* on "beautifully composed dialogue". Kennedy (s. 140–141) pitää sitä kolmanneksi tärkeimpänä retoriikan klassikkona, jonka edelle menevät vain Aristoteleen ja Quintilianuksen teokset. Toisaalta hän toteaa (s. 128) Cicerosta yleensä: "Although he had a high opinion of himself and could at times be pompous, he also had a splendid sense of humor, and above all he had a gift for eloquent spoken and written expression that has rarely been approached since." Myöhemmin voidaan huomata, että kaikki suomalaiset puhetaidosta kirjoittaneet eivät ihaile Ciceroa.

Itseäni häiritsee varsinkin *De oratore*ssa se, että sen dialogimuoto on niin epädraamaattinen. Puhujat esittävät ajatuksensa pitkästi ja kaikki tuntuvat olevan jossain määrin Ciceron äänitervia; dialogimuodolle ei mielestäni ole hyviä perusteita, toisin kuin esim. Platonin dialogeissa. Toisaalta Ciceron teksti ei ehkä pääse käännöksenä kaikilta osin oikeuksiinsa, joten tältä osin en voi ottaa Ciceroon kantaa.

⁴¹ Conley, s. 38–43; Kennedy, s. 181–186.

Quintilianukseen liitetään vaatimus puhujasta moraalisenä ja hyvänä ihmisenä⁴².

Retoriikan historioissa korostetaan usein Ciceron merkitystä. Kennedy toteaa esimerkiksi, että retoriikan historia on 1600-luvulle saakka yhtä kuin ciceronismien historia⁴³. Conleykin toteaa, että Cicero on retoriikan historian merkittävin hahmo⁴⁴. Ciceron korostaminen ei varmaankaan ole liioiteltua, mutta samalla on kuitenkin syytä muistaa, että monet aikaisemmat hahmot vaikuttavat Ciceron välityksellä, sillä Cicero ei ole retoriikassa originaali teoreetikko, vaan aikaisempien oppien esittelijä ja yhdistelijä. Näin ollen Cicerossa yhtyy kreikkalainen ja roomalainen traditio, eikä hän edusta vain itseään. Kaikkea Cicero ei kuitenkaan edusta, vaan synteesissään erottuu oma linja. Kiistämätöntä esimerkiksi on, että vaikka Aristoteles saa henkilönä huomiota Cicerolla, niin Aristoteleen retorinen linja, jota voisi kutsua tieteelliseksi tai filosofiseksi, ja jossa korostetaan vaikuttamisen psykologiaa, jää Cicerolla vähälle huomiolle. Vallitsevaksi suuntaukseksi tulee Ciceron kirjoista, puheista ja persoonallisuudesta välittyvä tyyllitietoinen, oppinut ja valtiollisesti suuntautunut puhetaito.

Renessanssi ja antiikin perintö

Ensimmäiset eurooppalaiset yliopistot perustettiin 1100- ja 1200-lukujen vaihteessa⁴⁵ ja retoriikka oli niissä oppiaineena, niinkuin se oli ollut mukana koulutuksessa antiikista lähtien⁴⁶. Keskiajan koulunkäynnissä tai keskiajan loppupuolella perustetuissa yliopistoissakaan retoriikka ei kuitenkaan enää ollut yhtä tärkeä aine kuin se oli antiikissa, esimerkiksi Ciceron omissa opinnoissa, joista voidaan lukea Ciceron *Brutus*-teoksesta. Retoriikan merkityksen väheneminen johtui mm. siitä, että sen ja muidenkin aineiden asema heikkeni teologian noustessa korkeimman tieteen asemaan⁴⁷. Mutta myös suhteessa näihin muihin aineisiin retoriikan asema heikkeni: keskiajalla logiikan opiskelu tuli tärkeämmäksi kuin retoriikan opiskelu. Tähän logiikan valta-asemaan viitataan, kun

---

⁴² Ks. Haapanen, s. 15.

⁴³ Kennedy, s. 158.

⁴⁴ Conley, s. 34.

⁴⁵ Ensimmäisiä yliopistoja olivat Bologna 1100-luvun lopussa, Pariisi 1200-luvun alussa, sitten mm. Oxford, Montpellier, Cambridge, Salamanca, Padova, Napoli. Kaikkiaan keskiajalla perustettiin yli 80 yliopistoa – osa tosin jäi lyhytaikaisiksi, joidenkin kohdalla yliopistostatus oli vain muodollinen. Verger, J., 1993. 'Verzeichnis der Universitäten des Mittelalters'. Teoksessa Walter Rüegg (toim.), *Geschichte der Universität in Europa. Band I: Mittelalter*, s. 70–71.

⁴⁶ Retoriikan asemasta keskiajalla ks. esim. IJsseling, Samuel, 1988. *Rhetorik und philosophie. Eine historisch-systematische Einführung*. Luku: Die 'Freien Künste' und die Erziehung im Mittelalter.

⁴⁷ IJsseling, Samuel, s. 71.

puhutaan keskiajan skolastisesta filosofiasta. Logiikan suurin auktoriteetti oli Aristoteles. Retoriikan alalla häntä ei kovin yleisesti luettu, vaan luettiin Ciceron teosta *De inventione* ja pseudociceronista "Herenniuksen retoriikka".⁴⁸ Keskiajan retoriikka ei myöskään ollut klassista retoriikkaa, vaan retoriikan opiskelu keskittyi kirjeeseen ja saarnaan⁴⁹. Paluu antiikkiin tapahtui Italian renessanssin myötä, jonka alkuunpanemana Euroopassa syntyi humanismiksi kutsuttu suuntaus.

Mitä humanismi – siis renessanssihumanismin merkityksessä – tarkoittaa? Conleyn mukaan sitä ei ole helppo määritellä, sillä keskenään hyvin erilaisia historiallisia hahmoja kutsutaan humanisteiksi. Joitakin yhteisiä nimittäjiä voidaan Conleyn mielestä kuitenkin löytää. Yksi on hänen mukaansa renessanssihumanistien *kiinnostus klassisiin teksteihin*, erityisesti 1300-luvun lopulla ja 1400-luvulla uudelleen löytyneisiin teksteihin, joita ei aikaisemmin ollut saatavilla. Erityisen tärkeitä olivat "uudet" Ciceron ja Quintilianuksen tekstit sekä hieman myöhemmin esiintulevat aikaisemmin tuntemattomat kreikkalaiset tekstit. Renessanssihumanistit näyttävät Conleyn mukaan arvostaneen nimenomaan *retoriikkaa ja kaunopuheisuutta yli muun klassisen*; tätä hän pitää toisena humanisteja yhdistävänä seikkana.⁵⁰

Retoriikan kannalta tärkeimmät uudelleenlöydettyt tekstit ovat Ciceron *De oratore* ja Quintilianuksen *Institutio oratoria*. Nämä kirjat tunnettiin keskiajalla vain katkelmaisina, Quintilianuksen teos pahasti katkelmaisena, eivätkä ne olleet vaikutusvaltaisia. Sen sijaan luettiin Ciceron nuoruudenteosta *De inventione* sekä Ciceron kirjoittamaksi luultua teosta *Rhetorica ad Herennium*. Yhtään Ciceron puhetta ei keskiajalla tunnettu suoraan ja suurin osa hänen kirjeenvaihdostaan oli tuntematonta, teoksia *Brutus* tai *Orator* ei tunnettu lainkaan; nyt nämäkin kaikki löydetään. *De oratore* ja *Institutio oratoria* levisivät ja tulivat suosituiksi pian täydellisten tekstien löytymisen jälkeen. Löydettyjen teosten, puheiden ja kirjeiden pohjalta Cicerosta syntyi uusi kuva, jossa yhdistyi filosofisuus, kaunopuheisuus ja poliittinen toiminta.⁵¹

Seuraava vaihe renessanssin retoriikassa oli uusien kreikkalaisten tekstien löytyminen. Tunnetuksi tuli joukko teoksia, samoin suuri määrä puheita, joita julkaistiin kokoelmina. Conleyn mukaan 1500-luvun alkupuoliskolla kreikan opiskelu lisääntyi räjähdysmäisesti yliopistoissa

⁴⁸ Ks. Leff, Gordon, 1993. Das trivium und die drei Philosophien. Teoksessa Walter Rüegg (toim.), *Geschichte der Universität in Europa. Band I: Mittelalter*, s. 285–286, 291.

⁴⁹ Paul Kristellerin mukaan usein toistettu väittäjä kirjeen ja saarnan hallitsevasta asemasta keskiajan retoriikassa on pitkälle tosi. Kristeller, Paul Oskar, 1983. Rhetoric in medieval and renaissance culture. Teoksessa James J. Murphy (toim.), *Renaissance eloquence*, s. 11. Kirjeenkirjoitusoppi muodostui omaksi tärkeäksi retoriikan haarakseen, josta käytettiin latinankielistä nimeä ars dictaminis tai ars dictandi – ks. Kristeller, s. 8; Curtius, E. R., 1973. *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (8. p.), s. 85–86.

⁵⁰ Conley, s. 109.

⁵¹ Conley, s. 111–114.

kautta Euroopan. Hän huomauttaa, että vaikka kreikkalaisten tekstien vaikutus retoriikan opiskeluun oli suuri, ei kreikkalainen retoriikka koskaan syrjäyttänyt latinalaista. Toisaalta kreikkalainen traditio oli jo sisäänrakennettuna Ciceron ja Quintilianuksen peruskäsitteissä.⁵²

Renessanssin retoriikka palasi siis antiikin retoriikkaan, etenkin Ciceroon ja Quintilianukseen sekä puhujiin. On kuitenkin huomautettava, että vaikka antiikin auktorit olivat hallitsevassa asemassa, uutta kirjallisuutta syntyi koko ajan, tosin antiikin hengessä. Joka tapauksessa määrällisesti retoriikan kirjallisuus on jo renessanssissa erittäin runsasta. James J. Murphyn mukaan renessanssin ajalta löytyy ainakin tuhat kirjoittajaa, jotka kirjoittivat teoksia retoriikasta⁵³. Puhumisen ja kirjoittamisen taitoa käsittelevä kirjallisuus ei siis ole mikään pieni laji, ei renessanssissa eikä myöhemminkään.

Italian renessanssi alkoi 1350 tienoilla, mutta muualla Euroopassa renessanssin katsotaan alkavan vasta myöhemmin. Saksan kohdalla renessanssin nähdään alkavan 1500-luvun vaihteen tienoilla; Suomessa renessanssi alkaa vasta 1500-luvun puolella, kuten kohta huomataan. Renessanssin alku vaihtelee välillä 1350–1550. Renessanssi ja humanismi liittyvät yhteen siten, että humanismi on renessanssin pedagogis-kirjallinen suuntaus.⁵⁴

Monet varhaisista italialaisista humanisteista, esim. Petrarca tai Coluccio Salutati, toimivat yliopiston ulkopuolella, eikä Italian renessanssista puhuttaessa automaattisesti katsotakaan yliopiston puoleen. Pohjois-Euroopassa humanismi taas esiintyi erityisesti yliopistoissa ja muissa oppilaitoksissa.⁵⁵ Saksassa, kuten myös Pohjoismaissa, renessanssi osuu yhteen uskonpuhdistuksen kanssa, ja näitä onkin vaikea erottaa toisistaan. Saksalaisen humanismin merkkihahmo oli Philipp Melanchthon, joka oli myös uskonpuhdistaja Martti Lutherin työtoveri. Wittenbergin yliopisto, jossa he molemmat työskentelivät, oli saksalaisen humanismin kannalta tärkeä laitos. Se ei ollut ensimmäinen yliopisto Saksassa, johon saapui humanistisia vaikutteita, mutta se oli ensimmäinen yliopisto, jonka opetus uudistettiin humanistisen ohjelman mukaiseksi⁵⁶.

Humanismi tulee saksalaiseen yliopistoon siis 1500-luvun myötä. Tästä eteenpäin klassisilla kirjailijoilla, etenkin Cicerolla, on keskeinen asema yliopisto-opiskelussa aina 1700-luvun loppuun asti. Kyseessä ei

---

⁵² Conley, s. 114–120.

⁵³ Murphy, James J., 1983. One thousand neglected authors: the scope and importance of Renaissance rhetoric. Teoksessa Murphy (toim.), *Renaissance eloquence*, s. 26.

⁵⁴ Ks. Rüegg, Walter, 1993. Luku 'Das Aufkommen des Humanismus'. Teoksessa Rüegg (toim.), *Geschichte der Universität in Europa. Band I: Mittelalter*, s. 387–388.

⁵⁵ Ks. Rüegg, s. 387–392. Usein humanismista puhuttaessa mainitaan, ollaanko Alppien etelä- vai pohjoispuolella. Alppien pohjoispuolen ollessa kyseessä tarkastellaan humanismia yleensä yhteydessä yliopistoihin ja kouluihin. Ks. esim. Lindberg, Bo, 1993. *Europa och latinet*, s. 57.

⁵⁶ Ks. Rüegg, s. 404.

kuitenkaan ole katkeamaton humanismin kukoistuskausi. Latinasta luopuminen 1700-luvun kuluessa asettaa antiikin kirjallisuuden opiskelun hyödyn kyseenalaiseksi ja valistus aika kyseenalaistaa antiikin saavutukset suhteessa moderniin aikakauteen. Humanismin viimeinen nousu liittyy 1700-luvun jälkipuolen uushumanismiin, joka on erityisesti saksalainen ilmiö, mutta heijastuu myös Pohjoismaihin. Kaikki nämä tapahtumat – humanismin tulo, valistuksen aika, uushumanismi – nähdään kohta suomalaisen yliopiston vaiheissa (tai korkeammassa opetuksessa ennen yliopiston perustamista), joten niitä ei tarvitse erikseen käsitellä saksalaisessa yhteydessä. Sen sijaan on tarpeen katsoa vielä hieman retoriikan kirjallisuuden kehittymistä euroopalaisessa ja saksalaisessa yhteydessä, ennen kuin tullaan suomalaiseen yliopistoon, sillä siitä suomalaisen yliopiston esimerkki ei anna riittävän selvää kuvaa.

Retoriikkaa latinaksi ja kansallisilla kielillä

Eurooppalainen yliopisto oli 1700–1800-luvuille asti latinankielinen. Saksassa yliopisto-opiskelun kieli vaihtui hitaasti latinasta saksaan 1700-luvun sekä 1800-luvun ensimmäisen vuosikymmenen kuluessa, suomalainen yliopisto oli virallisesti latinankielinen 1852 asti. Niin kauan kun yliopisto oli täysin latinankielinen, latina oli "oppineiden äidinkieli", *de lärdes modersmål*, kuten Bo Lindberg on tilannetta kuvannut⁵⁷. Latina oli siis jotain enemmän kuin pelkkä vieras kieli, vaikka siitä ei tietenkään vakavasti voi puhua kenenkään äidinkielenä, sillä klassista latinaa ei oltu puhuttu äidinkielenä tuhanteen vuoteen.

Koska latina oli oppineisuuden kieli, sillä tietysti julkaistiin kirjoja. Varsinkin vielä 1500- ja 1600-luvuilla ilmestyneistä retoriikan kirjoista monet olivat latinankielisiä. Huomattavia olivat esimerkiksi saksalaisen Philipp Melanchthonin *Elementa rhetorices* (1542), ranskalaisten Petrus Ramuksen ja Omer Talonin *Rhetorica* (1584), Cypriano Soaresin *De arte rhetorica* (1560) ja alankomaalaisen Gerhardus Vossiuksen *Institutiones rhetoricae* (1606). Toisaalta jo hyvin varhain alettiin julkaista tieteellistä ja filosofista kirjallisuutta (kaunokirjallisuudesta puhumattakaan) myös kansallisilla kielillä. Retoriikasta voidaan mainita esimerkiksi Thomas Wilsonin *The arte of rhetorique* (1553), Bernard Lamyn *Rhetorique, ou l'art de parler* (1675), Johannes Meyfartin *Teutsche rhetorica* (1634), Gregorio Mayans y Siscarin *Rétorica* (1757).⁵⁸

Myöhemmin, erityisesti 1700-luvulle tultaessa, ainakin ne teokset, jotka retoriikan historioissa yleensä mainitaan, ovat kansallisilla kielillä

⁵⁷ Siitä kirjannimi: Lindberg, Bo, 1984. *De lärdes modersmål*. Latin, humanism och vetenskap i 1700-talets Sverige.

⁵⁸ Tiedot mainituista teoksista Conleyleltä ja Göttertöltä.

kirjoitettuja. Erityisen tärkeitä 1700-luvulla ovat ranskalaiset teokset. Conley toteaa, että 1700–1750 Saksassa ja Englannissa julkaistuista retoriikan kirjoista suuri osa on käännettyä ranskalaisista teoksista, sitä vastoin englannista tai saksasta ei käännetä mitään retoriikkaan liittyvää ranskaksi. Tärkeitä ranskalaisia retoriikkaa käsitteleviä tai sivuavia teoksia, jotka leviävät 1700-luvulla, ovat Dominique Bouhoursin *La manière de bien penser* (1687), Charles Rollinin *Traité des études: De la manière d'enseigner et d'étudier les belles-lettres* (1726–1728), Fénelonin *Dialogues sur l'éloquence*, Charles Batteaux'n *Les beaux arts réduits à un même principe* sekä yllämainittu Lamyn kirja.⁵⁹

Ranskalaisen retoriikan vaikutus liittyy yleiseen ranskalaiseen kulttuuriseen dominanssiin 1700-luvulla. Ranskan kielestä tulee hienostuneen seurustelun ja hovien kieli, Ranskasta otetaan mallia esimerkiksi muotiin, arkkitehtuuriin, poliittisiin ideoihin ja koulutusreformeihin liittyen. Toisaalta ainakin Espanjassa, Italiassa ja Saksassa esiintyy myös ranskalaisen hegemonian vastustusta, joka kohdistuu tosin pikemminkin ranskan kieleen kuin ranskalaisuuteen sinänsä. Retoriikan alalla tämä merkitsee tietoista pyrkimystä kirjoittaa retoriikasta omalla kielellä niin, että myös sisällössä olisi jotain kansallisista, kuten esimerkkien ottamista omanmaalaisilta kirjailijoilta. Yksi tällainen retoriikan kirja oli edellämainittu espanjalaisen Gregorio Mayans y Siscarsin teos.⁶⁰

Kansalliselta kannalta katsottuna esim. Meyfartin *Teutsche rhetorica* (1634) ei vielä ollut saksalainen vaan ainoastaan saksaksi kirjoitettu. Ensimmäinen todella saksalainen teos oli Johann Christoph Gottschedin *Ausführliche Redekunst* (1736). Conleyn mukaan saksalaisen kirjasta tekee se, että siinä on mukana saksalaisia esimerkkejä, että klassiset esimerkit on kaikki käännetty saksaksi ja että Gottsched kirjoittaa saksaa ilman ranskalaista sävyä. Tämä ei silti tarkoita, että teoria olisi saksalaista. Tärkein auktoriteetti on edelleen Cicero, uudemmasta kirjallisuudesta käytetään mm. ranskalaisia teoreetikkoja.⁶¹

Gottschedin kohdalla voidaan pysähtyä hetkeksi saksalaiseen ja muunkieliseen retoriikan terminologiaan. Kun Meyfartin kirjassa käytetään oppialasta nimeä *Rhetorica*, niin Gottsched käyttää termiä *Redekunst*. Tämä ei ole yksittäisen kirjoittajan valinta, vaan retoriikka-termin käyttö jää 1600-luvun jälkeen lähes kokonaan pois saksalaisesta kirjallisuudesta, tämä käy ilmi Ursula Stötzerin kirjasta *Deutsche Redekunst im 17. und 18. Jahrhundert*. On huomattava, että niin *Rhetorik* (niinkuin termi yleensä saksaksi kirjoitetaan) kuin *Redekunst*kin tarkoittavat erityisesti retoriikan teoriaa. Käytännön kaunopuheisuudesta,

⁵⁹ Ks. Conley, s. 199–203.

⁶⁰ Conley, s. 203–205.

⁶¹ Conley, s. 205–206.

kuten se suomeksi ilmaistaan, käytetään useimmiten nimitystä *Beredsamkeit* (suoraa latinan johdosta *Eloquenz* käytetään harvoin).⁶² *Redekunst* on todellakin usein synonyymi *Rhetorik*-termille, se pitää siis yleensä suomentaa 'retoriikaksi' eikä 'puhetaidoksi'. Kun 1800-luvulla Saksassa (kuten muissakin maissa) retoriikka siirtyy yhä enemmän tarkoittamaan kirjoittamista ja puhumisen puoli saattaa jäädä retoriikan kirjoista kokonaan pois, niin tällöinkin teoriasta saksaksi käytetään usein termiä *Redekunst*.

Mistä sitten tulee suomen termi 'kaunopuheisuus', kun saksaksi käytetään kompaktimpaa termiä *Beredsamkeit* (adj. *beredt*), joka olisi tarkkaan käännettynä suomeksi "puheisuus"? Saksaksi on 1800-luvun alkuun saakka ollut käytössä myös termi *Wohlredenheit*. Termiä on käytetty Stötzerin mukaan aika sekavasti, joskus tarkoittamaan koko retoriikkaa, joskus taas pelkkää tyyliä, joko kirjoittamisen, puhumisen tai molempien⁶³. Vaikka termi ei muodostu päätermiksi saksassa, niin se vaikuttaa moniin muihin kieliin. Ruotsissa on *Beredsamkeitia* vastaavassa käytössä termi *vältalighet*, tanskassa *veltalenhed*, hollannissa *welsprekendheid*, suomessa siis *kaunopuheisuus*, unkarissa *ékesszólás* (*ékes* = korea, *szólás* = puhuminen). Kuten huomataan, saksassa, hollannissa ja skandinaavisissa kielissä on kysymys *hyvinpuhumisesta*, suomessa ja unkarissa taas *kauniisti* puhumisesta.

Englannissa ja ranskassa käytetään lähinnä kreikasta peräisin olevaa termiä *rhetoric/rhetorique* sekä latinalaisperäisiä termejä *oratory/oratorie* ja *eloquence/eloquence*. Tavallaanhan *Redekunstia* tarkasti vastaavia ilmaisuja olisivat *art of speaking* tai *art de parler*, ja niitä myös käytetään, mutta käsittääkseni ei yhtä vakiintuneesti ja tietoisesti retoriikan synonyyminä kuin *Redekunstia* saksassa.

Vaikka retoriikasta kirjoitetaankin kansallisilla kielillä, niin yliopistollinen opetus on pääosin latinankielistä, tai ainakin retoriikan opiskelu liittyy klassiseen oppialaan. Kun äidinkielen opetus yliopistoissa sitten lisääntyy ja tulee vallitsevaksi, tästä ei seuraa, että retoriikkaa alettaisiin nyt opiskella uuden kielen yhteydessä, siis että esimerkiksi Saksassa retoriikan opiskelusta tulisi germanistiikan osa. Saksan opiskelussa retoriikan paikalle tulee uusi oppiala stilistiikka, kuten seuraavasta luvusta huomataan.

⁶² Ks. Stötzer, s. 95, 99.

⁶³ Stötzer, s. 95. Esim. yllämainittu Gottsched käyttää termejä *Beredsamkeit* ja *Wohlredenheit* välillä synonymisesti, välillä taas ei. Ks. Gottsched, 1973 [1736]. *Ausführliche Redekunst*, s. 6, vrt. s. 3.

Retoriikan "loppu"

Saksalaisessa retoriikan tutkimuksessa katsotaan retoriikan tieteenalana häviävän tai ainakin heikkenevän ratkaisevasti 1700-luvun lopulla tai viimeistään 1800-luvun alussa⁶⁴. Saman tien pannaan yleensä merkille myös retoriikan uusi nousu 1950–60-luvuilla. Retoriikka lakkaa siis olemasta tiede noin sadanviidenkymmenen vuoden ajaksi, ja se näyttää tänä aikana painuvan unohduksiin. Kun retoriikkaa sitten herätellään uudestaan henkiin, siitä ei esimerkiksi kirjallisuutta tutkivien tieteiden parissa tiedetä paljoakaan. Vuonna 1948 ilmestyneessä kirjassaan *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* E. R. Curtius joutuu kädestä pitäen ohjaamaan lukijoitaan retoriikan perusteissa, koska "retoriikka on meille nykyään vieras ala", jota Curtiuksen mukaan viimeksi opiskelivat Saksassa kymnasistit 1800-luvulla kouluaineiden kirjoittamista varten⁶⁵. Kiinnostus retoriikkaan eri tieteiden parissa kuitenkin siis lisääntyy 1900-luvun puolivälin jälkeen niin Saksassa kuin muuallakin. Tämä näkyy mm. siitä, että uusia aikakauslehtiä perustetaan, vanhoista teoksista otetaan uusia painoksia ja muutenkin toiminta alalla on vireää. Kopperschmidtin mukaan retoriikka ei siltikään, ainakaan Euroopassa, ole uudessa muodossaan niinkään itsenäinen tiede kuin eri tieteitä yhdistävä ala.⁶⁶ Mutta tämän tutkimuksen kannalta on kiinnostavaa se, mitä retoriikasta jäi jäljelle, kun se "kuoli"?

Yksi retoriikan perijöistä on stilistiikka. Marie-Luise Linn tarkastelee retoriikan ja 1800-luvulla voimakkaasti laajenevan stilistiikan suhdetta kirjassaan *Studien zur deutschen Rhetorik und Stilistik im 19. Jahrhundert*⁶⁷. Linninkin näkemys retoriikan "lopusta" ja "uudesta alusta" on, että 1800-luvulla retoriikan traditio heikkenee, ja että uusi kiinnostus alkaa Saksassa 1950–1960-luvulla mm. Curtiuksen ja Lausbergin kirjojen myötä⁶⁸. Stilistiikan Linn näkee alunperin retoriikan osa-alueena, siis retoriikan viisijärjestelmän osana elocutio, joka käsittelee puheen tyyliä ja kieliasua. Stilistiikasta, joka on alkujaan retoriikan osa-alue, tulee 1800-luvulla merkitykseltään paljon retoriikkaa suurempi ja retoriikan suhteen itsenäinen alue⁶⁹. Itse termi 'stilistikka' ei Linnin mukaan ole juuri

⁶⁴ Ks. Kopperschmidt, 1990. *Rhetorik nach dem Ende der Rhetorik*. Teoksessa Kopperschmidt (toim.), *Rhetorik: 2 Bde*; Schanze, Helmut, 1993. *Transformationen der Rhetorik. Wege der Rhetorikgeschichte um 1800*. Teoksessa *Rhetorik – ein internationales Jahrbuch*, vol 12; Ueding, Gert & Bernd Steinbrink, 1986. *Grundriß der Rhetorik. Geschichte, Technik, Methode*. Luku: Ubiquität der Rhetorik. Vom Verfall und Weiterleben der Beredsamkeit im 19. Jahrhundert.

⁶⁵ Curtius, s. 71.

⁶⁶ Kopperschmidt, s. 1–2.

⁶⁷ Linn, Marie-Luise, 1963. *Studien zur deutschen Rhetorik und Stilistik im 19. Jahrhundert*.

⁶⁸ Linn, s. 9–10. Kyseiset kirjat ovat saksalaisen retoriikan, etenkin sen kirjallisuustieteellisesti painottuneen haaran, moderneja klassikoita: Curtius, E. R., 1948, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, ja Lausberg, Heinrich, 1960, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, Bd. 1–2.

⁶⁹ Linn, s. 68–69, 104.

käytössä vielä 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla, vaan vasta myöhemmin. Käytössä on aluksi muita termejä, kuten *Styllehre*, *Lehre der Wohlredenheit*, *Lehre der deutschen Schreibart*.⁷⁰

Kyse on siis retoriikan pirstoutumisesta. Stilistiikka jatkaa retoriikan perintöä, mutta nyt lähes pelkästään kirjallisen ilmaisun yhteydessä, ei puheen. Myös muuta pirstoutumista tapahtuu. Linnin mukaan on jo 1700-luvulla alkanut traditio jättää memoria ja actio retoriikan ulkopuolelle omaksi käytännön haarakseen, "körperliche Beredsamkeit".⁷¹ Linn tarkoittaa kirjassaan ilmeisesti ainoastaan saksalaista kehitystä, mutta kehityssuunta sopii hyvin myös yleiseen retoriikan historiaan, jossa elokutionismiksi nimitetty suuntaus, jossa keskitytään nimenomaan esittämiseen, vahvistuu. Elokutionismin (elocutionary movement) alku sijoitetaan 1700-luvun lopun Britteinsaarille⁷². En ole kuitenkaan havainnut saksalaisessa tutkimuksessa käytettävän elokutionismi-termiä, vaan termi esiintyy ainoastaan anglosaksisessa tutkimuksessa, siellä sekä retoriikan että puheviestinnän historian yhteydessä. Samasta ilmiöstä näyttää kuitenkin olevan kysymys. Linn mainitsee pari saksalaista elokutionistista kirjaa: B. H. G. B. Franke, *Über Declamation* (1789) ja C. F. Michaelis, *Die Kunst der rednerischen und theatralischen Deklamation* (1818)⁷³. Tämä osa-alue itsenäistyy – ainakin Saksassa – eikä pidä itseään osana retoriikkaa; tästä myöhemmin lisää, kun puhutaan uusien oppialojen synnystä Saksassa ja USA:ssa.

Stilistiikan ja deklamatoriiikan lisäksi retoriikan perintö jatkuu vielä kolmannessa uudessa alassa, nimittäin koulujen ainekirjoitusopissa, *Aufsatzlehressä*⁷⁴. Saksassa *Aufsatzlehre*, samoin kuin Yhdysvalloissa *composition*, muodostuvat jonkinlaisiksi itsenäisiksi oppijärjestelmiksi. Suomessa ei nähdäkseni muodostu samassa määrin systemaattista "ainekirjoitusoppia", jota voitaisiin pitää näiden vastineena. Saksalainen *Aufsatzlehre*, samoin kuin yhdysvaltalainen *composition*, sisältää aineksia erityisesti retoriikan osa-alueesta dispositio. Retoriikan perintö jatkuu siis Saksassa 1800-luvulla kolmessa uudessa alueessa: *Stilistik*, *Deklamatorik* ja *Aufsatzlehre*.

Pirstoutuminen eri aloille on nähdäkseni tärkein näkökulma saksalaiseen 1800-luvun retoriikkaan; entisen retoriikan kannalta tärkeimmät kysymykset käsitellään nyt näillä uusilla aloilla. Kouluissa esiintyy 1800-luvulla edelleen myös oppiaine nimeltä retoriikka, sitä varten on omia oppikirjojakin. Koulujen retoriikka ei ilmeisesti ole tekemisissä

⁷⁰ Linn, s. 15–16.

⁷¹ Linn, s. 19–20.

⁷² Conley, Thomas M., 1990. *Rhetoric in the European tradition*. Ks. luku: The elocutionary movement, s. 213–216.

⁷³ Linn, s. 19–20.

⁷⁴ Ks. tark. *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, s. v. Aufsatzlehre.

puhumisen kanssa, vaan kirjoittamisen ja kirjallisuuden. Linnin mukaan esimerkiksi Hoffmanin kirjassa *Rhetorik für Gymnasien* (1859) sekä memoria että actio jäävät ulkopuolelle⁷⁵. Kouluretoriikka menee siis päällekkäin stilistiikan ja/tai "ainekirjoitusopin" kanssa.

Kuten todettiin, stilistiikasta tulee 1800-luvulla retoriikkaa suurempi ala, vaikka se alunperin oli retoriikan osa. Myöhemmin jotkut näkevät retoriikan osana stilistiikkaa – ylä- ja alakäsite vaihtavat siis paikkaa – jossa stilistiikka olisi yläkäsitteenä oppi tyylistä, ja retoriikka alakäsitteenä tarkoittaisi puheen tyyliä, näin esimerkiksi Richard Moritz Meyerin teoksessa *Deutschen Stilistik* (1906). Joillekin retoriikka on enää historiallinen käsite, joka tarkoittaa vain antiikin retoriikkaa.⁷⁶

Yleisesti ottaen Linn toteaa, että 1800-luvun saksalaiset kieli- tai kirjallisuustieteilijät eivät juurikaan puhu enää retoriikasta, edes silloin kun käsittelevät stilistisiä kysymyksiä, joten retoriikalla on siis vähäinen rooli 1800-luvun saksalaisessa tieteessä. Tässä on syytä tehdä ero yliopiston ja tieteen sekä koululaitoksen välille, sillä lukioissa retoriikka on edelleen paikoillaan; se kuuluu siis 1800-luvun saksalaiseen koulutukseen, mutta ei tieteseen.⁷⁷ Mutta koulussakaan retoriikalla ei siis tarkoiteta puhetaitoa, kuten edellä kävi ilmi.

Vaikka tässä on puhuttaessa retoriikan lopusta viitattu vain saksalaiseen tutkimukseen, ilmiö ei kosketa vain Saksaa, vaan koko Eurooppaa⁷⁸. Erot eri maiden välillä ovat tämän tutkimuksen kannalta merkityksettömiä. 1800-luku onkin retoriikan historioissa (jotka käsittelevät yleisesti länsimaita) yleensä lyhyt luku. Conley toteaa 1800-luvun retoriikasta: "While not the wasteland it is often thought to have been, the nineteenth century marks a low point in the history of rhetoric."⁷⁹ Mutta vaikka puhe retoriikan lopusta ei Euroopan kohdalla ole liioiteltua, niin USA:ssa retoriikan historia ei samalla tavoin katkea (Conley antaakin lyhyessä 1800-luvun retoriikkaa käsittelevässä luvussaan paljon tilaa anglosaksiselle retoriikalle⁸⁰). Tämän vuoksi retoriikan "lopusta" pitää

⁷⁵ Linn, s. 19.

⁷⁶ Linn, s. 26–28.

Retoriikan pilkkominen, osien poisjättäminen tai erottaminen siitä, on silti säännöllinen toimenpide retoriikan historiassa, eikä liity mitenkään erityisesti saksalaiseen retoriikkaan tai 1800-luvun retoriikkaan. Se on tyypillinen toimenpide renessanssin jälkeisellä ajalla. Esimerkiksi Petrus Ramus 1500-luvun jälkipuoliskolla Pariisin yliopistossa ei laske inventiota ja dispositiota kuuluvaksi retoriikkaan vaan dialektiikkaan, jonka hän siis erottaa teoreettisesti retoriikasta. Koska hän ei käsittele myöskään memoriaa, hänen retoriikkaansa jäävät elocutio ja actio, ja näistä keskeinen on elocutio. Ramukselle retoriikka on siis tyylioppia, käytännössä pelkkiä trooppeja ja figuureita. Ks. Walter J. Ongin esipuhe 1970 ilmestyneeseen repropainokseen Petrus Ramuksen teoksesta *Scholae in liberales artes*, s. ix.

⁷⁷ Linn, s. 31–32, 40.

⁷⁸ Ks. esim. Kopperschmidt, Josef, 1990. *Rhetorik nach dem Ende der Rhetorik*. Teoksessa Kopperschmidt (toim.), *Rhetorik: 2 Bde*, s. 2.

⁷⁹ Conley, s. 253.

⁸⁰ Puhun *anglosaksisesta* retoriikasta, koska myös Britteinsaarilla syntyi Conleyn mukaan jotakin merkittävää retoriikan alalla – mutta ei sielläkään paljon. Sitä paitsi britteinsaarilainen

sittenkin puhua lainausmerkeissä, varsinkin kun puhutaan yleisellä tasolla, eikä jotain tiettyä maata koskien. USA:ssa retoriikan historia jatkuu ilman katkosta myös 1800-luvulla; amerikkalaiseen retoriikkaan tullaan tässä tutkimuksessa vasta myöhemmin, sitten kun käsitellään *public speaking* -oppialan syntyä.

Tähän mennessä ei ole vielä puhuttu siitä, mitä retoriikan opetus sitten konkreettisesti oli. Seuraavassa käsitellään retoriikkaa suomalaisessa yliopistossa 1640–1920 välillä. Tavoitteena on tuoda esiin retoriikan opetuksen käytäntöä, ja myös selvittää, miten retoriikan loppu Euroopassa ilmenee kaukaisessa Suomessa.

---

retoriikka näyttää tästä edespäin vaikuttavan erityisesti USA:ssa, joten 1800-luvulla retoriikan painopiste siirtyy vanhalta mantereelta uudelle (mutta kyseessä ei siis ole mikään amerikkalainen kukoistuskauti, vaan ennen kaikkea eurooppalainen taantuma; ainoastaan tähän taantumaa verrattuna Yhdysvalloissa näyttää tapahtuvan jotain). Ks. Conley, luku: Rhetoric in the nineteenth century, erit. s. 246–253.

2. Retoriikka suomalaisen yliopiston oppiaineena

Retoriikan opetus suomalaisessa yliopistossa ei ole juuri lainkaan erillinen tai "kansallinen" ilmiö, vaan seuraa eurooppalaisen yliopistohistorian suuntaviivoja. Ensimmäiset eurooppalaiset yliopistot perustettiin siis keskiajan loppupuolella ja retoriikka oli niissä oppiaineena, niinkuin se oli ollut mukana koulutuksessa antiikista lähtien. Kuten edellä jo todettiin, keskiajan koulunkäynnissä tai varhaisissa yliopistoissakaan retoriikka ei kuitenkaan enää ollut yhtä keskeinen aine kuin se oli antiikissa, esimerkiksi Ciceron omissa opinnoissa, joista voidaan lukea Ciceron *Brutus*-teoksesta¹. Keskiajan retoriikka ei myöskään sisältöltään ollut "klassista" retoriikkaa. Paluu antiikkiin tapahtui Italian renessanssin myötä, jonka alkuunpanemana Euroopassa syntyi humanismiksi kutsuttu suuntaus.

Renessanssihumanismin retoriikka muodostaa pohjan sille yliopistolliselle retoriikan traditiolle, jota nyt lähdetään tarkastelemaan suomalaisessa ympäristössä. Aluksi kuitenkin hieman ajasta ennen yliopistoa, sillä humanistinen käsitys retoriikasta tulee Suomeen jo ennen yliopiston perustamista.

Retoriikka Suomen keskiajalla ja renessanssissa

Latinan, ja siinä yhteydessä retoriikankin, opiskelusta Suomen keskiajalla ja renessanssissa kertoo laajemmin I. A. Heikelin jo 1894 ilmestynyt *Filologins studium vid Åbo universitet*² ja suppeammin Pentti Aallon *Classical studies in Finland 1828–1918*³ (1980) sekä Taimo Iisalon *Kouluopetuksen vaiheita*⁴ (1989). Turussa toimi Aallon mukaan katedraalikoulu ainakin vuodesta 1276⁵. Iisalo taas toteaa, että varhaisimmat maininnat koulun toiminnasta ovat 1300-luvulta, mutta koulu on todennäköisesti toiminut jo aikaisemmin⁶. Koulussa opetettiin Aallon mukaan ainakin triviumia (grammatiikka, retoriikka, dialektiikka), ehkä myös quadriviumia (matemaattiset tieteet, musiikki)⁷. Iisalon mukaan quadriviumia ei luultavasti opetettu⁸. Retoriikasta opetettiin Iisalon mukaan todennäköisesti vain yleisiä sääntöjä. Retoriikkaa

¹ *Brutus* on suomennettuna Pirkko Haapasen kirjassa *Cicero puhetaidosta*.

² Heikel, 1894. *Filologiens studium vid Åbo universitet*. (Åbo universitets lärdomshistoria 5.)

³ Aalto, 1980. *Classical studies in Finland 1828–1918*.

⁴ Iisalo, 1989. *Kouluopetuksen vaiheita*. Keskiajan katedraalikoulusta nykyisiin kouluihin.

⁵ Aalto, s. 11.

⁶ Iisalo, s. 11.

⁷ Aalto, s. 12.

⁸ Iisalo, s. 20.

tärkeämpiä aineita olivat grammatiikka, ja dialektiikka, joka oli keskiajan skolastisen filosofian ydin.⁹

Suomessa opiskelleista jotkut jatkoivat opintojaan Euroopan mantereella. Erityisen suosittu oli Pariisin yliopisto, jossa noin 40 henkilöä suoritti oppiarvon vuosien 1310 ja 1500 välillä¹⁰. Vuosina 1382–1404 noin 15 henkilöä suoritti tutkinnon Prahan yliopistossa. 1470–1519 ainakin 64 suomalaista opiskeli ulkomaisissa yliopistoissa, kaupunkeina mainitaan Rostock, Greifswald, Leipzig, Köln, Frankfurt, Louvain ja Krakova; tässä vaiheessa suomalaisopiskelijoiden suunta oli siis kääntynyt Saksan yliopistoja kohti. Esimerkkinä keskiajan yliopistosivistyksestä Aalto mainitsee, että kaikki Turun piispat 1385 jälkeen olivat suorittaneet maisterintutkinnon, 6 Pariisissa, 1 Prahassa ja 1 Leipzigissa; kaikki piispat olivat suomalaissyntyisiä.¹¹

Turun katedraalikoulun lisäksi maassa toimi myös joitakin kaupunkikouluja, Viipurissa, Raumalla ja Porvoossa¹². Heikel luettelee joitakin latinan oppikirjoja, joita Suomessa on joko todistetusti tai todennäköisesti käytetty keskiajalla. Kirjat sisälsivät usein kieliopin (grammatiikka) lisäksi myös jotain retoriikasta. Eräs tällainen kirja oli Ebrardi Bethuniensisin *Graecismus*, nimestään huolimatta latinan oppikirja, peräisin noin vuodelta 1212. Klassisia latinalaisia kirjailijoita tunnettiin keskiajalla maassamme niukalti.¹³ Kreikan kieli, ja siten siis kreikankielinen kirjallisuus alkukielisenä, oli Suomessa täysin tuntematon ennen 1500-luvun alkua. Humanistinen suuntaus, johon latinalaiset ja kreikkalaiset klassikot kuuluivat, esiintyi kyllä osassa Saksaa ennen 1500-luvun alkua, mutta ei Rostockin ja Greifswaldin yliopistoissa, joissa ruotsalaiset ja suomalaiset 1400-luvun lopussa pääasiassa opiskelivat.¹⁴ Italiassa 1300- ja 1400-luvulla löydettyjä Ciceroa, Quintilianusta tai kreikkalaisia puhujia ei siis voitu Suomessa keskiajalla opiskella, ne tulevat Suomeen vasta humanismin myötä.

Merkkejä humanismista alkaa löytyä 1500-luvun alkupuolella. Tärkeäksi humanistisen sivistyksen välittäjäksi muodostuu 1502 perustettu Wittenbergin yliopisto¹⁵. Siellä jotkut suomalaiset oppivat tuntemaan "uutta" eli siis antiikin kirjallisuutta. Yhtenä ensimmäisistä suomalaisista antiikin kirjallisuuden tuntijoista mainitaan Pietari Särkilahti (n. 1490–1529)¹⁶. Särkilahti lähti 1516 opiskelemaan Rostockiin, siirtyi

⁹ Iisalo, s. 22–23.

¹⁰ Aallon (s. 12) mukaan H. Holma & A. Maliniemi, 1937. *Les étudiants finlandais à Paris au moyen âge*. Helsinki.

¹¹ Aalto, s. 12.

¹² Aalto, s. 12; Iisalo, s. 13.

¹³ Ks. Heikel, 1894, s. 1–9.

¹⁴ Ks. Heikel, 1894, s. 12.

¹⁵ Heikel, 1894, s. 12–13.

¹⁶ Heikel, 1894, s. 13–14; Aalto, s. 13.

sieltä seuraavana vuonna Louvainiin, jossa oli samoihin aikoihin opettajana itse Erasmus, joka teki yliopistosta antiikin tutkimuksen keskuksen Euroopassa. Tämän jälkeen Särkilahti siirtyi vielä Wittenbergiin Lutherin oppilaaksi.¹⁷ Palattuaan Suomeen Särkilahti tuli Turun katedraalikoulun rehtoriksi ja toteutti siellä humanistien filologista ohjelmaa. Aallon mukaan on luultavaa, että Särkilahti opetti tällöin myös Mikael Agricolaa (n. 1510–1557), joka oli aloittanut opiskelunsa Viipurissa. Myöhemmin Agricola opiskeli Wittenbergissä, jossa hän kävi mm. Philipp Melanchthonin luennoilla. Yksi luentosarjoista käsitteli antiikin Kreikan puhujia.¹⁸ Agricola seurasi Särkilahtea Turun koulun rehtorina. Agricola oli muuten Suomen ensimmäisiä kreikan taitajia, hänen Uuden testamentin käännöksensä ei tosin perustunut ainoastaan kreikkalaiseen tekstiin, vaan apuna oli Lutherin saksannos sekä myös latinan- ja ruotsinkieliset käännökset¹⁹. Heikelin mukaan ensimmäinen, joka edusti klassisen retoriikan tuntemusta Suomessa oli Paavali Juusteen (n. 1516–1576). Hän opiskeli vuoden 1543 jälkeen kolme vuotta Wittenbergissä opettajinaan mm. Luther, Melanchthon ja Bugenhagen. Tämän jälkeen hän vieraili Magdeburgissa, Rostockissa ja Königsbergissä, ja palasi Suomeen 1547. Suomessa Juusteen toimi hänkin Turun koulun rehtorina.²⁰ Saksalaisten reformoitujen yliopistojen kautta klassinen kirjallisuus, mukana myös klassinen retoriikka, tuli suomalaisenkin opiskeluun 1500-luvun myötä.

1571 julkaistu, mutta Heikelin mukaan jo 1540 tienoilta peräisin oleva arkkipiispa Laurentius Petrin säädös 'Om skolor samt Ordning, huru läsas skall i skolorne' antaa esimerkkejä uudesta opiskelun suunnasta. Siinä suositellaan Ciceroa ylemmille luokille niin kieliopillisen ja retorisen esimerkin kuin sisältönsäkin vuoksi; kaikkein ylimmälle luokalle, jota kutsuttiin nimellä 'prosodaica' tai 'rhetorica' suositeltiin luettavaksi Vergiliusta, tai joskus sen sijaan Melanchthonin Retoriikkaa tai Dialektiikkaa.²¹ Keskiajalla käytetyistä kirjoista säilyi toistaiseksi ainakin Donatuksen latinan kielioppi²². 1500-luvun loppu ja 1600-luvun alku ovat voimakkaan humanistisen liikkeen aikaa Suomessa. Heikelin mielestä latinantaito on tällöin jopa korkeammalla tasolla kuin viisikymmentä vuotta myöhemmin *eloquentiae*-professorien aikana.²³ 1500-luvun

¹⁷ Ks. Aalto, s. 13; Klinge, 1987, s. 21. Aalto mainitsee vain Särkilahden Louvainin opiskelusta, Klinge myös Rostockista ja Wittenbergistä. Klinge toteaa Louvainista, että Erasmus opetti Särkilahtea, Aalto sanoo Erasmusen tulleen Louvainiin opettamaan niihin aikoihin.

¹⁸ Aalto, s. 13.

¹⁹ Heikel, 1894, s. 15; *Kansallinen elämäkerrasto*, 1927–1934, s. v. Agricola, Mikael.

²⁰ Heikel, 1894, s. 19–20.

²¹ Heikel, 1894, s. 21–23.

²² Heikel, 1894, s. 21.

²³ Heikel, 1894, s. 27, 29.

alkupuoli ei sen sijaan Klingen mukaan ole opillisesti edistynyttä aikaa, jos sitä verrataan edelliseen vuosisataan²⁴.

1630 Turun katedraalikoulun tilalle perustettiin kymnaasi. Retoriikan opiskelusta siellä Heikel mainitsee: Dalaei retorik (Petrus Ramuksen yhteistyökumppanin Talonin retoriikkaa käsittelevä teos²⁵), Ciceron valittuja puheita, kirjoitusharjoituksia, sunnuntai-iltaisin deklamaatioharjoituksia. Koulun opiskelulla oli Heikelin mukaan oratorinen ja stilistinen luonne.²⁶ Aalto toteaa kymnaasin opetuksesta vain yleisesti, että retoriikka säilytti siellä keskeisen aseman latinan opiskelussa²⁷.

Reformaation ja humanismin myötä 1500-luvulla klassinen kirjallisuus, ja siihen kiinteästi liittyen klassinen (Cicero) tai klassishenkinen (Melanchthon²⁸) retoriikka, tulee siis suomalaiseen kouluopiskeluun. Vähäiset tiedot lähinnä Turun katedraalikoulusta ja kymnaasista kertovat tästä. Vaikutteet haettiin tuoreeltaan ulkomailta, erityisesti Saksasta.

Eloquentiae-professori ja retoriikka; professorit 1640–1776

Suomen Turkuun perustettiin yliopisto vuonna 1640. Joitakin vuosia aiemmin, 1632, oli perustettu myös Tarton yliopisto. Uusien yliopistojen perustaminen Ruotsin valtakuntaan oli seurausta kuningas Kustaa Aadolfin opetusreformista, joka alkoi 1620-luvun alussa. Tuloksena tästä reformista oli ensin Upsalan yliopiston perusteellinen kehittäminen, sitten uusien kymnaasien perustaminen sekä vanhojen kehittäminen ja lopuksi, kuningatar Kristiinan aikana, Tarton ja Turun akatemioiden synty. Molempien yliopistojen järjestäminen tapahtui pitkälti Upsalan yliopiston mukaisesti, joka oli valtakunnan emoyliopisto.²⁹

Turun yliopisto perustettiin kymnaasin pohjalle, joka samalla lakkautettiin (vuotta myöhemmin Viipurin kaupunkikoulu korotettiin kymnaasiksi). Osa kymnaasin lehtoreista nimitettiin uusiksi professoreiksi. Kaikkiaan Turkuun nimitettiin yksitoista professoria: kolme teologian professoria, juridiikan professori, pyhien kielten professori, fysiikan ja botaniikan professori, valtio-opin ja historian professori, logiikan ja metafysiikan professori, kaunopuheisuuden

²⁴ Klinge, 1987, s. 33.

²⁵ Kysymyksessä saattaisi myös olla Johannes Clementis Mentziuksen kooste Ramuksen ja Talonin teoksesta/teoksista, nimeltään *Synopsis rhetoricae A. Talaei et dialecticae P. Rami* (1600). Ks. tark. *Suomen kansallisbibliografia, 1488–1700*, 1996.

²⁶ Heikel, 1894, s. 30–31.

²⁷ Aalto, s. 15.

²⁸ Reformaattori Melanchthonin opetus ei paljon poikennut maallisesta humanismista. Klinge toteaa, että luterilainen saarnataidon opetus oli lähellä 1500-luvun maallisen puhetaidon ihanteita. Ks. Klinge, 1987, s. 600–601.

²⁹ Ks. Klinge, 1987, s. 39, 41, 48, 79.

professori, matematiikan professori ja lääketieteen professori. Tämän tutkimuksen kannalta keskeinen on kaunopuheisuuden professori, *professor eloquentiae*, jonka tehtäviin kuului mm. retoriikan teorian opettaminen sekä puhe- ja kirjoitusharjoitusten ohjaaminen.

Seuraavassa käydään läpi kaikki eloquentiae-professorit Porthaniin asti. Tarkoituksena on luoda kuva siitä, mitä retoriikan traditio on suomalaisessa yliopistossa merkinnyt ja mikä osuus varsinaisella puhetaidolla on siinä ollut. Samalla huomataan myös, että monet professoreista ovat julkaisseet retoriikan alueelta; nämä siis ovat ensimmäisiä puhetaidon kirjoja Suomessa.

Klinge kertoo, että perustetun Turun akatemian eloquentiae-professorin opetuksesta säädettiin seuraavaa: puhetaitoa piti opettaa Ramuksen ja Talonin oppikirjojen mukaan, sekä Ciceron henkeen erityisesti *De oratore* -teoksen mukaisesti. Myöhemmissä statuuteissa 1655 ja 1661 *De oratore* säilytti asemansa, sen lisäksi mainittiin nyt Aristoteleen ja Quintilianuksen opit.³⁰ Eloquentiae-professorin tuli näyttää, miten parhaat proosakirjailijat sovelsivat retoriikan teoriaa. Lisäksi professorin tuli ohjata suullisia ja kirjallisia harjoituksia.³¹ Klinge selostaa harjoituksista säättävää kohtaa:

"--ylioppilaiden tuli harjoitella puheiden ja kirjeiden kirjoittamista ja lukea ne ensin professorille yksityisesti, ja kun tämä oli ojentanut ääntämistä ja lausumista, esittää puheensa tai kirjeensä julkisella luennolla ulkomuistista. Säädettiin nimenomaan, että tämä oli kaikkien velvollisuus."

Aiheiden tuli olla klassisia, kirkollisia tai liittyä Ruotsin valtakunnan historiaan.³² Aalto huomauttaa, että säädöksistä huolimatta eloquentiae-professoreilla esiintyi opetuksessaan myös itsenäisiä ratkaisuja, toisaalta myös säädettyjen tehtävien laiminlyöntiä³³.

On paikallaan mainita, että kreikan professorillekin (1800-luvun alkupuolelle asti kreikka kuuluu hebrean kanssa yhdessä *sacra linguarum* -professuuriin eli pyhien kielten professuuriin, josta käytetään jatkossa nimitystä *linguarum*-professuuri) olisi vaatimusten mukaan kuulunut Uuden testamentin lisäksi antiikin kirjallisuutta, esim. puhujien käsittelyä, sekä myös puhe- ja kirjoitusharjoituksia, jotka Heikelin mukaan tosin nähtävästi olivat vapaaehtoisia, kun taas latinassa ne oli säädetty

³⁰ Klinge, 1987, s. 585. Ranskalaisen Petrus Ramuksen ja hänen yhteistyökumppaninsa Talonin korostaminen – "Dalaei" retoriikkaahan luettiin myös Turun katedraalikoulussa ennen yliopiston perustamista – kertoo ramismien vaikutuksesta Turussa. Ja kuten huomataan, Ramuksen vaikutus lakkaa, hänen nimensä ei esiinny enää seuraavissa statuuteissa. Yleensäkin ramismi vaikutti Ruotsin valtakunnassa erityisesti 1600-luvun taitteessa, siis ennen Turun akatemian perustamista. Ks. Klinge, 1987, s. 554–556.

³¹ Ks. Aalto, s. 15–16; Heikel, 1894, s. 36. Aalto ja Heikel eivät selkeästi ilmaise, että vasta vuoden 1661 statuutit olivat Turun omat, sitä ennen akatemiassa noudatettiin Upsalan yliopiston statuutteja. Vrt. Klinge, 1987, s. 117.

³² Klinge, 1987, s. 585.

³³ Aalto, s. 16.

pakollisiksi. Heikel kuitenkin toteaa, että käytännössä suurin osa kreikan opiskelusta kului Uuden testamentin kreikan parissa.³⁴ Maallisiin kirjailijoihin, kuten puhujiin, ei siis käytännössä päästy, vaikka se olisi periaatteessa ollut mahdollista. *Linguarum*-professori pysyy ainakin 1600- ja 1700-luvun lähinnä teologian apuprofessorina, vaikka joitakin poikkeuksia esiintyikin³⁵. Kreikan opiskelulla ei näytä millään vuosisadalla olleen samanlaista retorista karaktääriä mikä latinan opiskelulla oli varsinkin 1800-luvun alkupuolelle saakka, ja myöhemminkin. 1800- ja 1900-luvun taitteessa kreikan opetuksessa osoitetaan kuitenkin ehkä aiempaa hieman suurempaa kiinnostusta retoriikkaan, tähän palataan myöhemmin.

Ensimmäinen eloquentiae-professori Turussa oli Johan Elai Terserus³⁶. Hänen professorikautensa kesti vuodesta 1640 hänen varhaiseen kuolemaansa 1649. Hän oli opiskellut Hollannissa, jossa hänen opettajanaan oli ilmeisesti ollut kuuluisa Gerhardus Vossius, jonka retoriikan kompendiota vielä Porthankin käytti³⁷. Terseruksella oli Akatemian kanssa monia ongelmia, jotka liittyivät hänen elämäntapoihinsa. Hän mm. lähti hakemaan Hollannista tavaroitaan ja viipyi matkalla vuosia antamatta kuulua itsestään. Virkaa hoitamaan pestattiin sijainen, Petrus Ingemari, joka oli ollut aiemman Turun kymnaasin logiikan lehtori, ja kokonaan uuden professorin nimittämistäkin harkittiin. Terserus sai kuitenkin luvan palata takaisin virkaansa.³⁸ Hän opetti retoriikasta Ciceron puheita, Vossiusta ja Ciceron kirjeitä. Häneltä itseltään on Heikelin mukaan säilynyt vain yksi kirjoitus, suppea *Breviarum rhetoricae* vuodelta 1647. Tämän esipuheessa Terserus toteaa, että retoriikassa säännöillä on vähäisempi merkitys, tärkeämpää on lukeminen ja imitointi. Tämän jälkeen Terserus esittää retoriikan pääsisällön kahdeksassatoista lyhyessä lauseessa; hän toteaa käsitelleensä lauseiden sisältöä tarkemmin julkisilla ja yksityisillä luennoillaan.³⁹

Seuraava kaunopuheisuuden professori oli Samuel Hartman, joka toimi virassa 1649–1653. Hänen mainitaan opiskelleen jonkin aikaa Saksassa. Hartmanin toiminnasta eloquentiae-professorina ei ilmeisesti ole tietoja.⁴⁰

Hartmania seurasi Enevaldus Svenonius, joka piti virkaa hallussaan vuosina 1654–1660. Svenonius oli kirjallisesti tuottelias ja hänen johdollaan laadittiin suuri määrä väitöskirjoja, mutta antiikin kirjallisuus ei

³⁴ Heikel, 1894, s. 37.

³⁵ Ks. Kajanto, Iiro, 1984. *Porthan and classical scholarship*, s. 25, 30, 43.

³⁶ Hänen samanniminen vanhempi velipuolensa nimitettiin samaan aikaan teologian professoriksi.

³⁷ Klinge, 1987, s. 586–587.

³⁸ Heikel, 1894, s. 47, 51.

³⁹ Heikel, 1894, s. 47–50.

⁴⁰ Ks. Klinge, 1987, s. 587; Heikel, 1894, s. 51.

häntä Klingen mukaan erityisesti kiinnostanut, vaan hänen kiinnostuksensa suuntautui teologiaan ja itämaisiin kieliin; hän tulikin teologian professoriksi vuonna 1660.⁴¹ Svenoniuksen kielitaito oli poikkeuksellisen laaja. Heikel kertoo, että aikalaistodistuksen mukaan Svenonius pystyi kirjoittamaan tilapäisrunoutta, eli mitat täyttävää runoutta mm. juhlatilaisuuksia varten, latinan lisäksi ruotsiksi, suomeksi, saksaksi, kreikaksi, hebreaksi, kaldeaksi (arameaksi), syyriaksi ja arabiaksi⁴².

Heikelillä on joitakin mainintoja Svenoniuksen eloquentia-puoleen liittyen. Svenonius oli tehnyt ennen professoriksi tuloaan laajan opintomatkan ympäri Eurooppaa. Wittenbergissä hän oli tutustunut eloquentiae-professori Aug. Buchnerukseen. Hollannissa hän kuunteli kuuluisia filologeja Heinsius, Grotius ja Vossius.⁴³ Viimeksimainittu on aiemmin mainitun Gerhardus Vossiuksen poika, joka myöhemmin tuli Upsalan yliopistoon professoriksi. Svenoniukselta ilmestyi vuosina 1658–1662 laaja työ, jonka nimi on yhdistelmä latinaa ja kreikkaa, Heikel ruotsintaa sen seuraavasti: "Det tillfångatagna förnuftet eller fastner Öfningsskola för det mänskliga förnuftets fångande"⁴⁴. Kirja sisältää jotain myös retoriikasta. Svenoniuksen mukaan kohtuullinen retoriikan opiskelu on hyödyllistä pyhien kirjoitusten tulkinnan ja erityisesti saarnataidon kannalta.⁴⁵ Huomataan siis, että klassinen retoriikka kelpasi sinällään kristillisiinkin tarkoituksiin; siellä sillä oli jopa erityinen hermeneuttinen rooli Raamatun tulkinnassa. Svenonius antaa yhdeksäntoista retorista sääntöä, jotka on kuullut Wittenbergissä Abr. Caloviuksen saarnaluennolla, Heikel ei kuitenkaan kerro niistä tarkemmin⁴⁶.

Svenoniuksen johdolla laadittiin siis suuri joukko väitöskirjoja. On syytä selventää, mitä 'väitöskirjalla' tässä tarkoitetaan. Kyse ei useimmiten ole tohtorinväitöksistä, vaan maisterintutkintoa varten tarvituista kahdesta väitöskirjasesta, joista ensimmäinen oli nimeltään *pro exercitio* ja toinen *pro gradu*. Edellinen oli yleensä professorin laatima, jälkimmäinen taas usein opiskelijan, vaikkakin professorin kanssa jonkinasteisessa yhteistyössä.⁴⁷ Opiskelijan tehtävä oli puolustaa julkisesti näitä väitöksiä; hän oli siis respondentti, jota väitöstilaisuudessa vastustivat opponentit. Professori taas "presideerasi", siis oli *praeses*.⁴⁸ Väitöskirjat olivat pikemminkin vihkoja kuin kirjoja, mutta *pro exercitio* -vihkosista saattoi

⁴¹ Klinge, 1984. *Professoreita*, s. 27; Klinge, 1987, s. 587.

⁴² Heikel, 1894, s. 53.

⁴³ Heikel, 1894, s. 52.

⁴⁴ Heikel, 1894, s. 54.

⁴⁵ Heikel, 1894, s. 62.

⁴⁶ Ks. Heikel, 1894, s. 62.

⁴⁷ Klinge, 1987, s. 382, 393.

⁴⁸ Klinge, 1987, s. 392.

Kaunopuheisuuden professorit (professor eloquentiae) 1640–1920⁴⁹

1640–49	Terserus, J. E. nuor.
1649–53	Hartman, Samuel
1654–60	Svenonius, Enevaldus
1660–79	Miltopaeus, Martinus
1679–92	Achrelius, Daniel
1692–1704	Alander, Christiernus
1704–07	Pihlman, Isaak
1707–16	Nesselius, Israel
1720–28	Alstrin, Lars
1728–76	Hassel, Henrik (v:sta 1747 eloquentiae & poëseos)
1777–1804	Porthan, H. G.
1805–26	Wallenius, J. F.
1828–48	Linsén, J. G.
1851–71	af Brunér, E. J. W. (v:sta 1852 Rooman kirjallisuus)
1882–1920	Gustafsson, F. V.

---

⁴⁹ Tiedot peräisin Klingen yliopistohistorian kolmannen osan lopusta, jossa on lueteltu kaikki yliopistossa toimineet professorit. Luettelon on Klingen kirjaan laatinut Veli-Matti Autio.

koostua laajakin yhtenäinen teos. Latinankielisen yliopiston aikana, 1640–1852, ilmestyi viitisen tuhatta väitöskirjaa⁵⁰. Väitöskirjat painettiin aina, tyypillinen painosmäärä oli 1700-luvun lopulla 500 kpl. Klinge kuvaa väitöksiä luonnetta ja merkitystä vertaamalla väitöskirjakäytäntöä yliopistolliseen aikakauslehteen.⁵¹

Vuosina 1660–1679 eloquentiae-professorina toimi Martinus Miltopaeus. Hänen laaja pääteoksensa oli nimeltään *Institutiones oratoriae, classicorum auctorum, Ciceronis imprimis, Caesaris, Livii, Sallustii, Taciti, Plinii utriusque, Senecae, Quintiliani, Velleji, Curtii, Iustini et caeterorum exemplis illustrissimis, qua inventionis locos generales et speciales secundum quatuor causarum genera et classes illustratae et praeceptis dispositionis ex Cicerone et Quintiliano accurate selectis locupletatae ac in usum studiosae iuventutis in regia academia Aboensi publicis exercitationibus propositae cura et industria Martini Miltopaei El. Prof. Publ. Aboae* (ei vuosilukua). Heikelin mukaan kyseessä on teoreettisesti kaavamainen ja kuiva teos, jolla oli kuitenkin käytännön arvoa, koska se sisälsi erittäin runsaasti esimerkkejä, joita oli varsinkin Cicerolta. Kirja oli Heikelin mukaan kaksiosainen, ensimmäinen osa 600-sivuinen, toinen 60-sivuinen. Ensimmäinen kirjoista käsitteli inventiota, toinen dispositiota.⁵² Klinge toteaa samasta teoksesta, jonka hän mainitsee olevan yli seitsemänsataasivuinen, että se oli puhetaidon oppikirja erityisesti Ciceron ja Quintilianuksen mukaan ja samalla sitaattien ansiosta luku- ja harjoituskirja⁵³. Heikelin mukaan teoksessa käsiteltiin siis vain kahta osaa retoriikan viisiportaisesta systeemistä. Klinge mainitsee siinä käsitellyn mm. retorisia kuvioita, jotka yleensä kuuluvat kolmanteen osaan, elocution.⁵⁴ Heikel mainitsee vielä sen, että vuoden 1673 opetusohjelma kertoo Miltopaeuksen luennoivan julkisesti retoriikasta⁵⁵.

Miltopaeuksen seuraaja oli Daniel Achrelius, joka oli eloquentiae-professorina 1679–1692. Achrelius on merkittävä hahmo suomalaisessa yliopistohistoriassa – ja merkittävä nimenomaan toiminnastaan kaunopuheisuuden professorin virassa⁵⁶. Achrelius julkaisi alaltaan kaksi oppikirjaa. Ensimmäinen näistä oli 1687 ilmestynyt lyhyehkö johdatus roomalaiseen kaunopuheisuuteen *Oratoria sive manuductionum ad romanam eloquentiam libellus*. Kirja sisältää Heikelin mukaan invention ja disposition lisäksi myös elocution ja action. Heikelin mukaan Archelius määrittelee retoriikan taidoksi puhua mistä tahansa aiheesta vaikuttavasti ja

⁵⁰ Klinge, 1987, s. 397.

⁵¹ Klinge, 1987, s. 403.

⁵² Heikel, 1894, s. 67–68.

⁵³ Klinge, 1987, s. 587.

⁵⁴ Ks. Heikel, 1894, s. 67–68; vrt. Klinge, 1987, s. 587.

⁵⁵ Heikel, 1894, s. 69.

⁵⁶ Ks. Klinge, 1984, s. 32–36.

kielellisesti rikkaasti. Toinen Archeliuksen kirja oli kirjeenkirjoituksen opas *Epistolarum conscribendarum forma et ratio* vuodelta 1689.⁵⁷ Heikel kehuu tätä kirjaa paremmaksi kuin edellistä⁵⁸.

Achrelius oli erityisen laaja-alainen professori. Ensinnäkin hän käsitteli roomalaisilta kirjoittajilta myös teosten sisältöä, ei vain niiden retorista puolta, mitä Heikel erityisesti arvostaa⁵⁹. Hän käsitteli myös aivan muita aloja, mm. luonnontieteitä. Fysiikan professori Wanochius valittikin yliopiston kanslerille siitä, että Archelius ei kunnioittanut tieteiden rajoja, mutta kansleri piti Archeliuksen puolta. Kun Archelius seuraavaksi siirtyi valtio-opin ja historian kimppuun, hän argumentoi kanslerille, että myös mannermaiset kaunopuheisuuden suuret esikuvat Vossius ja Heinsius käsittelevät näitä aloja.⁶⁰ Achrelius oli aktiivinen myös runoilijana. Klingen mukaan Achrelius oli viimeinen, joka edusti renessanssin kaikinpuolista yleissivistysihannetta.⁶¹ Heikelin mukaan Achrelius oli latinan kielen hallinnassa, siis omassa kaunopuheisuudessaan, niin hyvä, että häntä voi pitää myöhempien latinan kielen mestareiden Hasselin ja Porthanin edelläkävijänä⁶².

Seuraava kaunopuheisuuden professori oli Christiernus Alander (v. 1692–1704). Heikel mainitsee, että Alander todennäköisesti seurasi Achreliuksen jälkiä; Klinge toteaa, että Alander korosti akatemian yleissivistyksellistä traditiota.⁶³ Vuoden 1700 opetusohjelma kertoo, että Alander luennoi yksityisesti retoriikkaa. Alanderin johdolla kirjoitettiin yli kolmekymmentä väitöstä, joukossa retoriikkaan liittyviäkin. Heikel on ruotsintanut niiden nimet: "Om ett riktigt föredrag af tal", "Om elegans i stilen", "Om figurliga uttryck", "Om musikern i förhållande till retorn", "Om extemporeradt föredrag". Heikel ei pidä näitä väitöksiä merkittävinä.⁶⁴

Alanderin lyhytaikainen seuraaja oli Isaak Pihlman, hän toimi virassa vuosina 1704–1707. Hän oli sitä ennen toiminut *linguarum*-professorina.

Seuraava kaunopuheisuuden oppituolin haltija oli Israel Nesselius, vuosina 1707–1716. Hänkin oli ensin ollut *linguarum*-professori, ei tosin Turussa vaan Upsalassa. Nesselius vaihtoi *eloquentiae*-professuuriin sillä ehdolla, että hänen ei tarvitsisi pitää puheita yliopiston juhlallisuuksissa. Tähän suostuttiin. Nesselius ei kuitenkaan ollut tyytyväinen vaihtoon, vaan katui sitä. Hän oli Klingen mukaan tyytymätön mm. siihen, että Turussa ei ollut aatelisylioppilaita, jotka olisivat tarvinneet puhetaidon

⁵⁷ Ks. Heikel, 1894, s. 80; Klinge, 1984, s. 33.

⁵⁸ Ks. Heikel, 1894, s. 80.

⁵⁹ Ks. Heikel, 1894, s. 78, 83.

⁶⁰ Klinge, 1984, s. 33.

⁶¹ Klinge, 1984, s. 32, 35.

⁶² Ks. Heikel, 1894, s. 83.

⁶³ Heikel, 1894, s. 100; Klinge, 1987, s. 597.

⁶⁴ Heikel, 1894, s. 100.

opetusta, vaan vain papin uralle aikovia. Opinto-ohjelma kertoo, että Nesselius luennoi sekä Aristoteleen *Retoriikasta* että Ciceron *De oratoresta*. Yliopisto siirtyi – pakeni – vuonna 1713 Ruotsiin. Monet professorit palasivat Turkuun sodan jälkeen, mutta Nesselius jäi Upsalaan kreikan professoriksi.⁶⁵

1720 nimitettiin eloquentiae-professoriksi Lars Alstrin, hän oli virassa 1728 saakka. Hän luennoi mm. Ciceron puheista. Hänen johdollaan ilmestyi vain muutama väitös, yksi niistä oli "Teckning af den utmärkte talaren" (nimi Heikelin ruotsinnoksena). Se oli todennäköisesti respondentin kirjoittama.⁶⁶

Seuraavana virkaan astui Henrik Hassel. Hän toimi kaunopuheisuuden professorina peräti 48 vuotta, vuosina 1728–1776 (tosin viimeiset puolitoista vuotta virkavapaalla). Hassel oli merkittävä eloquentiae-professori, ja merkittävä myös siksi, että oli Porthanin edeltäjä ja opettaja.

Hassel oli yksi yliopiston ahkerimpia väitöskirjaesimiehiä. Hän julkaisi 125 väitöskirjaa ja oli Porthanin antaman tiedon mukaan vähintään kanssakirjoittajana useimmissa. Hassel ei kuitenkaan ollut erityisen kiinnostunut retoriikasta ja vain muutama väitöskirja liittyi tähän eloquentiae-professorin pääalueeseen. Niitä olivat: *De notibus naturalibus oratori necessariis* (1735), joka käsitteli tekstin selkeyttä; *Theses rhetoricae* (1744) retoriikan yleisperiaatteista; *De eloquentia veterum* (1748) kreikkalaisista ja roomalaisista puhujista ja erityisesti yhteiskunnallisesta vapaudesta antiikin retoriikan edellytyksenä; sekä *De usu et abusu eloquentiae* (1751) retoriikan oikeasta ja väärästä käytöstä.⁶⁷

Hasselissa on edeltäjistään poikkeavia piirteitä. Hän esimerkiksi korosti antiikin Kreikkaa ja piti kreikkalaisia roomalaisia ylempinä. Kreikkalaisuuden korostushan nousi myöhemmin, Porthanin aikana ja hänen jälkeensä, Saksasta peräisinolevana uushumanismina. Iiro Kajanto ei kuitenkaan luokittele Hasselia vielä uushumanistiksi, sillä tämä ei korostanut kreikkalaista kirjallisuutta, sillä tavalla miten uushumanistit sen tekivät.⁶⁸ Joissakin kysymyksissä Hassel oli modernimpi kuin hänen virassaan olevalta olisi voinut odottaa. Tällainen kysymys oli *querelle des anciens et des modernes*, niinkuin sitä Ranskassa kutsuttiin, kiista siitä, oliko antiikin ajan vai uuden ajan tiede ja taide etevämpää. Tästä keskusteltiin myös Turussa 1700-luvun puolivälissä ja Hassel otti kantaa modernistien puolesta, vaikka edustikin klassista oppialaa.⁶⁹

Kysymys antiikin tai uuden ajan paremmuudesta ei ollut ihan vaaraton klassisen oppialan kannalta, sillä se liittyi läheisesti kysymykseen siitä

⁶⁵ Ks. Heikel, 1894, s. 111–114; Klinge, 1987, s. 610.

⁶⁶ Heikel, 1894, s. 141.

⁶⁷ Kajanto, s. 26–27; Heikel, 1894, s. 174.

⁶⁸ Kajanto, s. 43, 46.

⁶⁹ Ks. Kajanto, s. 36–40.

millaista latinaa oli käytettävä, ja ylipäätään kysymykseen latinan asemasta oppineisuuden kielenä. Innokkaimmat – joukossa yli-innokkaitakin – humanistit olivat pyrkineet käyttämään kaikkialla mahdollisimman klassista latinaa. Tämä oli kuitenkin ongelmallista uudempien tieteenalojen kohdalla, varsinkin luonnontieteissä, joihin ei ollut klassista sanastoa. Minkälaista latinan sanastoa näissä tieteissä siis olisi käytettävä? Ja oliko näitä tieteitä ylipäätään harjoitettava juuri latinaksi? Hassel ja muutamat hänen kollegansa pohtivat kysymystä molemmilta puolilta. Hasselin kanta oli se, että tieteitä voitiin vallan hyvin opiskella myös vernakulaarisilla kielillä, kokemus Euroopan suurista maista osoitti tämän⁷⁰.

Pääargumentti latinan puolesta oli se, että se oli edelleenkin kansainvälinen oppineisuuden kieli⁷¹. Latinan asema kesti Suomessa yllättävänkin pitkään. 1700-luvun puolivälin varsin vahvojen epäilyjen jälkeen antiikin ja latinan merkitys kohosikin uudestaan uushumanismin myötä, ja latinasta luopuminen tapahtui vasta 1800-luvun puolivälissä.⁷²

Hassel ei siis kuitenkaan ollut hengeltään klassikko vaan modernisti. Niinpä Hasselin vaikutus Porthaniin ei myöskään liittynyt niinkään antiikkiin kuin uusiin aatteisiin: Hasselin harrastamaan antispekulatiiviseen empiiriseen filosofiaan, kohtuulliseen valistuksellisuuteen sekä uskonnolliseen suvaitsevaisuuteen (aikansa mittapuun mukaan)⁷³. Empiirisyydellä oli suora yhteys Hasselin retorisiin näkemyksiin. Hän suosi konstailematonta, selkeää tyyliä, *perspicuitas*, eikä pitänyt korukielestä, *flosculi*⁷⁴. Porthan jatkoi samaa linjaa. Kajanto toteaa, että tämä johtui sekä Hasselin vaikutuksesta että Porthanin rationaalisesta luonteesta, johon selkeä tyyli sopi.⁷⁵

Retoriikan teoriaa Hassel opetti vain vähän. Hän luennoi Cicerolta mieluiten *De officiis* -teoksesta, joka ei ole retoriikkaa käsittelevä teos⁷⁶. Hän korosti retoriikan sääntöjen sijaan hyvien esimerkkien merkitystä kaunopuheisuuden opiskelussa⁷⁷. Korjatessaan kirjoitusharjoituksia hän kiinnitti ensisijaisesti huomiota sisältöön⁷⁸.

Hasselia voi siis pitää yhdestä näkökulmasta jopa antiretorisena, joka näki retoriikan joko turhana teoriana tai ajatusta hämärtävänä korukielenä. Toisesta näkökulmasta Hasselin vaatimaa selkeyttä voidaan kutsua valistusajan retoriikaksi, jossa tärkeintä oli selkeä ja konkreettinen ajatus,

⁷⁰ Kajanto, s. 33.

⁷¹ Kajanto, s. 35.

⁷² Ks. Kajanto, s. 30, 40.

⁷³ Kajanto, s. 28.

⁷⁴ Kajanto, s. 55.

⁷⁵ Kajanto, s. 61.

⁷⁶ Kajanto, s. 66.

⁷⁷ Heikel, 1894, s. 170.

⁷⁸ Ks. Kajanto, s. 27, 66.

muu oli toisarvoista. Ajattelutapa oli joka tapauksessa valistusajan oppineille tyypillinen.⁷⁹

Hasselin kauden aikana, vuonna 1747, kaunopuheisuuden professuuriin liitettiin myös runous, joka siis lakkasi itsenäisenä oppialana olemasta. Tämä oli täysin aikakauden hengen mukaista, sillä runousopin tilalle perustettiin taloustieteen professuuri.⁸⁰ Hassel ei kuitenkaan ollut lainkaan kiinnostunut poetiikasta, ei opettanut sitä eikä ohjannut siihen liittyviä väitöskirjoja⁸¹.

H. G. Porthan eloquentiae-professorina 1777–1804

Henrik Gabriel Porthan on yksi suomalaisen yliopistohistorian kuuluisimpia henkilöitä. Hän on jäänyt historiaan sekä urauurtavista suomalaisuustutkimuksistaan, erityisesti moniosaisesta *De poësi Fennica*-teoksesta, että myös esimerkillisen oppineen kuvana. Häntä on tutkittu runsaasti. Yksistään Porthania käsitteleviä kirjoja ovat M. G. Schybergssonin *Henrik Gabriel Porthan* (1908), Matti Klingen *Mikä mies Porthan oli?* (1989) sekä Iiro Kajannon *Porthan and classical scholarhip* (1984). Viimeksimainittu on ainoa, jossa keskitytään Porthanin toimintaan nimenomaan eloquentiae-professorina, mutta muutkin teokset käsittelevät tätä puolta. Porthania ja hänen virkaansa liittyvää toimintaa käsitellään myös osana muita teoksia, mm. Klingen yliopistohistorian ensimmäisessä osassa *Kuninkaallinen Turun akatemia* (1987) sekä saman kirjoittajan teoksessa *Professoreita* (1984). Myös tässä, kuten edellisissäkin luvuissa, hyödyllinen on Heikelin *Filologins studium vid Åbo universitet*, vaikka se jättääkin Porthanin käsittelyn hieman vähemmälle, koska Porthanista löytyi jo Heikelin aikana erillistutkimusta toisin kuin muista eloquentiae-professoreista.

Henrik Gabriel Porthan oli tullut yliopistoon viisitoistavuotiaana vuonna 1754 ja valmistui *magister artium*iksi 1760. Vuodesta 1762 hänet nimitettiin kaunopuheisuuteen palkattomaksi dosentiksi, ensimmäisen palkallisen virkansa hän sai kaksi vuotta myöhemmin 1764 yliopiston kirjastonhoitajan apulaisena. Tämäkään ei ollut vielä rahallisesti tuottoisa työ, joten Porthan toimi sen lisäksi yksityisopettajana. Ensimmäisen kunnan viran hän sai, kun hänet valittiin 1772 yliopiston kirjastonhoitajaksi. Vuonna 1777 hänet nimitettiin *eloquentiae et poëseos*-professoriksi, mutta hän oli hoitanut virkaa sijaisuutena jo 1775 lähtien.

⁷⁹ Ks. myös *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, s. v. Aufklärung, erit. s. 1189–1190.

⁸⁰ Tarkkaan ottaen runouden oppituoli oli myöhemminkin olemassa lyhyen aikaa 1768–1770, mutta silloin sitä Klingen mukaan käytettiin jossakin virkajuonittelussa. Klinge, 1989. *Mikä mies Porthan oli?*, s. 60.

⁸¹ Heikel, 1894, s. 170.

Kaunopuheisuuden virassa Porthan oli kuolemaansa 1804 saakka, hän ei ilmeisesti pyrkinytkään muihin virkoihin⁸². Porthan teki elämässään yhden ulkomaanmatkan, Tukholman-matkojahan ei ulkomaanmatkoiksi tällöinkään laskettu. Vuonna 1779 hän matkusti Saksassa⁸³ tutustuen siellä eri yliopistoihin, pisimpään hän oleskeli Göttingenissä, jossa tutustui mm. kaunopuheisuuden ja runousopin professori C. G. Heyneen. Leipzigissa hän ilmeisesti tapasi filologi J. A. Ernestin, jonka retoriikasta hän 1780-luvulta lähtien luennoi.⁸⁴

Arvioitaessa Porthanin toimintaa kiinnitetään yleensä huomiota toisaalta hänen laajaan oppineisuuteensa, toisaalta hänen uskomattomaan ahkeruuteensa ja huolellisuuteensa. Klingen mukaan hän kuului yliopiston kaikkien aikojen ahkerimpiin opettajiin. Porthan kertoi, Klingen mukaan, 1783 luennoivansa neljän julkisen luentotuntinsa (siis eloquentiae-professorin virkaan kuuluvien) lisäksi yksityisesti kaksitoista tuntia viikossa, kertaavansa julkisia luentoja kaksi tuntia viikossa, pitävänsä kahdelle osakunnalle, joiden inspehtööri Porthan oli, molemmille viikottaisen kolmen tunnin kokouksen, pitävänsä latinankielisten kirjoitusharjoitusten korjausvastaanottoja kahtena päivänä viikossa aamuseitsemästä puoleen päivään. Tästä kertyi 34 viikkotuntia, joiden lisäksi Porthan kirjoitti ja tarkisti väitöskirjoja sekä osallistui konsistorin kokouksiin.⁸⁵ Schybergsson mainitsee myös, että Porthanilla oli tapana lukea lauantaisin opiskelijoille ääneen viikon aikana tulleita sanomalehtiä ja kommentoida niitä⁸⁶.

Yksityiset luennot olivat usein tärkeämpiä kuin julkiset, vaikka yksityinen luennointi ei ollut professoreille pakollista⁸⁷. Yksityisluentojen ja julkisten luentojen erona oli se, että julkiset luennot liittyivät

⁸² Ennen eloquentiae-professoriksi tuloaan Porthan oli kiinnostunut myös logiikan professuurista, ei ilmeisesti kuitenkaan myöhemmin. Ks. Schybergsson, s. 168. Porthan ei ollut kiinnostunut teologisista viroista kuten ei edeltäjänsä Hasselkaan.

⁸³ Matkasta kertoo yksityiskohtaisimmin Schybergsson *Porthan*-teoksensa luvussa 'Utrikesresa 1779'. Porthan vieraili Saksan kaupungeista Lyypekissä, Hampurissa, Göttingenissä, Kasselissa, Gothassa, Jenassa, Erfurtissa, Weimarissa, Hallessa, Leipzigissa, Wittenbergissä, Dresdenissä, Berliinissä, Greifswaldissa ja Stralsundissa. Saksan lisäksi Porthan vieraili Tanskassa Kööpenhaminassa.

⁸⁴ Heikelin mukaan (s. 224) Porthan tapasi vuoden 1779 Saksan-matkallaan kuuluisan filologi Ernestin Leipzigissa. Schybergsson kuitenkin sanoo (s. 191), että tapaaminen on luultava, mutta siitä ei ole todisteita. Porthanin koottujen teosten neljännen osan toimittajat Koskenniemi & Matinelli toteavat (s. xxi–xx), että kysymys tapaamisesta on edelleenkin varmaa vastausta vailla. He huomauttavat myös, että Porthan tunsi Ernestin teoksen jo ennen Saksan-matkaansa. Hän ei siis ollut tutustunut teokseen Saksan-matkallaan.

Kajanto mainitsee, että vaihto Vossiuksen Retoriikasta Ernestin Retoriikkaan tapahtui 1780-luvulla. Ernestin retoriikka myös painettiin Turussa ainakin kaksi kertaa. Kajanto, s. 53. Vossiuksen retoriikka painettiin Suomessa myöskin kaksi kertaa: Turussa 1684 ja Viipurissa 1694. Eri puolilla Ruotsia siitä otettiin 22 painosta vuosina 1652–1836, näistä kolme ruotsiksi käännetystä teoksesta. Ks. Hansson, s. 46.

⁸⁵ Klinge, s. 364. Schybergsson viittaa samaan "viikko-ohjelmaan" ja huomauttaa, että Porthanilla oli sama vauhti joka vuosi. Ks. Schybergsson, s. 197–199.

⁸⁶ Schybergsson, s. 249.

⁸⁷ Ks. Schybergsson, s. 196, 208; Kajanto, s. 20.

professorin alaan, yksityiset luennot taas saattoivat liittyä mihin tahansa alaan; akatemia ei määrännyt yksityisen opiskelun sisältöä⁸⁸. Julkiset luennot kuului eloquentiassa pitää latinaksi, yksityiset luennot Porthan piti ruotsiksi; suomea Porthan ei luennoillaan käyttänyt, eikä myöskään kirjeenvaihdossaan, vaikka suomi oli hänen äidinkieltensä.⁸⁹

Yksityisluentojen aiheet olivat Porthanilla moninaisia. Hän käsitteli niillä retoriikan, poetiikan ja muiden klassisten aiheiden lisäksi mm. filosofiaa, oppihistoriaa ja pedagogiikkaa.

Porthan siis, kuten edeltäjänsä Hassel, ja aikaisemmin Achrelius, liikkui toiminnassaan reilusti yli oman tieteesä rajojen. Tämä näkyi paitsi yksityisluennoissa myös Porthanin ohjaamissa väitöksissä, joissa hän oli yleensä kanssakirjoittajana mukana, sekä hänen omassa kirjallisessa tuotannossaan. Kajanto toteaa, että laaja-alaisuus näyttää jossain määrin kuuluneen eloquentiae-viran luonteeseen, sillä esimerkiksi pyhien kielten professorit taas pysyivät alansa sisällä. Kajanto pohtii, voisiko eloquentiae-professorien laaja-alaisuuteen olla syynä heidän alansa erityinen luonne. Keskeisenä eloquentiae-opiskelun taustalla oli Ciceron vaatimus siitä, että puhujan tuli olla monipuolisesti yleissivistynyt.⁹⁰ Selitys on uskottava sikäli, että Ciceroa todella on pidetty oppineisuuden esikuvana ja yleissivistyksen vaatimus on *De oratore* -teoksen keskeinen näkökohta. Selitystä voisi kuitenkin jatkaa seuraavasti: Eloquentiae-professorilla näyttää olleen teoreettinen ja käytännöllinen tehtävä. Hänen tuli opettaa opiskelijoita hallitsemaan suullista ja kirjoitettua latinaa sekä kaunopuheisuuden teoriaa eli retoriikkaa. Retoriikassahan ei varsinaisesti ole substanssia, koska sitä voidaan käyttää mihin asiaan tahansa. Sitä on kuitenkin opetettava joidenkin substanssien kautta, tässä tapauksessa antiikin kirjallisuuden, ja kun retoriikkaa sovelletaan käytäntöön, tarvitaan taas jotain substanssia. Laaja-alaisuus voi liittyä tietoisuuteen siitä dilemmasta, että tavallaan retoriikalla ei ole substanssia, tavallaan sillä on kaikki substanssit. Modernimmin ajateltuna retoriikan, erityisesti sen inventio-osuuden, voi nähdä tutkimusmetodina, jonka avulla voitiin perehtyä mitä erilaisimpiin kysymyksiin (kuitenkin lähinnä ihmistä ja yhteiskuntaa, ei luonnontiedettä koskeviin). Jossain mielessä retorikko oli yleistietämyksen spesialisti. Kajanto toteaa, että Porthanin laaja-alaisuus oli muiden professorien taholta hyväksyttyä, tai ainakaan sitä vastaan ei protestoitu⁹¹. Näin ollen laaja-alaisuutta ei pidä käsittää niin, että Porthan olisi kyllästynyt klassiseen filologiaan, vaan että laaja-alaisuudessa on jotain erityisesti alaan liittyvää.

---

⁸⁸ Ks. Schybergsson, s. 227.

⁸⁹ Ks. Kajanto, s. 14.

⁹⁰ Kajanto, s. 19.

⁹¹ Kajanto, s. 19.

Kajannon mukaan Porthanin nimi esiintyy ensimmäisen kerran 1768/69 opinto-ohjelmassa (aikaisempaan opetusta oli, mutta sitä ei ilmeisesti mainita opetusohjelmassa). Tällöin hän ilmoittaa selittävänsä retoriikan sääntöjä ja näyttävänsä niiden käytännön sovelluksia Ciceron puheista sekä lisäksi ohjaavansa opiskelijoiden kirjoitusharjoituksia. Opinto-ohjelmien mukaan Porthan luennoi Ciceron *De oratore* -teoksesta yhteensä kymmenenä vuotena 1778–1803 välisenä aikana. Porthan käsitteli myös Ciceron puheita, joita tulkittiin viitenätoista vuotena. Dokumentteja näistä luennoista ei ole säilynyt. Sen sijaan kahdesta yksityisesti pidetystä luentosarjasta on säilynyt opiskelijoiden tekemät muistiinpanot. Ensimmäinen näistä säilyneistä luentosarjoista oli lukuvuonna 1775/76 Vossiuksen Retoriikan pohjalta, toinen 1792 Ernestin Retoriikan mukaan.

Myös osakuntakokouksiin – Porthanhan oli kahden osakunnan inspehtööri – näyttää liittyneen retoriikan opetusta, nimittäin puhe- ja väittelyharjoituksia. Niistä on säilynyt hieman tietoja vuosilta 1797 ja 1798. Aiheet, "teesit", saatiin Porthanilta. Ne kiersivät 3–6 henkilöllä, niin että heillä oli päivä aikaa perehtyä kysymyksiin. Väittelyt olivat yleensä latinaksi, mutta joskus ruotsiksikin.⁹²

Porthanilta itseltään mainitaan vain yksi retoriikkaa käsittelevä kirjoitus, hänen jo vuonna 1769 erästä virkahakuaan varten laatima *De forma dicendi epideictica, I* (toista osaa ei ilmestynyt). Hän kuitenkin ohjasi useita väitöskirjoja retoriikasta, ja väitöskirjat olivat tähän aikaan yleensä praeseksen ja respondentin yhteistyötä. Osa retoriikan väitöksistä käsitteli hengellistä puhetaitoa. Tällaisia olivat: *De officio oratoris sacri in argumentis invendiendis* (1778); *De officio oratoris sacri in argumentis disponensis* (1780, 1781); *De elocutione oratoris sacri* (1784, 1795). Osa väitöskirjoista käsitteli puhetaitoa yleisemmin: *De moribus oratoris* (1778); *De pronuntiatione oratoria* (1781, 1782); *De simplicitate, insigni ornatus virtute* (1782); *De actione oratoria* (1784); *De demonstratione oratoria* (1795).⁹³

On myös mainittava, että kaunopuheisuuden professorin kuului yleensä pitää erilaisia julkisia puheita. Porthankin toimi useasti puhujana⁹⁴. Yliopiston merkkitilaisuuksissa pidetyt puheet olivat elokvenssin taidonnäytteitä ja ne painoivat virantäytössäkin. Hakiessaan kirjastonhoitajan paikkaa 1772 Porthan mainitsee hakemuksessaan – hakemustekstin pohjalta tulkiten yhtä tärkeinä – montako väitöstä ja montako oraatiota hänellä on takanaan⁹⁵.

⁹² Ks. Schybergsson, s. 260–263.

⁹³ Heikel, 1894, s. 229.

⁹⁴ Schybergsson, s. 175.

⁹⁵ Ks. Schybergsson, s. 153.

Porthanin käsityksiä retoriikasta

Porthan luennoi yksityisluennoillaan aluksi Vossiuksen "pienen retoriikan" eli *Elementa rhetorican* pohjalta, ja 1780-luvun alkupuolella tämän teoksen korvasi Ernestin *Initia rhetorica*. Koska kyseessä ovat yksityiset luennot, Porthan luennoi ruotsiksi. Vossius-luentojen käsikirjoitus on Porthanin koottujen teosten IV osan toimittajien Heikki Koskenniemen ja Eero Matinollin mielestä tasoltaan sellainen, että sitä ei ole voitu laatia luennoilla. He ehdottavat, että opiskelija olisi seurannut luentoja, ja tehnyt muistiinpanoistaan myöhemmin parannetun version. Tämän tutkimuksen tekijälle, joka ei ole perehtynyt vanhoihin käsikirjoituksiin, Porthanin Vossius-luennot vaikuttavat varsin viimeistellyiltä, niitä lukee kuin kirjaa. Ernesti-luennot ovat sen sijaan katkelmallisemmat ja suppeammat, toimittajat nimittävät niiden käsikirjoitusta keskinkertaiseksi.⁹⁶

Porthan käyttää teoksia vain luentojensa pohjana. Vossius-luennoissaan hän nimenomaan toteaa, että huonokin teos on parempi pohjaksi kuin ei teosta ollenkaan. Hän siis viittaa Vossiuksen suppeuteen ja vanhentuneisuuteen, mutta valitsee teoksen siksi, että se on ennestään tuttu ja kirjana saatavilla.⁹⁷ Ennen kuin Porthan alkaa seurata Vossiuksen esitystä, hän pitää pitkähkön johdannon retoriikan opiskelun luonteesta ja hyödystä. Ernesti-luentojen johdanto näyttää olevan hyvin samanlainen, mutta lyhyempi, joten keskityn tässä Vossius-luentojen johdantoon ja hieman luentojen jatkoonkin selvittääkseni Porthanin käsityksiä retoriikasta.

Porthan aloittaa luentonsa retoriikan määritelmällä:

"Det är konsten at tala och skrifva väl, med behag, skicklighet och eftertryck, som skal blifva föremålet för vår uppmärksamhet."⁹⁸

⁹⁶ Niteen toimittajat Heikki Koskenniemi & Eero Matinoli teoksessa Porthan, *Opera omnia IV*, s. xvi–xvii.

⁹⁷ Porthan piti useita yksityisiä luentosarjoja pedagogiikasta. Hän käsitteli näillä kursseilla eri aineiden opettamista, myös retoriikan opettamista. Schybergsson kertoo pedagogisista näkemyksistä, joita Porthan esitti 1793 pitämällään kurssilla. Porthanin mielestä hyödyllinen luento-oppiminen etenee seuraavasti: 1) opiskelija lukee kompendiumin, jota tullaan käsittelemään, 2) kuuntelee opetusta huolellisesti, 3) kysyy, mitä ei ymmärrä, 4) kirjoittaa muistiin, mutta ei kaikkea sanottua, 5) lukee muistiinpanot, 6) keskustele asiasta ystävien kanssa. Porthanille kompendiumin käyttö oli siis mietitty pedagoginen ratkaisu. Ks. Schybergsson, s. 209–215. Tämä oli kuitenkin vain yksi opiskelutapa. Uushumanismissa oleellista oli tietysti antiikin kirjallisuuden monipuolinen opiskelu ja sitä kautta antiikin henkeen tutustuminen, ei pelkästään niiden lingvistisen tai retorisen puolen tarkastelu. Tällaista näkemystä edusti tunnetusti esim. Heyne, johon Porthan Göttingenissä tutustui; Heyne painotti kirjallisuuden lisäksi antikviteettejä (Heynestä tarkemmin esim. J. E. Sandys, 1967, *A history of classical scholarship*, vol III, s. 36–44). Näistä klassikoiden tulkintakollegioista on kuitenkin Schybergssonin mukaan tuskin lainkaan dokumentteja. Schybergsson olettaa, että alkuteksti oli ilmeisesti opiskelijoilla käsillä ja se tarjosi riittävästi muistin tukea, koska muistiinpanoja ei ole. Ks. Schybergsson, s. 202.

⁹⁸ Porthan, s. 107.

Seuraavaksi Porthan määrittelee neljän läheisen alan suhteet toisiinsa, nämä alat ovat logiikka, grammatiikka, retoriikka ja poetiikka. Porthan toteaa, että retoriikkaa edellyttää logiikan ja grammatiikan hallintaa, ja että runousopin osaamisestakin on paljon hyötyä. Porthan huomauttaa, ettei retoriikka liity erityisesti tiettyyn kieleen, kuten poetiikka, vaan samoja sääntöjä tarvitaan hyvää puhetta tai kirjoitusta silmällä pitäen, ilmaistiinpa ajatuksia millä kielellä hyvänsä.⁹⁹

Kuten saksalaisessa puhetaidon opetuksessakin samoihin aikoihin, myös Porthan kutsuu nimellä 'retoriikka' teoriajärjestelmää, ei käytäntöä. Sitä, joka hallitsee tätä teoriaa, kutsutaan Porthanin mukaan nimellä *rhetoricus*. Se, joka osaa harjoittaa kyseistä taitoa, on *vältalig*, *eloquens*, siis kaunopuheinen tai elokventti. Porthan toteaa: "Rhetorikans syftemål är at vägleda oss til *vältaligheten*."¹⁰⁰

Porthan perustelee, että on hyvä olla *eloquens*, ja siis opiskella retoriikkaa, koska sitä tarvitaan melkein millä tahansa elämänuralla. Porthanin mielestä ihmisen, tai oikeastaan miehen (karls), arvo ja maine on pitkälti siitä kiinni, millä taidolla hän osaa tilanteen vaatiessa ilmaista ajatuksiaan. Porthanin mielestä on itsestään selvää, että esityksestä voidaan arvioida esittäjän lahjakkuutta ja sivistyneisyyttä.¹⁰¹ Tämä on erityisesti humanistisen sivistysnäkömyksen mukaista. Lahjakkuuden luonnontieteissä ei voi samalla tavalla katsoa liittyvän kykyyn ilmaista itseään.

Porthan ei kehoita retoriikan opiskeluun pelkästään ulkoisen arvonannon vuoksi. Hänen mielestään taito puhua ja kirjoittaa hyvin on itsessäänkin tavoiteltavaa; puhuja tai kirjoittaja voi tuntea omasta ilmaisustaan tyytyväisyyttä. Kaunopuheisuuden opiskelu on siis Porthanin mielestä monesta syystä kannatettavaa. Hän ei ole avoin filosofiselle keskustelulle retoriikan haittapuolista ihmisen omalle elämälle tai yhteiskunnan moraalille, vaan tyrmää filosofit, jotka ovat retoriikkaa arvostelleet, eikä anna tilaa heidän argumenteilleen: "Somliga filosofher som förackta vältaligheten och kalla den för ett malum [lat. huono, vika], ehuru för människjornas förderf necessarium, måste ha en underlig smak."¹⁰² Varsinainen retoriikan kritiikin aloittajahan filosofiassa on Platon, mutta Porthan ei luultavasti viittaa häneen vaan Rousseauhon ja Kantiin, joihin hän muutenkin suhtautuu nihkeästi, Rousseauhon siksi, että tämä edustaa kutakuinkin päinvastaisia ajatuksia sivistyksestä kuin Porthan, Kantiin siksi, että tämä kirjoittaa vaikeasti ja uppoaa metafysiisiin pohdiskeluihin.

⁹⁹ Porthan, s. 108.

¹⁰⁰ Porthan, s. 109.

¹⁰¹ Porthan, s. 109.

¹⁰² Porthan, s. 112.

Ja molemmat siis kyseenalaistavat perinteisen retoriikan opiskelun hyödyllisyyden.

Porthan on hyvin hallitusti juuri perinteisen klassisen retoriikan opiskelun kannattaja. Hän toteaa esimerkiksi, että kaunopuheisuuden ei pidä olla vain miellyttävää, vaan myös – ja ennenkaikkea – voimakasta ja vaikuttavaa.¹⁰³ Porthan on tässä täydellisesti Ciceron linjoilla, joka edustaa tätä kantaa sekä teoriassa että käytännössä, siis omissa puheissaan. Porthan esittää sangen suoraan puhetaidon ja vapaiden poliittisten olojen yhteyden – Porthanin oma aika ei ollut yhtä vapaata aikaa kuin hänen edeltäjänsä Hasselin aika. Melkein koko Hasselin aika oli Ruotsin valtakunnassa säätyvallan aikaa, Porthanin aika taas kuului ns. gustaviaaniseen epookkiin, ja oli siis kuningasvallan aikaa. Porthan toteaa, että monarkiassa tai yksinvaltaisen hallituksen alla puhetaitoa ei paljon tarvita eikä voida käyttää. Tämä on ilmeisestikin puute ciceronisesta näkökulmasta, sillä Porthan viittaa oraattorien yhteiskunnalliseen tehtävään; todellisella kaunopuhujalla on yhteiskunnallinen tehtävä, Ciceron ihanteen mukaisesti kaikista puhujista arvostetaan eniten poliittista puhujaa, valtiomiestä. Silti monarkioissakin jää joitakin mahdollisuuksia merkittävälle puhetaidolle; tässä Porthan viittaa Ranskaan ja siellä toimiviin asianajajiin.¹⁰⁴

Porthan ei kuitenkaan pyri kouluttamaan poliittisia puhujia, vaan tietää, että suurin osa hänen opiskelijoistaan valmistuu myöhemmin pappisvirkaan, ja tulee siksi lähinnä saarnaamaan. Porthan vakuuttaa ensiksi, että retoriikan opetuksesta on papeille "loppumattomasti hyötyä". Kaunopuheisuuden merkitystä papeille Porthan vertaa oikeaan käteen (sellaiselle, joka tekee työtä käsillään), niin paljon se auttaa työssä. Porthan hakee perusteluikseen myös raamatunkohtia, sillä kristinuskon parissa on aina esiintynyt myös kielteisiä näkemyksiä puhetaidon suhteen, kun on ajateltu, että Jumala antaa sanat, tai että teot puhuvat puolestaan. Porthan ei kuitenkaan tuo esiin omalle linjalleen vastakkaisia argumentteja Raamatusta eikä muualtakaan.¹⁰⁵

Sen sijaan Porthan uhraa hieman enemmän vaivaa todistaakseen, että nimenomaan teorian opiskelu on hyödyllistä. Hän esittää vastapuolen kannan näin:

"Men somlige mena at färdigheten til at tala och skrifva väl, icke skall kunna läras genom särskild vetenskap, och hålla artem Rhetoricam i anseende dertil för fåfäng och onyttig. Flitig läsning af goda mönster, och en flitig samt förnuftig öfning, säga de, gör här allt nog, och är den rätta vägen at förvärfva vältaligheten, när man allenast är

---

¹⁰³ Porthan, s. 113.

¹⁰⁴ Ks. Porthan, s. 114–115.

¹⁰⁵ Ks. Porthan, s. 115.

försedd med et lyckligt och tjenligt snille. Hvar emot Rhetorikans definitioner och distinctioner härtil ingen ting bidraga."¹⁰⁶

On vaikea sanoa, mitä tai keiden näkemystä Porthan erityisesti tarkoittaa. Ainakin Hasselin kiinnostus teoriaan vaikutti hyvin vähäiseltä, mutta yleensä eloquentiae-professorit olivat opettaneet retoriikan teoriaa, ja ilmeisesti myös uskoneet sen edistävän käytännön kaunopuheisuutta ainakin jossain määrin. Porthan perustelee teorian opiskelun tarvetta sillä, että myös antiikin suuret puhujat olivat nähneet sen opiskelun hyödylliseksi¹⁰⁷.

Porthanin mielestä kaunopuheiseksi tulemiseen tarvitaan paitsi teoriaa myös käytäntöä, ja näiden on kuljettava yhdessä. Porthan näkee käytännön kahdelta kantilta. Ensinnäkin on saatava, siis lähinnä luettava, paljon hyviä esimerkkejä kaunopuheisuudesta, toiseksi on itse harjoiteltava. Porthanin mielestä ihminen, kuten eläimetkin, on luonnostaan imitatiivinen. Porthan painottaa, että: "Vi kunne således aldrig för ofta läsa goda mönster, och aldrig göra oss med dem för mycket bekanta." Porthan kehottaa myös kirjoittamaan ylös lukemiaan hyviä esimerkkejä, sillä oma kirjoittaminen vaikuttaa tehokkaammin kuin pelkkä lukeminen. Hän kertoo esimerkkinä, että: "-- Demosthenes skref af med egen hand Thucydidis Historie åtta gongor, för at likasom insupa hans värtalighet." Esimerkkien lukeminen on siis paitsi havaintojen tekoa puhetaidollisten sääntöjen toteutuksesta, jonkinlaista vaikutuksen imemistä, tai miten Porthan myös sanoo, oikean ja terveen maun kehittämistä. Porthan ei kehota lukemaan pelkästään klassista kirjallisuutta, niinkuin hänen virkansa edustaja olisi saattanut tehdä, vaan sanoo, että moderneilla kielillä kirjoitetun kirjallisuuden joukosta löytyy myös hyvää luettavaa, jos vain osaa näitä kieliä. Porthan toteaa lisäksi, että myös runouden lukeminen on kaunopuheiseksi aikovalle "melko hyödyllistä".¹⁰⁸

Porthan korostaa sitä, että pelkkä retoriikan opiskelu ei riitä, sillä retoriikka on instrumentaalinen tiede, ei *disciplina realis*, joten kaunopuheiseksi aikovan on hankittava näkemys useista eri tieteistä¹⁰⁹. Tätä sivuttiin edellä, kun pohdittiin eloquentiae-professoreiden taipumusta laaja-alaisuuteen. Porthan sanoo, että Cicero korostaa yleissivistyksen merkitystä puhujalle *De oratore*n ensimmäisessä ja toisessa kirjassa¹¹⁰. Yleissivistyksellä näyttää olevan kahdenlaista merkitystä. Ensinnäkin puhujalla on yksinkertaisesti oltava tietoa asioista. Toiseksi tieto eri

---

¹⁰⁶ Porthan, s. 116.

¹⁰⁷ Porthan, s. 116–119.

¹⁰⁸ Porthan, s. 122–123.

¹⁰⁹ Porthan, s. 128.

¹¹⁰ Porthan, s. 128.

tieteistä on välttämätöntä retoriikan teorian kannalta. Erityisen tärkeitä tieteitä ovat – tämän Porthan esittää erityisesti Ciceron pohjalta – logiikka, psykologia, moraalioppi, historia ja luonnontiede. Logiikka on tärkeää argumentaatioissa, psykologia yleisön ymmärtämisessä, moraalil ilmeisesti sen vuoksi, että puhuja osaa itse erottaa hyvät asiat huonoista, historia siksi, että se tarjoaa esimerkkejä kaikista tapauksista, se on siis argumentoinnin kannalta välttämätöntä ja luonnontuntemus siksi, että se tarjoaa puhujalle kuvia ja vertauksia.¹¹¹

Kahden edellisen kappaleen pohjalta voidaan todeta, että esimerkiksi historian opiskelu on puhujalle tarpeen kolmesta syystä. Ensinnäkin, jos kyseessä on kaunopuheinen teos, kuten Thukydideen *Peloponnesolaisista*, niin sen lukija ikäänkuin imee siitä kaunopuheisuutta, kuten edellä puhuttiin. Toiseksi puhuja tarvitsee yleistietoa, mitä historiasta tietysti saa. Kolmanneksi historia on argumenttivarasto. Toinen ja kolmas kohta ovat tosin melkein sama asia, tai ainakin niiden erottaminen toisistaan on vaikeaa. Retoriikan teorian ja yleissivistyksen suhteen pohtiminen on tärkeää, että ymmärretään, miksi juuri tietyt kirjat liittyvät retoriikan opiskelun yhteyteen, vaikka ne eivät olisikaan retoriikan teoriaa käsitteleviä. Tämän pohjalta voidaan ymmärtää, miksi Hasselin suosikkikirja, Ciceron *De officiis*, joka käsittelee moraalil, sopi kaunopuheisuuden professorin käsiteltäväksi.

Kaunopuheisuuden luonne täsmentyy tässä yhteydessä myös toisella tavalla:

"Vi förstå härmed Eloquens en sådan, som ej allenast i ett och annat mindre betydande ämne kan med nätthet uttrycka sig, som kan skrifva ett bref, uppsätta med sammanhang en simpel berättelse etc. utan ock äger styrcka at förträffeligen utföra viktigare ämnen."¹¹²

On siis osattava ajaa tärkeitä asioita; tässä tulee esiin roomalainen valtiomiesihanne. Retoriikka olikin antiikissa, jo ennen Ciceroa, nimenomaan *julkista* puhetaitoa. Hyvin osuvasti on George Kennedy varustanut Aristoteleen Retoriikan englanninnoksensa alaotsikolla "A theory of civic discourse (kurs. RK)". Ciceronisesti ajatellen retoriikan opiskelija valmistautuu yhteiskunnalliseen tehtävään. Näin ollen on syytä tarkentaa yleissivistyksen ja retoriikan suhdetta vielä yhdellä kohdalla. Koska retorikolla on yhteiskunnallinen tehtävä, yleissivistyksen on oltava yhteiskunnallisesti painottunutta; tähän sopii esim. Porthanin tapa lukea ääneen ja kommentoida sanomalehtiä, mistä edellä mainittiin.

Retoriikan teorian, muiden tieteiden sekä hyvien esimerkkien lisäksi tarvitaan harjoittelua. Harjoittelu on Porthanille ensi sijassa kirjoittamista,

¹¹¹ Porthan, s. 130–132.

¹¹² Porthan, s. 128.

mutta sen joka aikoo puhujaksi, tulee harjoitella myös "deklamointia". Tässä Porthan mainitsee esimerkiksi jälleen kerran Ciceron, joka tietoisesti kehitti tätä puoltaan, ei vain nuorena vaan myöhemminkin. Samaten Porthan mainitsee Demostheneen perusteellisine puheharjoituksineen.¹¹³ Luentojensa pronuntiatiota, siis esittämistä, käsittelevässä osassa Porthan ei anna kovin ihmeellisiä neuvoja. Päähuomio kiinnittyy ikivanhaan ongelmaan, siihen, että esittäessä ei oteta tilannetta ja puheen sisältöä huomioon, vaan esitetään kaikki aina samalla, usein vielä jotenkin luonnottomalla, tavalla. Porthan mainitsee esimerkkinä papit, jotka "kirkuvat".¹¹⁴

Esipuheensa lopuksi Porthan selittää, että jatkossa edetään Vossiuksen pohjalta. Edeltävät näkemykset ovat siis Porthanin omia eivätkä Vossiuksen, perustuen lähinnä klassisiin kirjailijoihin, joista hän korostaa Ciceroa, mutta mainitsee muitakin, mm. Aristoteleen. Porthan mainitsee myös modernin esteetikko Batteaux'n (estetiikasta Porthan luennoi myös erikseen, ja siellä esiintyy muitakin uuden ajan teoreetikkoja). Porthan toteaa, että hän aikoo täydentää kompendion puutteita. Kurssin lopuksi on vielä tarkoitus analysoida joitakin Ciceron puheita, että voidaan havaita, miten teoriaa sovelletaan. Lisäksi voidaan, jos opiskelijat niin haluavat, tehdä niin kirjallisia kuin suullisiakin harjoituksia.¹¹⁵

Vossiuksen käsittely, jota Porthan johdannon jälkeen seuraa, etenee perinteisessä järjestyksessä. Retorinen prosessi jaotellaan neljään osaan: inventio, dispositio, elocutio ja pronuntiatio. Porthan ei käsittele memoriaa, vaan toteaa: "-- auctor tycker at *Mnemonic* är en särskild ars, som ej just kan anses för någon del af *Rhetorica*." Auktorilla hän tarkoittaa tässä Vossiusta, ei itseään, mutta hyväksyy itsekkin Vossiuksen linjauksen. Klassisessa retoriikassa tämä poisjätö onkin mahdollinen. Porthan on siis edelleen klassisilla linjoilla. Sen sijaan kun 1700-luvun loppupuolen britteinsaarilainen (lähinnä skottilainen) belletristinen traditio jättää pois myös pronuntiation ja invention, retoriikasta tulee lähinnä kirjoittamisen tai jopa kaunokirjallisuuden tulkinnan teoriaa; tätä ei voi enää pitää klassisena näkemyksenä. Porthankin on Hugh Blairin teoksen *Lectures on elocution and belles lettres* kautta tutustunut tähän suuntaukseen, tähän teokseen hän kuitenkin viittaa estetiikan luennoissaan¹¹⁶. Aiemmin mainittiin, että 1600-luvun statuuteissa kehoitettiin opiskelemaan retoriikkaa Ramuksen ja Talonin oppikirjojen mukaan. Nämä eivät myöskään edusta klassista traditiota siinä mielessä, että erottavat retoriikasta invention kokonaan omaksi tieteenkseen, jota nimitetään logiikaksi tai dialektiikaksi. Koska hekään eivät käsittele

¹¹³ Porthan, s. 124–125.

¹¹⁴ Ks. Porthan, s. 237.

¹¹⁵ Ks. Porthan, s. 136–137.

¹¹⁶ Klinge, 1989, s. 64–65.

memoriaa tai pronuntiatiota, jää jäljelle vain elocutio, heille retoriikassa on siis kysymys kirjoittamisen tyyliopista, ei vaikuttavan puhumisen teoriasta. Klassinen traditio henkilöityy erityisesti Cicerossa, niin hänen opeissaan kuin hänen antamissaan käytännön esimerkeissäänkin. Se että Porthan on monessa Ciceron linjoilla, on eloquentiae-professorille varsin luonnollista. Luennot painottavat erityisesti inventiota ja sen osuus sisältää myös eniten teoriaa. Porthan selostaa tarkasti Aristoteleen oppeja argumentoinnista, esim. miten vaikuttaminen perustuu ethokseen, pathokseen ja logokseen. Porthan perustaa tietonsa alkukielisiin teoksiin, ja siteeraa usein pitkästi latinaksi, mutta kreikaksi kuitenkin vain yksittäisiä termejä, mikä vastanee hänen opiskelijoidensa kielitaitoa.

Vielä hieman Porthanin hengelliseen puhetaitoon liittyvistä käsityksistä. Heikel referoi väitöskirjan *De officio oratoris sacri* (1778) sisältöä: Kaikki, mitä saarnanpitäjä ilmaisee, tulee esittää hyvällä maulla, selvästi ja puhuttelevasti. Saarnanlaatija tarvitsee syvällisen humanistisen, retorisen ja teologisen oppineisuuden. Saarnan sisältö otetaan Pyhästä kirjasta, mutta myös elämästä ja ympäristöstä. Hyviä puhujia on opiskeltava sekä muodon että sisällön vuoksi. Muiden kirjoituksista saa apua, mutta niitä ei pidä käyttää sana sanalta, koska sama ei sovi eri puhujalle eri yleisön edessä. Vielä pahempaa on koota puheensa muilta kerätyistä osasista sulattamatta niitä yhteen. Puheen pitää liikuttaa tunteita, herättää ja ylläpitää kuulijoiden kiinnostus ja huomio. Kuulijoiden tunteita ei kuitenkaan pidä turhan tähden värisyttää ilman syvempää sisältöä. Puhujan on itse koettava tunteet, joita välittää, pelkkä näyttelijäntaito ei riitä, sillä puhujan todellinen luonto näkyy puheesta.¹¹⁷ Saarnataito ei ainakaan tämän mukaan näytä eroavan maallisesta puhetaidosta.

Eloquentiae-professori oli yliopiston tärkein latinan auktoriteetti. Porthan on latinan suhteen varsin klassisilla linjoilla. Hän pyrki omassakin tekstissään käyttämään mahdollisimman paljon klassisen latinan sanastoa ja välttämään myöhemmin syntynyttä. Porthan kuitenkin tietää, että tämä ei ole aina mahdollista, koska erityisesti luonnontieteelliset ja poliittiset kirjoittajat joutuvat käsittelemään asioita, joille ei klassisesta latinasta yksinkertaisesti löydy sanastoa.¹¹⁸ Juhlallisissa oraatioissa klassinen latina puolestaan riitti hyvin, esimerkkinä tästä Kajanto mainitsee Porthanin pitämän Hasselin hautajaispuheen¹¹⁹. Klassisuus ei ole Porthanille vain perinnearvo, jota eloquentiae-professorin erityisesti tarvitsee kunnioittaa, vaan sillä on, kuten Kajanto toteaa, myös yhteys ilmaisun selkeyteen, sillä myöhempi sanasto on sekoittanut merkityksiä¹²⁰. Klassinen sanasto on siis paitsi merkki hyvästä tyylistä,

¹¹⁷ Heikel, 1894, s. 229–230.

¹¹⁸ Ks. Kajanto, s. 58.

¹¹⁹ Kajanto, s. 60–61.

¹²⁰ Kajanto, s. 53–54.

myös merkki selkeästä ajattelusta, tai se ainakin antaa paremman mahdollisuuden selkeään ajatteluun.

Porthanille tyyli ei siis ole tyyliä tyylin vuoksi, vaan se on sidottu rationaaliseen ajatteluun. Kajannon mukaan Porthan jatkaa tässä edeltäjänsä Hasselin linjalla, joka hänkään ei pitänyt korukielestä. Kajanto toteaa, että Porthan on tyyliinsä puolesta vielä klassisempi kuin Hassel. Heidän aikansa latinan oppikirjoissakin oli virheitä, mutta Porthan osasi välttää niitä. Tämä on Kajannon mukaan merkki siitä, että Porthan otti suoraan mallia antiikin esikuvista, erityisesti Cicerosta, ja vältti näin latinan kielioppien antamia virheellisiä ohjeita.¹²¹

Kajanto toteaa, että Porthanin eloquentiae-opetuksesta ei ole ollut laajemmin hyötyä jälkipolville, vaan vain opetusta seuranneille opiskelijoille, tuleville pastoreille¹²². Tämä on tietysti myös merkittävä hyöty, sillä Porthan oli ahkera opettaja ja hänen luennoilleen osallistuttiin runsain joukoin¹²³. Tässä tutkimuksessa Porthanin esimerkki sopii valaisemaan sitä retoriikan traditiota, mikä suomalaisessa yliopistossa oli. Vaikka aikaisempien eloquentiae-professorien opetuksesta ei ole yhtä paljon tietoa, pystytään kuitenkin sanomaan, että Porthan ei ollut mikään outo lintu, vaan noudatti oppialansa traditioita. Tämän vuoksi on syytä kysyä, miten Porthanin edustamalle traditiolle sittemmin kävi. Suomenkielisessä puhetaidon kirjallisuudessa sata vuotta myöhemmin Porthanin perinnöstä ei ole juurikaan jälkiä: Aristotelestä, joka on retoriikan keskeinen teoreetikko, ei mainita lainkaan. Cicero mainitaan lähinnä puhujana, ei juurikaan teoreetikkona. Platonia ei yleensä mainita, eikä yleensääkään filosofeja, ei edes nimettöminä. Uudempaa retoriikan kirjallisuutta, kuten belletrististä retoriikkaa, ei mainita, ja on hyvin epätodennäköistä, että kirjoittajat olisivat tunteneet sitä. Porthanin laajasti käsittelemää inventio-puolta ei juuri käsitellä, lausuntaan se ei tietysti tässä mielessä kuulukaan, tai sen korvaa runouden lukeminen ja tulkinta ennen esittämistä. Vaikuttavaan puhumiseen ei kiinnitetä paljoakaan huomiota. Useimmat kirjat eivät painota yhteiskunnallista puhetaitoa, vaikka siitä onkin mainintoja. Ajatusta puhumisen ja kirjoittamisen kuulumista saman teorian alle ei juuri esiinny. Puhetaidon tieteellistä luonnetta ei pohdita. On siis syytä kysyä, mihin, missä vaiheessa ja miksi Porthanin edustama retoriikan traditio katosi 1800-luvun aikana.

¹²¹ Ks. Kajanto, s. 55–57, 61.

¹²² Kajanto, s. 88.

¹²³ Osallistumisesta ks. Kajanto, s. 55; Heikel, 1894, s. 225.

Retoriikka yliopistossa 1805–1920

Heikelin mukaan uushumanistinen suuntaus kesti Turun akatemiassa ainakin 1800-luvun ensimmäisen kolmanneksen, klassisessa filologiassa peräti vuosisadan puoleenväliin saakka. Tämä merkitsee sitä, että retoriikka ja klassikot olivat keskeisiä eloquentian opetuksessa ainakin kahden seuraavan professorin ajan. Myös muut kuin klassisten kielten professorit luennoivat vuosisadan alkupuolella antiikin kirjallisuuden pohjalta.¹²⁴

Porthanin seuraaja J. F. Wallenius jatkoi siis edeltäjänsä linjoilla. Hän toimi virassa vuosina 1805–1826. Wallenius luennoi ja ohjasi väitöksiä retoriikasta ja poetiikasta, mutta myös monilta muilta alueilta. Walleniusta kiinnosti oman alansa lisäksi kotimainen historia ja jonkin verran myös luonnontieteet, joiden parista hän alunperin siirtyi klassiselle oppialalle.¹²⁵

Walleniuksen jälkeen professorina oli 1828–1848 J. G. Linsén. Hänkin oli vielä vanhoilla humanistisilla linjoilla. Linséniä kiinnosti kuitenkin professuurin toinen puoli, runous, enemmän kuin puhetaito, hän mm. käänsi ruotsiksi latinalaisia runoilijoita ja kirjoitti omaakin lyriikkaa. Linsén oli myös mukana varhaisissa kansallisissa aatepyrinnöissä, kuten Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) perustamisessa.¹²⁶

Tässä kohtaa kannattaa mainita eräs episodi, joka liittyy J. L. Runebergiin, mutta vähän myös Linséniin; tapaus kuvaa klassisen opiskelun luonteen muuttumista. Runeberg, joka oli eloquentian dosentti 1830 lähtien, haki eloquentian apulaisprofessuuria vuonna 1833. Häntä ei kuitenkaan valittu, vaan virkaan nimitettiin 1835 N. A. Gyldén. Tätä pidettiin aikanaan skandaalina, sillä Runebergiä pidettiin erittäin kyvykkäänä ja ansioituneena virkaan¹²⁷. Heikelin mukaan kyse oli siitä, että valintaperusteet olivat muuttuneet: hakijoiden lingvistiset ansiot painoivat kaunopuheisia ansioita enemmän¹²⁸. Walleniusta valittaessa, ja ilmeisesti aina aikaisemmin, kiinnitettiin vielä huomiota puhuja-ansioihin ja omaan kaunopuheisuuteen, tästä eteenpäin ratkaisivat tieteelliset ansiot, siis opinnot ja julkaisut¹²⁹. Runebergin valitsemattajättäminen on siis yksi merkki muutoksesta, joka eloquentiae-oppialaa kohtasi 1800-luvulla. Linséniin tapahtunut liittyy siten, että tämä yritti Heikelin mukaan innokkaammin kuin kukaan muu saada Runebergin kiinnitetyksi yliopistoon, ehkä sen vuoksi, että hän itsekin edusti hengeltään vielä edellistä yliopistoa. Pari vuotta tämän tapahtuman jälkeen Runeberg

¹²⁴ Heikel, 1894, s. 251, 256, 265.

¹²⁵ Heikel, 1894, s. 258–260.

¹²⁶ Ks. Heikel, 1894, s. 289–290; *Kansallinen elämäkerrasto*, 1927–1934, s. v. Linsén.

¹²⁷ Ks. Aalto, s. 32–33.

¹²⁸ Heikel, 1894, s. 295.

¹²⁹ Walleniuksen valintaperusteista Heikel toteaa (s. 257), että hänet asetettiin hakijoista ensimmäiselle sijalle, koska hänellä oli "vitter talang".

irrottautui kokonaan yliopistosta. Tapaus Runeberg jatkuu vielä siten, että kymmenen vuotta myöhemmin Runebergiä yritettiin houkutella hakemaan avautunutta kreikan professuuria, ja samalla takaisin yliopistoon, mutta Runeberg kieltäytyi. Hänen vastauksensa yhdelle maanittelijalle, J. W. Snellmanille, osoittaa, että Runeberg oli itsekin havainnut filologian muuttuneen:

"Jag återkommer till mitt förra: utan att egna hela min återstående tid åt grekiskan och med den riktning åt komparativ forskning språkstudierna i vår tid tagit och ofelbar skola bibehålla, skulle jag icke skäligt kunna uppfylla den skyldighet, som åligger en professor i detta språk, och det borde kunna ursäktas, om jag icke kan besluta mig därtill. (Kurs. RK)"¹³⁰

Runeberg siis näkee, että filologian opiskelu on pysyvästi muuttunut, eikä hän pystyisi nykyisenlaista virkaa säällisesti hoitamaan. Tässä oli kysymys kreikan kielestä, mutta sama koski myös latinaa.

1851 professoriksi valittiin E. J. F. af Brunér, hän toimi professorina 1871 asti. Vuoden 1852 suuressa yliopistouudistuksessa, joka merkitsi mm. latinankielisen yliopiston loppua, *eloquentiae et poëseos* -professuurin uudeksi nimeksi tuli Rooman kirjallisuus (romersk litteratur). Tästä eteenpäin Rooman kirjallisuuden professorit olivat pääpainotteisesti lingvistejä. *Kansallinen elämäkerrasto* nimittää af Brunéria "tieteellisen klassillis-filologisen tutkimuksen uranuurtajaksi"¹³¹. af Brunérilla ei näytä esiintyvän paljon retoriikkaan liittyviä julkaisuja; Heikelin mukaan Brunérin keskeistä julkaisutoimintaa olivat lingvistiset ja Rooman historiaan liittyvät kirjoitukset. Opetuksessa Brunér sen sijaan käsitteli retoriikkaa. Helsingin yliopiston luento-ohjelmien mukaan hän luennoi Ciceron *De oratoresta*, *Brutuksesta*, *Orator*-teoksesta ja puheista sekä Quintilianuksen *Institutio oratoria* -teoksen kymmenennestä kirjasta¹³².

Seuraavat viranhaltijat olivat vt. prof. F. J. Petersen (virassa 1871–1881) ja F. V. Gustafsson (virassa 1882–1920). Petersen näyttää kymmenen vuoden aikana luennoivan retoriikasta muutaman kerran, mm. *De oratoresta*¹³³. Gustafssonilla retoriikkaa esiintyy jopa runsaasti. Hän luennoi Quintilianuksesta, Ciceron *Orator*- ja *Brutus*-teoksista sekä saman kirjoittajan puheista; melkein joka lukuvuosi Gustafssonilla on jotain retoriikkaan liittyvää. Syyslukukaudella 1900 hänen luentosarjansa aiheena on "Ciceron kaunopuheelliset työt". Saman lukuvuoden keväällä

¹³⁰ Heikelin (s. 296) mukaan Runeberg kirjeessä Snellmanille 4.2.1847, julkaistu teoksessa Runeberg, *Efterlämnade skrifter II*, s. 246–249.

¹³¹ *Kansallinen elämäkerrasto*, 1927–1934, s. v. Brunér, E. J. W.

¹³² Ks. *Prelektioner förteckningar för åren 1853–1875*.

¹³³ Ks. *Prelektioner förteckningar för åren 1853–1875* ja K. A. universitetets program 1875–1885.

kreikan professori I. A. Heikel luennoi "attikalaisesta kaunopuhe-aidon historiasta ja selittää valituista attikalaisista puhujia".¹³⁴

Jos katsotaan professorien opetusta, näyttäisi siltä, että retoriikan traditio jatkuisi kauniisti myös Porthanista eteenpäin. Myöhemmät professorit eivät tosin julkaise tai ohjaa retoriikkaan liittyviä töitä samoin kuin Porthan tai hänen monet edeltäjänsä. Silti erityisesti Gustafssonin aika näyttää retoriikan opetuksen suhteen vilkkaalta, varsinkin kun samaan aikaan myös kreikan professori Heikel valitsee silloin tällöin retoriikkaan liittyviä luentosarjanaiheita. Pelkästään luentosarjojen nimiin katsominen voi kuitenkin antaa väärän kuvan, ikäänkuin retoriikka säilyttäisi asemansa muuttumattomana. Todellisuudessa retoriikalle tapahtui jotain 1800-luvun kuluessa.

Mitä retoriikalle Suomessa tapahtui?

Retoriikka ei ole enää tärkeä oppiaine 1800-luvun lopussa, niinkuin se oli sata vuotta aiemmin. Porthanin aikana retoriikka oli koko yliopiston keskeisimmän aineen keskeisintä sisältöä, nyt se on vain yksi osa filologisesta aineesta, Rooman kirjallisuudesta, joka puolestaan on vain yksi filologia monen muun rinnalla. Retoriikka ei näytä Suomessa, kuten ei Saksassakaan, aktiiviselta tekijältä kieltä- ja kirjallisuutta tutkivien tieteiden parissa, vaan sitä opiskellaan näistä irrallaan ainoastaan antiikin Kreikan ja Rooman historian yhteydessä. Mikään ei esimerkiksi viittaa siihen, että klassista tai uudempaa retoriikkaa oltaisiin pyritty hyödyntämään suomen kielen ja kirjallisuuden opetuksessa ja tutkimuksessa. Tämä osoittaa, että retoriikka nähdään nyt antiikkisena tieteenä, jolla on oma paikkansa antiikkia käsittelevillä tieteenaloilla, mutta joka siis ei ole nykyajan tiede.

Retoriikan asema tieteenä näyttää olevan sidottu latinan asemaan yliopistossa. Sitä mukaa kun latinan merkitys vähenee – nimenomaan sen *käytännön* merkitys, siis käyttö lukemisessa, kirjoittamisessa ja puhumisessa – sitä mukaa vähenee retoriikankin merkitys. Voi vaikuttaa ristiriitaiselta, että samaan aikaan kun latinan merkitys vähenee yliopistossa, se lisääntyy koululaitoksessa, jossa se on toki ennenkin ollut tärkeä aine. Latinaa opiskellaan kouluissa kuitenkin nyt eri syistä kuin aiemmin. Sitä opiskellaan muodollisen koulutuksen (formalbildning) periaatteella, latinan kieliopin opiskelun katsotaan kehittävän muistia, tarkkuutta ja loogista ajattelukykyä.¹³⁵ Latinaa ei opiskella käytännön kielitaidon vuoksi, niinkuin edellisinä vuosisatoina, jolloin puhutun latinan osaamisesta oli ilmeistä hyötyä, tai niinkuin vielä uushumanismissa 1700-

¹³⁴ Ks. K. A. universitetets program 1875–1885, 1885–1895 ja 1895–1905.

¹³⁵ Latinasta oppikouluissa ks. Iisalo, 1989, erit. s. 133–143; ks. myös Lindberg, s. 318.

ja 1800-lukujen vaihteessa, jolloin latinaa (ja kreikkaa) painotettiin avaimena antiikin kirjallisuuteen. Toki latinanopiskelua edelleen puolustetaan sivistysargumentein, mutta pääargumentiksi latinanopiskelun puolesta nousee siis käsitys latinan hyödyllisyydestä ajattelua kehittävänä oppiaineena; käytännön hyötyä onkin vaikea puolustaa esim. saksan tai ranskan rinnalla.

Yliopistossa taas ei ole kyse "henkisestä preppauksesta", vaan latinanopiskelussa painottuu kielitieteellinen suuntaus. Oppiaine eloquentia/Rooman kirjallisuus kulkee vuosisadan aikana tieteelliseen ja lingvistiseen suuntaan. Tätä kehitystä Bo Lindberg kutsuu "filologisoitumiseksi" – Lindberg tarkastelee pääosin ruotsalaista ja saksalaista yliopistoa¹³⁶. Kun klassinen opiskelu filologisoituu, niin se myös nousee muiden tieteenalojen rinnalle, kun se aikaisemmin oli valmistava, propedeuttinen¹³⁷. Tähän siis sisältyy paradoksi: kun latinan asema yliopistossa heikkenee eli kun se lakkaa olemasta tieteellisen ja akateemisen yhteisön kieli, sen asema tieteenä vahvistuu. Uusi tieteellinen asema ei kuitenkaan mitenkään auta retoriikkaa, sillä tieteellisyydessä on kysymys nimenomaan kielitieteestä.

Filologisoitumisesta on Suomessakin useita merkkejä. Yksi on edellämainittu Runebergin viranhaku 1835, jolloin hakumeriitit olivat muuttuneet; ja Runeberg itsekin totesi kymmenen vuotta myöhemmin, toisen viran ollessa kysymyksessä, filologisen viran hoitamisen vaatimusten muuttuneen. Kirjallisuuden tuntemisen ja oman kaunopuheisuuden sijaan oli alettu painottaa uusien kielitieteellisten suuntausten tuntemista.

Sama kehityssuunta huomataan myös professoreissa. Vielä Linsén painottaa opetuksessaan kulttuurihistoriaa ja esteettisiä arvoja, ja hänen oma professorin tuotantonsa oli lähinnä käännöksiä roomalaisista runoilijoista¹³⁸. Seuraajat af Brunér ja Gustafsson ovat jo tieteellisiä filologeja opetuksensa ja varsinkin tutkimuksensa suhteen. Kyse ei ole välttämättä henkilöiden eroista, ainakin Gustafsson näyttää olleen yhtä lailla kiinnostunut runoudesta kuin Linsénkin, vaan aikojen muuttumisesta.¹³⁹

Filologisoituminen on mielestäni tärkeä käsite retoriikan 1800-luvun historiaa ajatellen. Se auttaa ymmärtämään sitä painopisteen muutosta, mikä klassisen oppialan yliopistollisessa opetuksessa tapahtuu 1800-luvun kuluessa. Klassisesta filologiasta tulee ammattimaisempaa, lingvistisempää, spesialisoituneempaa. Ideaalikuva oppineesta muuttuu

¹³⁶ Lindberg, Bo, 1987. *Humanism och vetenskap*. Den klassiska filologien i Sverige från 1800-talets början till andra världskriget. Ks. s. 63–68, 122.

¹³⁷ Ks. Lindberg, s. 150, 229.

¹³⁸ Ks. *Kansallinen elämäkerrasto*, 1927–1934, s. v. Linsén.

¹³⁹ Ks. *Kansallinen elämäkerrasto*, 1927–1934, s. v. Brunér, E. J. W. ja s. v. Gustafsson, F. V.; Aalto, s. 62.

1800-luvun kuluessa: yleissivistyneen humanistin tilalle tulee specialisoitunut tieteilijä. Muutos esimerkiksi Porthaniin verrattuna on selvä. Kyseessä on tietysti laajempi, eurooppalainen muutos, jossa Suomi tai Ruotsi seuraavat vain perässä. Kehityksen esikuvana toimii uusi saksalainen yliopisto; saksalainen kehitys on 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa esikuvana sekä opiskelulle yleensä, esim. opetusmuodoille, että yksittäisille aloille, myös klassiselle filologialle.

Miten retoriikan asema siis muuttuu sadassa vuodessa? Retoriikkaa kyllä opetetaan suomalaisessa yliopistossa 1800-luvun lopussakin. Sitä opetetaan edelleen klassisen oppialan sisällä, jonka opetus ja tutkimus on kuitenkin 1800-luvun kuluessa muuttunut humanistisesta lingvistiseksi tai "tieteelliseksi". Näkökulma retoriikkaan on nyt pääosin historiallinen, kun taas Porthanin Vossius-luennot olivat selvästi "tähän päivään" tarkoitettuja. Eikä olekaan mitään syytä olettaa, että klassisen oppialan sisällä *pitäisi* 1800-luvun lopulla opettaa yleistä viestinnän teoriaa ja käytäntöä, niinkuin vielä Porthanin aikana. Latinahan ei ole enää "oppineiden äidinkieli". Viestinnän opetuksen paikka olisi nyt kansallisten kielten, suomen ja ruotsin, opetuksen yhteydessä. Stilistiikka, joka on yksi retoriikan perillisistä, saakin itselleen jonkinlaista asemaa tällä taholla¹⁴⁰. Minkäänlaisella puhetaidolla – retoriikkaan pohjautuvalla tai kaunoluvulla – ei ainakaan toistaiseksi ole tässä joukossa mainittavaa, esim. stilistiikkaan verrattavaa, sijaa.

---

¹⁴⁰ Stilistiikka näyttää kuuluvan kouluopetukseen 1800-luvun loppupuolella. Suomessa ilmestyy ainakin Antti Helanderin *Suomalainen stilistiikki*. Suomalaisia oppilaitoksia varten (1893). Ruotsissa ilmestyy 1800-luvun jälkipuoliskolla useita stilistiikan kirjoja, joissa retoriikan perintö on selvästi esillä – tämä käy ilmi Lena Lötmarkerin tutkimuksesta *Mellan retoriken och skoluppsatsen*. Läroverkens skrivundervisning under 1800-talets andra hälft (ks. esim. s. 92–94).

3. Uudet oppialat Saksassa ja Yhdysvalloissa

Tähän mennessä on käsitelty retoriikan historiaa. Antiikissa retoriikalla tarkoitettiin puhetaitoa. Retoriikka on siitä pitäen kuulunut länsimaiseen koulutukseen, mutta sen merkitys on vaihdellut. Eurooppalaisessa yliopistossa retoriikan opetuksessa on ollut kyse ei vain puhetaidosta vaan myös kirjoittamisesta. Koska tämän tutkimuksen aiheena on puhetaito, niin tässä on pyritty tuomaan esille kaikin tavoin, milloin ja miten retoriikan opetuksessa oli kysymys puhumisesta. Suomalaista yliopistoa tarkasteltaessa huomattiin, että ainakin vielä Porthanin aikana retoriikan opetuksella tähdättiin yhä käytännön puhetaitoon; Porthan huomioi tässä suhteessa erityisesti tulevat papit.

1800-luvun kuluessa retoriikan opiskelu yliopistossa jatkui, mutta sen asema klassisen oppialan sisällä muuttui. Klassisen opiskelun tavoitteena ei enää ollut käytännön kielitaito ja opiskelijan oma kaunopuheisuus, vaan oppialan tiedollinen ja tieteellinen hallinta. Ja koska yliopisto irtautui 1800-luvun puolivälissä latinasta, ei ole enää myöskään syytä siihen, miksi juuri latinan yhteydessä opetettaisiin viestinnän teoriaa ja käytäntöä. Katse pitää siis kääntää niihin kieliin, jotka ovat yliopiston pääkieliä, siis suomeen ja ruotsiin. Näyttää kuitenkin siltä, että niiden piirissä – lähemmin olen tutustunut suomen kielen opetukseen – vain kirjoittamiseen liittyvä stilistiikka saa sijaa, mutta puhetaito jää ainakin toistaiseksi ulkopuolelle. Koska puhetaidolla ei siis ole paikkaa muuallakaan, voidaan todeta, että yliopistossa ei siis opeteta puhumisen taitoa.

Kun sitten 1900-luvun alkupuolella suomalaisessa, kuten hieman aiemmin jo saksalaisessa ja amerikkalaisessa yliopistossa, aletaan opettaa puhetaitoa, kyse ei ole enää entisenlaisesta retoriikasta. Kyse ei ole retoriikasta lainkaan – siinä mielessä, että oppialasta ei Saksassa sen paremmin kuin Yhdysvalloissakaan käytetä tätä nimeä¹. Amerikkalainen oppiala on toki sukua retoriikalle, tätä osoittaa jo sen alkuperäinen nimi *public speaking*. Nimi viittaisi itse asiassa aika paljonkin retoriikkaan, sillä retoriikalla ovat niin Aristoteles kuin Cicerokin tarkoittaneet julkista puhetaitoa. *Public speaking* ei kuitenkaan synny puhtaasti retoriikan pohjalta, niinkuin kohta huomataan. Saksalainen oppiala taas kantaa aluksi nimeä *Vortragskunst* eli "esitystaito". Esittämisellä tarkoitetaan siinä lähinnä taiteellista esittämistä, siis runonlausuntaa ja proosatekstin tulkittamista². Tämä ala on alunperin tuskin lainkaan yhteydessä retoriikan traditioon, vaikka siihen sittemmin liittyikin retorista ainesta, varsinkin oppialan laajetessa *Sprechkunde*ksi.

¹ Poikkeuksia on sekä saksalaisessa kirjallisuudessa että amerikkalaisten laitosten nimissä, mutta yleisellä tasolla asia on näin.

² Saksalaisella termillä ei siis tarkoiteta kaikkia puhe-esityksiä, vaan nimenomaan kaunokirjallisuuden suullista esittämistä eli kaunolukua.

Suomeenkin syntyy siis yliopistollista opetusta. Se on saksalaisen esikuvan mukaista, tosin Suomen mittakaavaan sopivaa ja joidenkin suomalaisten tarpeiden pohjalta valikoitunutta. Amerikkalaista vaikutusta Suomesta ei juuri löydy. Suomalaiseen yliopistolliseen opetukseen tullaan kuitenkin vasta tutkimuksen jälkimmäisessä osassa. Seuraavaksi tarkastellaan sekä saksalaisen että amerikkalaisen oppialan syntyä, sillä näiden rinnastaminen selventää saksalaisen oppialan luonnetta, joka on, kuten sanottu, tämän tutkimuksen kannalta tärkeä tekijä.

Saksalaisen puhetaidon opillinen pääsuuntaus 1800-luvulla

Tieteellistä roolia retoriikalla ei 1800-luvun Saksassa ilmeisestikään ollut, kouluissa sitä sen sijaan jossain määrin opetettiin. Mutta oliko kouluretoriikalla jotain tekemistä puhetaidon kanssa? Ainakaan Irmgard Weithase ei kirjassaan *Zur Geschichte der gesprochenen Deutschen Sprache*³ anna kouluretoriikalle mitään erikoista roolia, kun hän tarkastelee puhealan vaiheita 1800-luvulla. Weithase kiinnittää huomiota erityisesti niihin tekijöihin, jotka johtavat uuden puheoppialan syntyyn 1900-luvun alussa, eikä koulujen retoriikan opetus näytä kuuluvan näihin.

Weithase näkee kehityksen kohti uutta oppialaa, josta hän käyttää nimeä *Sprecherziehung*, alkavan 1700-luvun lopulla. Silloin Saksassa nousee kiinnostus puhuttua saksan kieltä kohtaan. Kiinnostus puhuttuun sanaan näkyy käytännössä monin tavoin. Teatteriharrastus nousee. Kouluissa kiinnitetään aikaisempaa enemmän huomiota puhuttuun kieleen ja esitysharjoittelu, *deklamieren*, alkaa saada enemmän tilaa. Kiinnostusta osoittaa myös se, että syntyy kaksi uutta suullisen äidinkielen harjoittajaryhmää: 1) ammattimaiset puhujat ja 2) puhetaiteilijat. Weithase pitää tänä aikana erityisesti teatteripuheen roolia tärkeänä; se toimi esikuvana ja vaikutteiden antajana julkisen puheen ja esiintymisen eri muodoille.⁴

Ammattimaisten puhujien merkitys 1800-luvun kuluessa hahmottuvan oppialan kannalta jää epäselväksi. Puhetaiteilijoilla on sen sijaan saksalaisen puhetaidon oppihistoriassa selvä rooli. 1700-luvun loppupuolella monista nuorista näyttelijöistä tuli *Deklamatoren* (naiset *Deklamatricen*). He matkustivat kaupungista toiseen pitämässä esityksiä. Kaikkein ensimmäiseksi deklamatööriksi Weithase nimeää C. G. Schocherin, joka aloitti 1770-luvulla, mutta erityisesti *Deklamationskunst* lisääntyä ns. Goethe-aikana, 1806–1815. Useissa oppikirjoissa alettiin

³ Weithase, Irmgard, 1961. *Zur Geschichte der gesprochenen deutschen Sprache*. 2 Bde. Teoksen toinen nide sisältää vain ensimmäisen niteen lähdeviitteet, kaikki viittaukset tässä ovat siis ensimmäiseen niteeseen.

⁴ Weithase, s. 4.

samoihin aikoihin etsiä deklamaatiolle – siis äänen, ilmeiden ja eleiden avulla tapahtuvalle esittämiselle – tieteellistä pohjaa.⁵

1700-luvun lopulla alkoi myös esiintyä kritiikkiä retoriikka-kouluainetta kohtaan. Katsottiin, että antiikin retoriikan opiskelu ei tehnyt oppilaista hyviä puhujia.⁶ Huoli oppilaiden puhumisen taidoista johtui siitä, että tänä aikana saksalainen filosofia ja kirjalliset piirit olivat alkaneet korostaa kansakunnan sivistystason ja kielellisen kehityksen yhteyttä; huonosti puhuva kansa oli siis alhaisella sivistystasolla. Yksi tärkeimmistä filosofeista näiden kansallisten kysymysten parissa oli J. G. Herder. Hänen ideanaan oli voimakkaan ja yhtenäisen kielen luominen.⁷ Pyrkimys on suomalaisillekin tuttu; samaa asiaa kampanjoitiin Suomessa vajaat sata vuotta myöhemmin. Herderin lisäksi puhutun kielen tärkeyteen kiinnittivät huomiota Weithasen mukaan ainakin Friedrich Schiller, Friedrich August Wolf, Adam Müller, Ernst Moritz Arndt, Friedrich Ludwig Jahn, Johann Gottlieb Fichte⁸. Kielellinen ja kulttuurinen yhtenäisyys nähtiin tärkeinä poliittisina tavoitteina. Tätä ohjelmaa retoriikka, siinä muodossa kuin sitä tänä aikana opetettiin, ei ilmeisesti tukenut; kouluretoriikka oli liian abstraktia, korosti pikemminkin kirjoittamista kuin puhumista ja liittyi enemmän latinaan kuin äidinkieleen. Puhetaide sen sijaan sopi ohjelmaan oikein hyvin.⁹

Aiemmin mainittiin, että kiinnostus suulliseen esitykseen olisi noussut kouluissa jo 1700-luvun lopulla. Varsinaisen puhekasvatuksen alun Weithase kuitenkin sijoittaa 1830-luvun tienoille. Uusi puhekasvatus syntyy Weithasen mukaan vastustamaan aiemmin kouluja ja osin näyttämöitäkin hallinnutta deklamoivaa retorik-pateettista tyyliä – Weithase niputtaa joko oikeutetusti tai epäoikeutetusti kaiken aiemman esitysharjoittelun yhteen liittäen aiemman deklamoinnin sekä retoriikan opiskelun toisiinsa. Keskeisinä uusina oppikirjoina Weithase mainitsee 1833 ilmestyneet J. E. Heysen *Hülfsbuch für den Unterricht in der deutschen Aussprache und Rechtschreibung* sekä Adolf N. Diesterwegin kirjat *Beiträge zur Begründung der höheren Leselehre* (1839) ja *Anleitung zum Gebrauche des 'Schul-Lesebuchs in sachgemäßer Anordnung' etc. für Lehrer* (2. par. & lis. p. 1836).¹⁰ Myös Ingrid Lohmann on tarkastellut samaa ilmiötä, saksalaista koulujen

⁵ Weithase, s. 5, 543.

⁶ Weithase, s. 294.

⁷ Ks. Weithase, s. 377–378.

⁸ Weithase, s. 382.

⁹ Ainakin Adam Müller asetti vanhan retoriikan ja uuden suuntauksen vastakkain. Hänen mielestään "laute Lesen" ja "Deklamieren" palvelivat paremmin saksalaista puhetaitoa kuin luennot retoriikasta. Ks. Weithase, s. 384.

¹⁰ Weithase, s. 427–429.

puhekasvatusta, ja todennut, että "neue Mündlichkeit" sai sijaa Preussin lukioissa kahdessa vaiheessa, 1828–1834 ja 1842–1845¹¹.

Uudessa puhekasvatuksessa keskeistä oli lausunta ja siihen liittyen äänenkäytön asiat, mutta myös vapaata puhumista näyttää esiintyneen, joskin vähemmän¹². Painoa tämän ajan teoreetikot, kuten Diesterweg, panivat painotusopille. Painotus jaettiin rytmin ja ajatuksen painotukseen (Versakzent–Sinnakzent).¹³ Lausunnan kasvatuksellista arvoa korostettiin saksalaisessa puhekasvatuksessa pitkään. Yksi tämän asian ajaja oli Carl Julius Krumbach, jonka puheharjoituskirjaa *Sprich lautrein und richtig* käytettiin vuosikymmenien ajan 1920-luvun loppuun saakka.¹⁴

Puhekasvatuksesta vielä takaisin varsinaiseen, siis koulun ulkopuoliseen, puhetaiteeseen. Weithasen kirjan mukaan 1770 tienoilla alkanut suuntaus jatkui 1900-luvun alkuun saakka. Aluksi puhetaiteilijaa kutsuttiin nimellä *Deklamator/Deklamatrice*, myöhemmin nimellä *Vortragskünstler/-künstlerin*. *Deklamator* ja *Vortragskünstler* ovat siis sama ilmiö, mutta puhetaiteen ideaalit muuttuivat välissä sen verran paljon, että uusi nimi oli tarpeen. Nimenvaihdon myötä deklamointi saa sen kielteissävytteisen merkityksen, mikä sillä nykyisinkin on: mahtipontinen, teatraalinen esittäminen.

Erityisesti yksi *Vortragskünstler* on syytä mainita erikseen: Emil Palleske. Hän oli yksi 1800-luvun loppupuolen tunnetuimpia saksalaisia puhetaiteilijoita. Weithasen mukaan hän keskittyi draamakirjailijoiden esittämiseen, erityisesti Shakespearen. Hän kiersi laajasti Saksaa ja joka puolella Eurooppaa, kävi myös Helsingissä esiintymässä 1874.¹⁵ Hän julkaisi alaltaan kirjan *Die Kunst des Vortrags* (1880). Pallesken nimi on myös Vihtori Peltosen *Puhetaidon* lähdeluettelossa, siinä tarkoitetaan tätä kirjaa¹⁶.

Keskeisiä tekijöitä saksalaisen puhetaidon 1800-luvun kehityksessä ovat siis 1) idealistiset filosofit yhdessä kirjallisten piirien kanssa ja heidän ohjelmansa, 2) kukoistava puhetaide sekä 3) molempien edellisten pohjalta syntyvä uusi puhekasvatus. Nämä kolme tekijää tukevat toisiaan ja muodostavat yhdessä vallitsevan suuntauksen 1800-luvun saksalaisen puhetaidon oppihistoriassa. Retoriikalla ei näytä olevan suuntauksessa

¹¹ Lohmann, Ingrid, 1993. Bildung zur Beredsamkeit im Vormärz. Über die Transformation der Rhetorik durch öffentliche Allgemeinbildung. Teoksessa *Rhetorik – ein internationales Jahrbuch*, s. 25.

¹² Ks. Weithase, s. 445. Vapaa puhuminen oli Weithasen mukaan varsinkin 1800-luvun loppupuolella vähäisessä osassa puhekasvatuksessa.

¹³ Weithase, s. 430.

¹⁴ Weithase, s. 451–452.

¹⁵ Weithase, s. 557.

¹⁶ Palleskelta on Breuerin & Kopfin bibliografian mukaan vain tämä yksi kirja. Ks. Breuer, Dieter & Günther Kopsch, 1974. Rhetoriklehrbücher des 16. bis 20. Jahrhunderts. Eine Bibliographie. Teoksessa Helmut Schanze (toim.), *Rhetorik. Beiträge zu ihrer Geschichte in Deutschland vom 16. – 20. Jahrhundert*.

mitään rakentavaa roolia, ainakaan Weithase ei sellaista mainitse, vaan uusi suuntaus on pikemminkin retoriikan vastainen.

Sprechkunden synty

Edelläkäsitelty 1800-luvun pääsuuntaus, jossa siis puhetaide oli keskeisessä asemassa, kehittyi 1900-luvun alussa yliopistolliseksi oppialaksi. Tämän oppialan kehitystä käsittelee Hellmut Geissnerin kirja *Wege und Irrwege der Sprecherziehung* (1997). Se on kuitenkin vasta henkilöhistoria, jonka tavoitteena on antaa elämäkerralliset perustiedot alan saksalaisista uranuurtajista (ennen vuotta 1945) ja tarkastella heidän kirjoituksiaan; Geissner ei vielä tässä tutkimuksensa vaiheessa etene synteesiin saakka. Teos ei siis ole yhtä pitkälle viety oppialahistoria kuin amerikkalainen Herman Cohenin puheviestinnän historiaa käsittelevä teos, johon myöhemmin tullaan. Saksalaisenkin oppialan kehityksestä voidaan kuitenkin päätellä paljon vertaamalla eri henkilöitä ja heidän edustamiensa yliopistoja keskenään.

Aluksi tyypillisin nimitys alalle oli Saksassa *Vortragskunst* – jo tämä osoittaa yliopistollisen opetuksen juuret¹⁷. Yliopistollisena oppiaineena *Vortragskunst* näyttää olevan taiteellis-pedagoginen. Tämä tarkoittaa sitä, että ainetta opetetaan pääasiallisesti opetusammattaihin valmistuville, joiden tehtävä on sekä omalla esimerkillään että *Vortragskunstin* opetuksen kautta vaikuttaa koululaisten suulliseen ilmaisuun.

1920- ja 1930-luvuilla oppiala näyttää sekä laajenevan että vahvistuvan. Laajeneminen tarkoittaa tässä sitä, että käyttöön tulee uusi nimi *Sprechkunde* ja *Vortragskunst* on *Sprechkundessa* vain yhtenä osana, tosin keskeisenä. Saksalaiseenkin oppialaan sopii nimitys "sateenvarjoala", jota Herman Cohen käyttää amerikkalaisesta *public speakingistä*¹⁸. Oppialan vahvistuminen taas tarkoittaa sitä, että alalle perustetaan lehtiä, järjestöjä ja itsenäisiä laitoksia. Vahvistuminen on myös tieteellistymistä. Tätä osoittaa mm. se, että *Kunstista* (taito/taide) tulee *Kunde* (oppi).

Minä vuonna saksalainen oppiala sitten varsinaisesti syntyy? Amerikkalaisen *public speakingin*, siis myöhemmän *speech communicationin*, syntyvuotena pidetään vuotta 1914, jolloin alan yliopistolliset opettajat perustivat ensimmäisen akateemisen kansallisen

¹⁷ On vielä syytä korostaa, että *Vortragskunst* ei ole käännettävissä neutraalisti esitystaidoksi, vaan termi tarkoittaa nimen omaan taiteellista esittämistä, kyse on siis kaunoluvusta. Tämä käy ilmi niin Weithasen ja Geissnerin tutkimuksista kuin *Vortrag*-kirjoistakin. Esim. Emil Pallesken yli kolmesataasivuinen kirja *Die Kunst des Vortrags* (1880) käsittelee vain ja ainoastaan kaunolukua, ei puheenpitoa.

¹⁸ Cohen, 1994. *The history of speech communication: the emergence of a discipline, 1914–1945*, s. 58. Saksalaisen alan vastaava luonne paljastuu vertailtaessa Geissnerin esittelemien henkilöiden ja heidän edustamiensa laitosten opetusta.

järjestön. Saksassa vastaava järjestö, *Arbeitsgemeinschaft der Lektoren der Vortragskunst an deutschen Universitäten*, perustetaan 1920.

Tästä ei voi kuitenkaan suoraan päätellä, kummassa maassa ala on vanhempi. Monissa suhteissa amerikkalainen ala on ensimmäinen, mutta ei kaikissa¹⁹. Amerikkalaisen alan varhaisuus saattaa sitä paitsi korostua, koska amerikkalaisesta puhealan historiasta on paremmin aineistoa kuin saksalaisesta. Siitä, onko toinen ensin ei seuraa se, että toinen kulkisi perässä ottaen mallia. Molemmissa maissa alat kehittyvät melko itsenäisesti, kuten jatkossa huomataan.

Berliinin yliopiston ja erään toisen berliiniläisen opinahjon kautta voidaan melko hyvin kuvata alan saksalaista kehitystä, sillä Berliini on sekä keskeinen että tyypillinen esimerkki saksalaisen oppialan ensimmäisistä vuosikymmenistä – kunnes Berliinin opetuksessa tapahtuu 1930-luvun lopulla yllättävä käänös. Berliinin lisäksi katsotaan hieman myös Hallen yliopiston puhetaidon opetusta.

Yliopistollinen opetus Berliinissä alkoi 1903. Opettajana oli Emil Milan (1859–1917), hänen virkanimikkeensä oli *Lektor für Vortragskunst*²⁰. Milanilla oli alunperin takanaan näyttelijäkoulutusta, sittemmin hän suoritti germanistiikan opintoja Berliinin yliopistossa. Hän oli väitetyksi, mutta ei varmasti, oppiarvoltaan filosofian tohtori (hänen jälkeensä useimmat saksalaisen oppialan veteraanit olivat väitelleitä, usein juuri germanistiikan alueelta ja siellä teatteria lähellä olevista aiheista). Milan pyrki opetuksessaan erottamaan lausujan ilmaisun näyttelijän puheilmaisuudesta. Hänen edustamansa lausuntatyyli oli intensiivistä ja hillittyä – häneltä oppia hakeneen Ilmari Räsäsen mielestä ehkä liiankin hillittyä, kuten myöhemmin käy ilmi.²¹ Milan oli sekä puhetaiteilija että opettaja. Taiteilijana hän oli vuosisadan alkupuolella tunnettu. Kun Thomas Mann luonnostelee kirjoituksessaan *Über einen Vortragskünstler* (1920) erästä hieman myöhäisempää puhetaiteilijaa Ludwig Hardtia, hän vertaa Hardtia Milaniin tavalla, joka osoittaa, että Milanin tyyli tunnetaan²². Milanilta ei ole mitään kirjoituksia, tai niitä ei ainakaan ole säilynyt, hänen vaikutuksensa perustuu hänen toimintaansa puhetaiteilijana ja opettajana.

¹⁹ Saksassa oli kehittyneen lääketieteellisen tutkimuksen ja toisaalta kehittyneen lingvistisen tutkimuksen johdosta kehittyntä foniatrian ja fonetiikan tutkimusta, ja tästä johtuen puhetekniikkaa palvelevaa tietoutta – ja puhetekniikka taas oli osa kaunolukua. Puhetekniikan osalta saksalainen oppiala todennäköisesti oli amerikkalaista oppialaa edellä.

²⁰ Milan ei ole Saksassa aivan ensimmäinen alan yliopistollinen opettaja, mutta ilmeisesti ensimmäinen alan yliopistollinen lehtori. Leipzigissa oli Lehrer für Vortragskunst -nimisessä toimessa, tosin koeajalla, vuosina 1897–1900 Theodor Horstmann. Hänen jälkeensä toimessa aloitti Martin Seydel, hänkin koeajalla 1904 saakka, jolloin työ vakinaistui. Lehtoraatin Seydel sai vuonna 1912.

²¹ Milanin elämästä ja toiminnasta Geissner, s. 22–23; Saksalaisen puhealan koulukunnista Geissner, s. 13.

²² Ks. Mann, Thomas, 1920. *Über einen Vortragskünstler*. Teoksessa Thomas Mann, 1960. *Gesammelte Werke in zwölf Bänden*, X, s. 864–866.

Milanista voidaan nähdä, miten 1800-luvun *Vortragskunst*-traditio jatkuu yliopisto-opetuksessa. Vaikka *kaikki* alan pioneerit eivät olleet itse lausujia, oma taiteellinen toiminta, joka on enemmän kuin pelkästään "harrastuksenomaista", näkyy *monien* myöhempienkin yliopistollisten opettajien profiilissa²³. Lausujan ja akateemisen opettajan yhdistelmä on tärkeä huomioida siitä syystä, että Suomessakin yliopistolliset alan opettajat (Ilmari Räsänen, Kaarlo Marjanen) olivat sekä opettajia että lausujia.

Milanin kuoltua virassa jatkoi vuonna 1918 Erich Drach (1885–1935). Hän oli väitellyt germanistiikan alalta teatterikysymyksiin liittyen. Drachilla oli yliopistollisten opintojen lisäksi myös teatterialan opintoja, ja ilmeisesti tähän kuuluen myös puheilmaisun opetusta, mm. Milanilta (Milan opetti myös muualla kuin yliopistossa). Drach toimi ennen ensimmäistä maailmansotaa muutamien vuosien ajan sekä näyttelijänä että ohjaajana. Myöhemmin Drach esiintyi usein lausujana.²⁴

Vuonna 1920 Drach oli mukana perustamassa alan opettajien kansallista järjestöä *Arbeitsgemeinschaft der Lektoren der Vortragskunst an deutschen Universitäten*. Muita perustajajäseniä olivat lehtorit Friedrich Buch Jenasta, Albert Fischer Bonnista, Ewald Geißler Erlangenista, Martin Seydel Leipzigista ja Richard Wittsack Hallesta. Kaikki muut paitsi Buch olivat väitelleitä.²⁵

Drachin opetusalaan näyttää kuuluneen muutakin kuin kaunolukua, nimittäin puheenpitoa. *Vortragskunst* voi siis sisältää muutakin kuin kaunolukua; ei ole kuitenkaan tarkempia tietoja, missä vaiheessa *Vortragskunst* on alkanut laajenemaan ja ottanut suojiinsa myös sellaista, mitä nimitys *Vortragskunst* ei tarkkaan ottaen kata. Opetusalan nimityksenä *Vortragskunst* joka tapauksessa pysyy Berliinin yliopistossa aina vuoteen 1935 asti, jolloin nimi muuttuu *Sprechkunde*ksi; Drach on siis koko ajan *Lektor für Vortragskunst*. Termi *Sprechkunde* tulee kuitenkin muualla käyttöön 1920 tienoilla. Berliiniin perustettiin 1915 *Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht*. Drach opetti siellä alusta lähtien vuoteen 1928 saakka. Tässä oppilaitoksessa Drachin opetus kulki *Sprechkunde*-otsikon alla jo 1921 alkaen.²⁶ *Sprechkunde* ei silti ole Drachin käyttöönottona termi, vaikka niin on joskus luultu, vaan sitä on ensimmäisenä systemaattisella tavalla käyttänyt berliiniläinen Ernst Otto, eräässä kirjoituksessaan vuonna 1919²⁷. Samainen Otto määritteli

²³ Esim. Drach esiintyi usein lausujana, ks. Geissner, s. 128; Drachin seuraaja Wilhelm Leyhausen taas oli Berliinin yliopiston puhekuoron (*Sprechchor*) perustaja, ks. Geissner, s. 168; monet taas olivat mukana teatteritoiminnassa näyttelijöinä tai ohjaajina.

²⁴ Geissner, s. 126–128.

²⁵ Tiedot Geissnerin kirjasta näiden henkilöiden kohdalta.

²⁶ Geissner, 1997, s. 126–127.

²⁷ Geissner, 1994. Über die Anfänge der Sprechkunde. Maritas Drach-Legende. *Sprechen*, 1/94, s. 36.

ensimmäisenä myös termin *Sprechwissenschaft*. Tämä määrittely on peräisin 1930-luvun alusta, mutta termi tulee varsinaisesti käyttöön vasta II maailmansodan jälkeen.²⁸

Yliopistollisen oppiaineen nimenä, järjestettävän kurssin nimessä, *Sprechkunde* esiintyy ensimmäisen kerran Hallen yliopistossa talvilukukaudella 1924/25. Myöhemmin, 1929, *Sprechkunde* tulee siellä saksalaisen filologian laitoksen osastoksi, ja 1938 siitä tulee itsenäinen laitos. Hallen laitos on myöhemmin yksi tärkeimmistä alan laitoksista DDR:ssä. Berliinissä sen sijaan kehitys ei päädy samaan tulokseen kuin Halleissa, vaan Berliiniin syntyykin jostakin syystä retoriikan laitos. Tämä on kuitenkin poikkeuksellinen käänne saksalaisen puhetaidon historiassa, muualla näin ei tapahdu. Mainittakoon vielä 1938 muodostetun Hallen laitoksen osa-alueet, sillä jako kuvaa nähdäkseni hyvin saksalaisen sateenvarjoalan luonnetta: *Sprechkunst, Phonetik, Sprecherziehung, Rhetorik* ja *Sprech- und Sprachheilkunde*. Siis: puhetaidetta, fonetiikkaa, puhekasvatusta, retoriikkaa ja logopediaa.²⁹

Vaikka Berliiniin ei synnykään "puheopin" laitosta kuten Halleen, molemmissa oppiala asteittain irtoaa germaanisen filologian hoivista. Myös Yhdysvalloissa *public speaking* itsenäistyy englannin laitoksista; tästä kohta lisää. Teoreettinen mahdollisuus, että puhetaito irtoaisi klassisesta filologiasta näyttää todella jäävän vain teoreettiseksi mahdollisuudeksi, ainakin Euroopassa³⁰.

Takaisin Berliiniin. Drachin seuraajaksi valittiin Wilhelm Leyhausen, joka oli 1923 perustanut Berliinin yliopiston puhekuoron. Puhekuoro kuuluu olennaisena saksalaiseen alan historiaan, mutta ilmiöstä on ilmeisesti niukasti tietoa. Puhekuorot olivat Geissnerin mukaan tärkeitä niin 1920-luvun Saksassa, kansallissosialistisessa Saksassa kuin DDR:ssäkin, joten aiheesta kaivattaisiin Geissnerin mukaan erillistä tutkimusta. Leyhausen ei ole yhtä keskeinen henkilö saksalaisen puhealan historiassa kuin Milan tai Drach. Leyhausenista kannattaa suomalaista historiaa ajatellen mainita se, että hän kirjoitti 1913 erittäin kriittisesti laajalti vaikuttaneesta Rutzin teoriasta. Rutzin teoriassa (käytetään myös nimitystä Rutzin tyyppioppi) oli kyse kirjailijoiden tekstien

²⁸ Ks. Geissner, 1997, s. 146.

²⁹ Hallea koskevat tiedot: ks. Geissnerin kirjasta Richard Wittsackia käsittelevä osuus, erit. s. 188–198; Berliinin retoriikan laitoksesta: ks. Geissner, s. 171–173.

³⁰ Klassisella oppialalla opetetaan Saksassa tietysti edelleenkin retoriikkaa, aivan kuten Suomessakin. Opetus tosin painottaa ilmeisestikin historiaa, koska latinan suulliseen osaamiseen ei enää tähdätä, toisin kuin aikaisemmillä vuosisadoilla. Joka tapauksessa antiikin puhetaidosta pidetään perusteellisia luentosarjoja, koska puhetaito on keskeinen osa antiikin kulttuuria. Esim. klassisen filologin koulutuksen saanut Friedrich Nietzsche opettaa 1870-luvulla useaan otteeseen antiikin retoriikkaa. Alkava yliopistollinen puhetaidon opetus ei kuitenkaan verso mitenkään tästä klassisella oppialalla tapahtuvasta opetuksesta. – Nietzschen opetuksesta ks. esim. luentosarja 'Geschichte der griechischen Beredsamkeit' (talvilukukausi 1872–1873). Teoksessa Nietzsche, 1995. *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Vorlesungsaufzeichnungen* (WS [= Wintersemester] 1971/71 – WS 1974/75).

luokitteluun kolmen eri kansallisuuden mukaan nimettyihin tyyppeihin sekä niiden lukuisiin alatyyppeihin ja sopivan tulkintavireen löytämisestä näille teksteille muuttamalla vartalon lihasasentoja tyyppejä vastaaviksi. Leyhausenin kritiikki ei juurikaan vaikuttanut muihin alan ihmisiin, mitä Geissner pitää vahinkona, sillä Rutzin teoria oli Geissnerin mielestä "fantasiaa", ja sen Leyhausen Geissnerin mielestä hyvin osoitti.³¹ Rutzin teoria siis levisi ja vaikutti Saksassa, ja se oli myös *ainoa laajemmin esitelty puhetaidon teoria, joka esiintyi suomalaisessa puhetaidon kirjallisuudessa vuosisadan alkupuolella*; teorian luonteesta tarkemmin Ilmari Räsästä sekä Eero Salolaa käsittelevissä luvuissa.

Saksalaisesta tutkimuksesta ja alan tieteellisyydestä muutama sana. Rutzin teoria oli peräisin jo 1800-luvun puolelta; tämä osoittaa taas, miten vaikeaa on määritellä alan syntyvuotta. Sitä pidettiin vuosisadan alussa tieteenä, mutta Geissner siis näkee sen tämän päivän näkökulmasta kvasitieteenä. Myös Drachin tieteellinen asema on huojuva. Geissner peruu 1997 aikaisemman näkemyksensä Drachin tieteellisestä merkityksestä. Nimittäin 1981 Geissner kirjoittaa vielä, että tieteellisessä mielessä saksalainen ala syntyy Ewald Geisslerin antaman alun jälkeen erityisesti Drachin kirjoituksista, joista tärkein oli kirja *Die redenden Künste* (1926).³² 1997 Geissner kertoo siis muuttaneensa näkemystään: Drach ei perustanutkaan tieteellistä alaa, vaan "käytännön oppialan"³³. Geissnerin *Wege und Irrwege* -kirjan pohjalta näyttää siltä, että saksalainen tutkimus, oli se sitten tiedettä tai muka-tiedettä, liittyi etenkin äänenkäyttöön ja tekstintulkintaan. Vaikka siis kyseessä on sateenvarjoala, johon varsinkin opetuksessa kuului monenlaista, niin päälinjan muodosti joka tapauksessa *Vortragkunst* sanan alkuperäisessä merkityksessä. Suomeksi ilmaistuna kyse oli *kaunoluvusta*.

Berliinissä vaikuttaneiden Milanin, Drachin, Leyhausenin sekä Hallen yliopiston esimerkin avulla olen pyrkinyt havainnollistamaan yliopistollisen opetuksen syntyä ja kehitystä 1900-luvulla, erityisesti sitä, miten *Vortragkunstista* tulee *Sprechkunde*.

Uuden oppialan syntyä, 1800-luvun tausta mukaan lukien, voidaan *pelkistäen* kuvata seuraavasti:

³¹ Ks. Geissnerin kirjasta Leyhausenia käsittelevä osuus, erit. s. 168–180.

³² Geissner, 1981. *Sprechwissenschaft*. Theorie der mündlichen Kommunikation, s. 8.

³³ Geissner, 1997, s. 167.

tausta: (1800-luku)	Vortragkunst + koulujen puhekasvatus
siirtymä: (1900–1925)	Vortragkunstin yliopisto-opetus
uusi oppiala: (1925–)	Sprechkunde/Sprecherziehung (nyk. Sprechwissenschaft)

Kaikki sateenvarjo-oppialaan kuuluvat muut aineet, kuten fonetiikka, logopedia, retoriikka jne. tulevat vähitellen *Vortragkunstin* ja sittemmin *Sprechkunden* yhteyteen ikäänkuin sivusta. Kehitystä ei nykyisten tietojen pohjalta pysty tarkemmin kuvaamaan. Esittämäni malli on vain pelkistys, jossa olen kuvannut kehityksen päävaiheet.

Geissnerin kirjan pohjalta saa kuvan, että oppiala ei muodostu 1920- ja 1930-luvuilla täysimittaiseksi tieteeksi. Itsenäiset laitoksethan muodostuvat vasta 1930-luvun lopulla, ja sitten onkin edessä toinen maailmansota, jonka jälkeen ala joutuu Saksassa rajoitusten kohteeksi. Ensimmäiset professorit ovat sitä paitsi yleensä määrääkäsia. Ala vakiintuu siis kaikin tavoin hitaasti. Vuosisadan alkupuoliskon *Sprechkundea* onkin pidettävä ensisijassa pedagogisena oppialana ja vasta toissijaisesti tieteenä. Näin ollen alasta voidaan vuosisadan alkupuolta koskien yhtä hyvin käyttää nimitystä *Sprecherziehung*. On siis ymmärrettävää, että Geissnerin kirjan nimi on *Wege und Irrwege der Sprecherziehung*, vaikka siinä kuvataan nimenomaan yliopistollisen alan syntyä. Samoin Weithase käyttää kirjansa *Geschichte der gesprochenen deutschen Sprache* tekstissä 1900-luvulla syntyvästä alasta pääasiassa termiä *Sprecherziehung*.

Alan myöhemmän historian avulla voidaan vielä selventää hieman alkuaikoja. Vuonna 1981 Geissner julkaisi kirjan *Sprechwissenschaft – Theorie der mündlichen Kommunikation*, jossa hän pyrki lähentämään saksalaista alaa yhdysvaltalaiseen puheviestintään, ja tähän suuntaan ala onkin viime aikoina kulkenut. Geissnerin linjaukset ja painotukset osoittavat, mitä eroja saksalaisella ja amerikkalaisella alalla oli siihen asti ollut. Ensinnäkin Geissner toteaa, että DDR:läinen *Sprechwissenschaft* on jatkanut pitkälti Drachin luomalla perustalla; ainakin tältä osin saksalainen ala siis oli pysynyt samoilla linjoilla 1920-luvulta lähtien. Toiseksi Geissner haluaa irti alan kansallisesta luonteesta. Geissner viittaa amerikkalaiseen *speech communicationiin*, joka hänen mukaansa on yleinen eikä kansallinen ala – toisin kuin mitä saksalainen ala siis ilmeisesti on ollut. Kolmanneksi Geissner tähdentää, että *Sprechwissenschaft* kuuluu sosiaalietiteisiin. Tämäkin on linjausta amerikkalaisen *speech communicationin* päälinjan mukaisesti.

Neljänneksi Geissnerin mukaan alan keskeisimpänä tutkimuskohteena tulee nähdä keskustelu/vuorovaikutus ('Gespräch' voidaan ymmärtää molemmilla tavoin).³⁴ Vaikuttaa siis siltä, että hyvin pitkälle, aina 1980-luvulle saakka, saksalainen ala on ollut ainakin osittain omilla linjoillaan. Nimenomaan Geissner on ollut avainhenkilö lähentämässä *Sprechwissenschaftia* *speech communicationiin*.

Saksalainen ala eroaa lähentymisestä huolimatta edelleen amerikkalaisesta ainakin siinä, että se käyttää itsestään usein kaksoisnimitystä *Sprechwissenschaft und Sprecherziehung*. Tämä kuvaa alan vahvasti pedagogista luonnetta Saksassa. Pedagogisen puolen merkitystä lisää se, että termi *Sprechwissenschaft* ei jostain syystä ole saanut täyttä hyväksyntää tai tullut tunnetuksi oman alansa ulkopuolella³⁵.

Saksalaisen oppialan syntyä voidaan ymmärtää vielä paremmin, kun otetaan vertailukohdaksi amerikkalaisen oppialan synty. Yhdysvalloissa ala nimittäin syntyy eri lähtökohdista ja erilaiseksi. Viime vuosikymmeninä ero on pienentynyt, ehkä jopa hävinnyt, saksalaisen alan lähennyttyä amerikkalaista. Alkujaan amerikkalainen ja saksalainen oppiala kuitenkin poikkeavat niin paljon toisistaan, että tässä tutkimuksessa on katsottu tarpeelliseksi puhua monikossa uusista oppialoista.

Retoriikka ja kaunoluku amerikkalaisissa collegeissa 1800-luvulla

1800-luvun amerikkalaiseen yliopistoon kuuluu sekä retoriikan että *elocution*-oppiaineen opetus. Molemmista on monia haaroja, mutta tässä niistä joudutaan antamaan pelkistetty kuva. Tärkeintä on saada päälinjat näkyviin, niin että voidaan ymmärtää saksalaisen ja amerikkalaisen puhetaidon opetuksen ja kirjallisuuden olennaisimmat erot.

Kun siirrytään 1800-luvun Saksasta Yhdysvaltoihin, tullaan hyvin toisenlaiseen yliopistoon. Amerikkalainen yliopisto on 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla, ja vielä pidemmällekin, pääosin pienehkö college, joka noudattaa klassista sivistysideaalia, on uskonnollisesti sitoutunut (opettajat usein pappeja) eikä suuntaudu tutkimukseen³⁶.

³⁴ Geissner, 1981, s. 10–13.

³⁵ Geissnerin mukaan termiin *Sprechwissenschaft* siirryttiin *Sprechkunde*sta 1950- ja 1960-luvuilla. Tosin ainakin alan suurimmasta järjestöstä tuli *Deutsche Gesellschaft für Sprechwissenschaft und Sprecherziehung* vasta 1978, sitä ennen järjestö oli nimeltään *Deutsche Ausschluß für Sprechkunde und Sprecherziehung*. Ks. Geissner, 1981, s. 8–10. Jotenkin nimi ei kuitenkaan ole vakiintunut alan ulkopuolella. Tämä käsitys minulla on paristakin syystä. Ensinnäkin keskusteluissani saksalaisten kanssa olen huomannut, että termiä *Sprechwissenschaft* ei oikein tunneta kun taas *Sprecherziehung* tunnetaan. Lisäksi Geissnerilla on kirjassaan *Sprechwissenschaft* eräs sitaatti, jolla vihjataan siihen, että alan nimi on huonosti tunnettu. Ks. Geissner, 1981, s. 10.

³⁶ Tämän vuoksi 1800-luvun vanhaa collegea ei pidä tasonsa puolesta verrata eurooppalaiseen yliopistoon, kuten Helsingin yliopistoon, vaikka collegeiden joukossa ja varsinkin niiden

Saksassa ja muualla Euroopassa perustetaan samaan aikaan nykyaikaisia yliopistoja tai muokataan vanhoja uuteen uskoon; uuden yliopiston esikuvaksi mainitaan yleensä 1810 perustettu Berliinin yliopisto. Kuvaavaa on, että lukuisista collegeista huolimatta vuonna 1850 koko Yhdysvalloissa on yhteensä 8 jatko-opiskelijaa kaikissa aineissa; ensimmäinen eurooppalaistyylinen tutkimusyliopisto, Johns Hopkins, perustetaan vasta 1876, näihin aikoihin Yhdysvalloissa on 399 jatko-opiskelijaa; vuonna 1908 jatko-opiskelijoita on 8000³⁷. Kyseessä on perusteellinen yliopistorakenteen muutos. Muutoksia tapahtuu yliopistojen määrän, yliopistojen koon, sosiaalisen rakenteen, jatkokoulutuksen lisääntymisen ja opettajien tehtävän muuttumisen myötä.

Niinpä noin kolmeneljäsosa 1800-lukua amerikkalaisen korkeamman opiskelun luonnetta määrää college-opiskelun luonne. Amerikkalaista puhetaidon historiaa tarkasteltaessa on syytä kiinnittää huomiota erityisesti *English*-oppiaineen kehitykseen collegeissa. 'English' on yhä edelleen käytössä yleisnimenä kielelle, kirjallisuudelle ja viestinnälle, vähän kuten Suomessa oppiainenumitys 'äidinkieli'. Termiä ei pidä nähdä pelkästään, eikä edes pääasiallisesti lingvistisenä; kielen, kirjallisuuden ja viestinnän erottaminen toisistaan ei Yhdysvalloissa ole ollut yhtä ohjelmallista kuin Euroopassa, esim. Suomessa.

Kirjassaan *Professing literature* Gerald Graff kertoo, miten akateeminen kirjallisuudentutkimus syntyi Yhdysvalloissa. Kirja ei käsittele puhetaitoa kovinkaan paljon, mutta auttaa ymmärtämään retoriikan, kaunoluvun (elocution) ja kirjallisuuden opetuksen yhteyttä. Muodollisesti katsoen kirjallisuudenopetuksen voisi sanoa alkavan 1800-luvun viimeisellä neljänneksellä, koska varsinaiset *English department*it syntyivät silloin. Mutta kirjallisuutta opetettiin jo aiemmin, alku liukuu esiin vanhamuotoisen collegen klassisten kielten, englannin kieliopin sekä retoriikan ja kaunoluvun opetuksesta; tästä alkutilanteesta siis Graff.³⁸ Tarkemmin nimenomaan retoriikan ja kaunoluvun opetuksesta kertoo Albert R. Kitzhaberin 1953 tehty (ja 1990 kirjana julkaistu) väitöskirja *Rhetoric in American colleges, 1850–1900*. Kitzhaber käsittelee sekä suullista että kirjallista retoriikkaa. Herman Cohenkin kertoo kirjassaan *The history of speech communication: the emergence of a discipline, 1914–1945* hieman 1800-luvusta, mutta kirja käsittelee kuitenkin pääasiassa 1900-luvun tapahtumia.

Vanhan collegen aikana latinan ja kreikan opiskelu vei Graffin mukaan puolet opiskelijan ajasta. Teoriassa opiskelun olisi pitänyt perehdyttää opiskelija jaloon kulttuuriperintöön, mutta käytännössä tilanne ei ollut

---

opettajissa on huippujakin. Herman Cohen (1994, s. 13) siteeraa brittiläistä Amerikan matkaajaa: "Mikä ihmeellinen maa. Ranskassa on neljä yliopistoa; Englannissa kaksi; Ohiossa 37."

³⁷ Ks. Graff, Gerald, 1987. *Professing literature*, s. 26.

³⁸ Graff, s. 1.

tämä, vaan opiskelu oli melkein pelkästään tekstien memorointia ja kielellis-etymologisten seikkojen luettelemista.³⁹ Latinan opiskelussa ei käytännön kielitaito, varsinkaan puhetaito, ollut enää tavoitteena, kuten aiemmin. Latinan kielioppipainotteista opiskelua perusteltiin pedagogisesti sillä, että se kehitti ajattelukykyä, ja mieltä laajemmassakin mielessä, se oli *mental discipline*⁴⁰. Aiemminhan puhuttiin samantyyppisestä näkemyksestä ruotsalaisessa koululaitoksessa. Bo Lindberg on selittänyt *formalbildning*-teorian innokasta hyväksymistä sillä, että se oli argumentti latinan ja sitä kautta koko klassisen koulutuksen aseman puolesta, sen jälkeen kun latinan opiskelua ei voinut enää puolustaa *lingua franca* -argumentilla eikä oikein antiikin esteettis-moraalisella etevämmyydelläkään, koska idealistiseen antiikkikuvaan oli uuden tutkimuksen myötä tullut säröjä.⁴¹

Opetusmenetelmänä oli Graffin mukaan yleensä resitoiminen, ja opiskelijat kertoivat tai lukivat ääneen ulkoaoppimansa läksyt. Andrew D. White, tuleva Cornell-yliopiston rehtori, kertoo (Graffin mukaan), että koko hänen Yalen opiskeluaikanaan ei ollut ainoatakaan luentoa antiikin tai moderniin kirjallisuuteen liittyen, pelkästään lukukirjoista resitoimista.⁴² Synkän kuvan vastapainoksi Graff toteaa, että toisaalta kirjallisuus oli opiskelukulttuurissa, kuten myös aikansa sivistyselämässä, suosittu harrastus, joten kirjallisuuteenkin loppujen lopuksi perehdyttiin⁴³.

Retoriikan teoriaakin, esim. suosittua Hugh Blairin kirjaa, opiskeltiin tällä tavalla, siis luettiin ulkoa. Käytäntöön teoriaa ei pyritty soveltamaan.⁴⁴ Tästä syystä collegeiden retoriikan opiskelu oli kauempana puhetaidosta kuin mitä itse opiskeltavista teksteistä käsin voisi päätellä. Kitzhaber toteaa, että varsinkin 1800-luvun alkupuoliskolla mahdollisuuksia käytännön puhetaidon harjoittamiseen, väittelemiseen jne., siis käytännön retoriikkaan, ei niinkään esiintynyt yliopiston virallisessa opetuksessa kuin opiskelijayhdistysten puolella⁴⁵.

Harvardissa englanninopiskelu (English) oli aina 1860-luvulle asti pääasiassa retoriikkaa ja kaunolukua. Graff esittelee neljän opintovuoden ohjelmaa: "In 1858–59 the Freshmen had lessons in Orthoepy and lessons in expression; the Sophomores, Lessons in Expression, Lessons in Action, Themes; the Juniors, Themes, Declamation, Rhetoric; the Seniors, Forensics; nothing more."⁴⁶ Collegeiden retoriikan kursseilla

³⁹ Graff, s. 28.

⁴⁰ Graff, s. 30.

⁴¹ Ks. Lindberg, 1987. *Humanism och vetenskap*, s. 182–192; Lindberg, 1993. *Europa och latinet*, s. 91–98.

⁴² Graff, s. 32–33.

⁴³ Graff, s. 35.

⁴⁴ Ks. Kitzhaber, s. 32.

⁴⁵ Kitzhaber, s. 32.

⁴⁶ Graff, s. 41.

käytettiin kahdenlaisia oppikirjoja: lukemistoja ja retoriikan oppikirjoja. Tyypillisissä antologioissa saattoi olla esimerkiksi Miltonia, Shakespearea, kuuluisia puhujia ja valtiomiehiä, siis tekstejä, jotka sopivat sekä analysoitaviksi että lausuttaviksi. Tämän tyyppiset kokoelmat säilyivät amerikkalaisissa kouluissa II maailmansotaan asti (retorisen aineiston määrä väheni lukemistoissa koko ajan). Retoriikan oppikirjoista Graff antaa esimerkkinä Hugh Blairin teoksen *Lectures on Rhetoric and belles lettres* (1783).⁴⁷ Blairin kirja olikin erittäin suosittu Englannissa ja Amerikassa, ja myös monissa muissa maissa; kirja käännettiin ainakin saksaksi, ranskaksi, italiaksi, espanjaksi, venäjäksi, unkariksi ja japaniksi⁴⁸. Myös Suomessa kaunopuheisuuden professori Porthan oli tutustunut Blairin teokseen. Graff toteaa, että klassisen retoriikan yhdistäminen kaunokirjallisuuteen oli sikäli ongelmallista, että kaunokirjailijan, ja varsinkin runoilijan toimintaa on usein vaikea nähdä missään mielessä retorisenä. Blair tosin huomauttaa kirjassaan, Graffin mukaan, että runoilijan tehtävä onkin miellyttää ja liikuttaa, mutta tämä huomautus jää Graffin mielestä laajan kirjan pimentoon.⁴⁹

English-oppiaineen opiskelu näyttää siis varsin erilaiselta kuin suomen kielen opiskelu suomalaisessa yliopistossa samaan aikaan. August Ahlqvist on samoihin aikoihin suomen kielen professorina (1863–1888) ja opettaa saksalaiseen tapaan "filologisesti", eli opetukseen kuuluu kielihistoriaa, murteita, sukulaiskieliä, kirjallisuushistoriaa (sittemmin suomalaisessa yliopistossa kirjallisuuden opetus erotetaan kokonaan suomen kielen opetuksesta)⁵⁰. Amerikkalainen *English*-oppiaine, Harvardin esimerkin mukaan, on taas idealtaan vielä melko lähellä latinankielisen yliopiston *eloquentia*-oppiainetta. Suomessa ei voida sanoa, että August Ahlqvist, Arvid Genetz jne. jatkaisivat *eloquentiae*-opetuksen traditiota. Heidän opetuksensa noudattaa pikemminkin sitä tapaa, miten Saksassa opetetaan germanistiikkaa; retoriikalla (paitsi stilistiikalla) ei ole tässä opetuksessa mitään roolia.

Myöhemmin monesti parjatun kaunoluvun (elocution/expression) opetus oli Graffin mielestä collegeissa onnistunutta (Graff siis ajattelee asiaa kirjallisuuden kannalta). Kaunoluku poikkesi muista aineista opiskelutavaltaan ja siinä päästiin käsiksi varsinaiseen kirjallisuuden tulkintaan ja kokemiseen toisin kuin muussa kirjallisuuden opiskelussa. Andrew D. White sanoi, Graffin mukaan, kaunoluvun opiskelusta näin: "-- great attention was given to reading aloud from a book made up of

⁴⁷ Graff, s. 42.

⁴⁸ Blairin kirjasta ja sen suosion laajuudesta ks. Conley, *Rhetoric in the European tradition*, s. 220–223; *Encyclopedia of rhetoric and composition*, s. v. Eighteenth-century rhetoric; unkarilaisesta käännöksestä ei ole näissä mainintaa, mutta unkariksi kirja ilmestyi 1838 nimellä *Blair Hugo retorikai és aetheticai leckéi* ("Hugo" Blairin retoriikan ja estetiikan luennot).

⁴⁹ Ks. Graff, s. 42.

⁵⁰ Ahlqvistin urasta ks. esim. *Kansallinen elämäkerrasto*, 1927–1934, s. v. Ahlqvist, August.

selections from the best authors, and to recitals from these. Thus I stored up not only some of the best things in the older English writers, but inspiring poems on Whittier, Longfellow, and other moderns. I only regret that more of the same sort was not done."⁵¹

Kaunoluvun ja puhetaidon alalta järjestettiin myös kilpailuja sekä collegeiden sisällä että niiden välillä⁵². Graff ei kerro tämän kilpailuperinteen taustoista, mutta ilmeisesti asialla on tekemistä brittiläisen college-tradition kanssa. Kyseiset kilpailut olivat noin 1860-luvulle saakka erittäin arvostettuja, ja *elocution*-oppiaine niiden mukana. Tämän jälkeen niiden arvo jostain syystä, jota Graff ei selitä, laski.⁵³ Samanaikaisesti suullisen *elocutionin* tilalle alkaa tulla kirjallinen esitys, *composition*. Esimerkiksi Harvardissa *elocution* siirtyy valinnaiseksi kurssiksi 1873, tilalle tulee *English composition*. Graff toteaa kuitenkin lyhyesti, että vaikka *elocution* ei enää ollutkaan muodissa, se sinnitteli keskeisenä college-aineena, kunnes 1920-luvulla sai uutta potkua alkavasta puheviestinnän opetuksesta (schools of speech).⁵⁴

Tämä Graffin viimeinen kommentti on ongelmallinen. Jos *elocution* olikin lähes koko 1800-luvun ollut pääasiallinen puhetaidon opetuksen muoto, niin tätä asemaa se ei ainakaan saanut takaisin. Puheviestinnän (public speaking) perustajat halusivat pysyä siitä pikemminkin erossa, sillä *elocution* oli saanut akateemisissa piireissä tekotieteellisen maineen⁵⁵. Myös kirjojen nimissä termien *elocution* ja *expression* käyttö vähenee 1920-luvulla ja miltei loppuu 1930-luvulla⁵⁶. Graff ei kuitenkaan välttämättä ole väärässä. Koska uusi yliopistollinen oppiala oli luonteeltaan ns. sateenvarjoala, niin oman paikkansa tämän sateenvarjon alta saa myös *elocution*, ja ehkä se tähän uuteen oppialaan kuuluvana kokee jonkinlaisen nousun⁵⁷. Mutta miksikään pääasiaksi se ei enää nouse.

*Elocution*illa on siis vankka asema ehkä 1870-tienoilta saakka. Tämän jälkeen sen suosio jossain määrin vähenee, mutta saattaa saada jälleen uutta voimaa *public speaking* -oppialan organisoituessa. *Elocutionin*

⁵¹ Graff, s. 43.

⁵² Graff, s. 43–44.

⁵³ Graff, s. 46.

⁵⁴ Graff, s. 46–47.

⁵⁵ Leff, Michael & Margaret Organ Procaro, 1985. Rhetorical theory in speech communication. Teoksessa Thomas W. Benson (toim.), *Speech communication in the 20th century*, s. 4.

⁵⁶ Ks. Howard D. Dollin kokoama bibliografia *Oral interpretation of literature: an annotated bibliography with multimedia listings* (1982).

⁵⁷ *Public speakingin* "tutkimuskomitea" esittää 1915 ehdotuksen, että laadittaisiin bibliografia alaa käsittelevästä kirjallisuudesta. Bibliografiaa ei koskaan laadittu, mutta Cohen pitää ehdotuksen kymmenkohtaista jaottelua sinänsä kiinnostavana, sillä se selvittää, mitä alueita public speakingiin katsottiin kuuluvaksi. Ehdotuksessa mainittiin erikseen omina kohtinaan 'elocution and expression' ja 'expressive reading and reciting'. On vaikea sanoa, mikä näiden kahden kohdan ero on. Joka tapauksessa kaunokirjallisuuden suullinen esittäminen saa siis listassa kiitettävästi tilaa. Ks. Cohen, s. 40.

myöhempi huono maine, jota monet 1900-luvun merkittävät *public speaking* -kirjat kuuluttavat, on peräisin 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alusta⁵⁸. Cohen nimittää suurimmaksi syyksi huonoon maineeseen ranskalaisen Françoise Delsarten kirjaa *The Delsarte system of oratory* (3. p. 1887), joka Cohenin mukaan vaikuttaa pitkälle 1900-luvun puolelle. Cohen toteaa: "The academic elocutionists relied heavily on the Delsartian Scientific Mysticism."⁵⁹

Retoriikan opetus ei 1800-luvun loppuun tultaessa käsittele puhumista käytännöllisesti katsoen enää lainkaan, vaan ainoastaan kirjoittamista. Retoriikalla tarkoitetaan siis *compositionia*, ja tämän termin käyttö yleistyykin *rhetoric*-termin kustannuksella. Tosin – teoreettisessa mielessä puhumista ja kirjoittamista kuljetetaan vielä rinnakkain, esimerkkinä John Franklin Genungin retoriikan määritelmä, jonka Kitzhaber mainitsee, Genungin kirjasta *Practical elements of rhetoric* (1886): "Rhetoric is the art of adapting discourse, in harmony with its subject and occasion, to the requirements of a *reader or hearer*. (Kurs. RK)"⁶⁰ Genung puhuu siis lukijasta tai kuulijasta. Mutta käytännössä tämän ja vastaavien teosten teoriaa sovellettiin vain kirjoittamiseen⁶¹.

Retoriikkaa opetettiin Yhdysvalloissa koko vuosisadan ajan, esimerkiksi yllämainitusta Genungista tuli 1884 Amherstiin 'professor of rhetoric, oratory, and English literature' (1889 'oratory' tippui virkanimikkeestä pois, sillä oli perustettu uusi public speaking -professuuri). Ainoastaan 1800-luvun alkupuolella retoriikan opetusta voidaan kuitenkin nimittää puhetaidon opetuksiksi, myöhempi on joko kirjallisuuden opetusta (vähän samoin kuin stilistiikka Saksassa) tai kirjoittamisen opetusta, siis *composition*-opetusta.

Sitä miten retoriikan opetus muuttuu vuosisadan aikana, valaisee Harvardin yliopiston retoriikan professuurin, lahjoittajansa mukaan nimetyn Boylston-professuurin, kehitys. Viran ensimmäinen haltija aloitti 1806, hän oli John Quincy Adams, Yhdysvaltain myöhempi presidentti. Hän julkaisi luentonsa kirjana *Lectures on rhetoric and oratory* (1810). Sillä, että *rhetoric* ja *oratory* mainitaan erikseen, tarkoitetaan samaa teorian ja käytännön eroa kuin käsiteparilla *Redekunst–Beredsamkeit*, tai Porthanin käyttämällä *retorik–vältalighet*.⁶² Vielä Adamsin seuraaja

⁵⁸ Negatiivisesta suhtautumisesta *elocutioniin* ks. Monroe, Alan H., 1939. *Principles and types of speech* (2. uud. p. [1. p. 1935]), s. 10–11; Bryant, Donald C. & Karl Wallace, 1947. *Fundamentals of public speaking*, s. 10–11; McCroskey, James C., 1968. *An introduction to rhetorical communication. The theory and practice of public speaking*, s. 13.

⁵⁹ Cohen, s. 2–3.

⁶⁰ Kitzhaber, s. 65.

⁶¹ Genungin kirjasta Stewart toteaa, että se vaikutti suuresti 1900-luvun alun koulujen composition-opetukseen. Ks. Stewart, s. 165.

⁶² Adamsin retoriikkakäsitys vaikuttaa muutenkin yhtenevältä esim. Porthanin kanssa. Adamsin kirja osoittaa myös, että Suomessa (oik. Ruotsin valtakunnassa) ei oltu Porthanin aikana mitenkään jäljessä retoriikan tietämyksen suhteen; Porthanin tiedot ovat samaa luokkaa.

Joseph McKean oli samoilla klassisilla linjoilla. Myöhemmät Boylston-professorit sen sijaan veivät linjaa kirjallisuustieteen ja *composition*in suuntaan, neljäs professori, Francis Child, valittiinkin sitten Harvardin ensimmäiseksi englannin (English) professoriksi.

Paul E. Ried vertaa artikkelissaan 'The first and fifth Boylston professors: a view of two worlds' John Quincy Adamsia ja viidettä Boylston-professoria Adams Sherman Hilliä toisiinsa. Riedin mukaan Adams käsitteli kaikkia retoriikan viittä osa-aluetta ja noudatti opetuksessaan quintiliaanista linjaa, valmisti valtiomies-puhujia (jollainen hän itsekin oli). Hill taas opetti retoriikkaa erikoistunutta kirjoittamista silmälläpitäen; vältti klassikoita; ei käsitellyt inventiota, dispositiota, memoriaa tai actiota, ainoastaan tyyliä.⁶³ Hillin tunnetuin kirja oli nimeltään *The principles of rhetoric and their application* (1878), joka ei siis enää liittynyt puhetaidon opiskeluun. Jatkossa, 1900-luvulla, etäännyttiin yhä kauemmaksi retoriikasta sen klassisessa merkityksessä; kahdeksannesta professorista lähtien oppituolin haltijat ovat tutkineet runoutta, ainakin osa heistä on ollut runoilijoita. Esimerkiksi kahdentenatoista professorina virkaan valittiin 1984 irlantilainen runoilija Seamus Heaney.⁶⁴

Edellä on siis käsitelty sekä kaunoluvun että retoriikan opetusta. 1900-luvun *public speaking* -oppialan taustalla on vielä kolmas tekijä, joka on ilmeisesti paljolti näiden kahden synteesi, mutta sen merkitystä suhteessa kaunolukuun ja retoriikkaan on puutteellisen tiedon vuoksi vaikea määritellä. Genungin kohdalla mainittiin, että hänen professuuristaan tippui 'oratory' pois, kun Amherst collegeen perustettiin *public speaking* -professuuri, ilmeisesti vuonna 1889. Tällaisia *speech*-virkoja oli muitakin, mutta niistä on vain vähän tietoa. Kitzhaber mainitsee Thomas C. Truebloodin, joka opetti Michiganin yliopistossa 1880-luvulta lähtien, ja joka sai 1892 professuuriin, jolloin myös perustettiin "department of speech", Kitzhaberin mukaan ensimmäinen itsenäinen laitos koko maassa (Genungin Amherstin-virka siis oli osa English-oppiainetta). Yleisemmin Kitzhaber toteaa, että organisoidun *speech*-opetuksen alku sijoittuu 1870-luvun lopun ja 1890-luvun alun välille.⁶⁵

Perehtyneisyytensä puolesta Porthan olisi siis voinut hyvinkin laatia vastaavan kirjan ruotsiksi. Ruotsin kielen käyttö (suomesta puhumattakaan) ei kuitenkaan ilmeisesti vielä ollut sillä asteella, että tällaista kirjaa oltaisiin Porthanin aikana kaivattu. Myöhemmin kun ruotsin kieltä alettiin yhä enemmän käyttää, ei klassinen retoriikka ollut enää Suomessa tai Ruotsissa ajankohtaista. Vrt. Porthanin luennot ja Adams, John Quincy, 1962 [1810]. *Lectures on rhetoric and oratory*. With a new introduction by Jeffery Auer and Jerald L. Banninga. Two volumes.

⁶³ Ks. Ried, Paul E., 1988. The first and fifth Boylston professors: a view of two worlds. *Quarterly journal of speech*, 74, s. 229–238.

⁶⁴ Ks. Ried, Paul E., 1987. The Boylston professor in the twentieth century. *Quarterly journal of speech*, 73, s. 474–480.

⁶⁵ Ks. Kitzhaber, s. 41–42.

On outoa, että Cohen puheviestinnän historiassaan vaikenee näistä viroista ja laitoksista, vaikka käsittelee sekä elokutionismia että retoriikkaa⁶⁶. Cohen selittää taustavirtaukset, elokutionismin ja retoriikan tradition, mutta ei kerro, miten instituutiot syntyivät, vaikka luulisi, että *speech*-opetuksen alkaminen ja ensimmäisten laitosten perustaminen olisi puheviestinnän kannalta mitä keskeisintä oppihistoriaa. Kitzhaberkin mainitsee vain, käsitellessään vuosisadan vaihdetta, että *elocution*in oli haastanut laajempipohjainen *public speaking*, ja että nämä kaksi suuntausta siis edustivat "suullista retoriikkaa"⁶⁷. Täysin auki jää kuitenkin, kuinka paljon *speech*-virkoja tai -laitoksia oli, missä tahdissa ne syntyivät, mistä aloitteista jne.

Kuva opetuksesta ei siis ole aukoton. Ja kuten aiemmin todettiin, se näyttää vain päälinjoja. USA on suuri maa, ja yksittäisiä esimerkkejä löytyy melkein mistä tahansa. Kyllä esimerkiksi retoriikankin nimellä opetettiin käytännön puhetaitoa 1900-luvun vaihteessa, mutta tämä oli erittäin poikkeuksellista⁶⁸. Päälinjoja ovat siis: Vuosisadan kuluessa retoriikka kirjallistuu ja vaihtuu, lopulta termiä myöten, *composition*iksi. Puhetaidon opetusta hallitsevat pitkään *elocution*in opettajat, kunnes tämän suuntauksen haastaa alkava *public speaking* -opetus.

Retoriikan ja kaunoluvun kirjallisuus Yhdysvalloissa 1800-luvulla

Yhteenvedon 1800-luvun englanninkielisestä retoriikan kirjallisuudesta (mukana Yhdysvallat ja Britteinsaaret) sekä siihen kohdistuneesta tutkimuksesta tekee Donald C. Stewart⁶⁹. Hänen näkökulmansa retoriikkaan poikkeaa Graffista siinä, että vaikka Stewartinkin tieteellinen taustaryhmä on *English department*, niin hän on retorikko englannin laitoksen sisällä, kun Graff taas on kirjallisuustieteilijä, joka käsittelee retoriikkaa lähinnä oman alan historiaan kuuluvana. Retoriikan tutkimus on vajaan sadan vuoden hiljaiselon jälkeen lähtenyt nousuun amerikkalaisissa englannin laitoksissa 1980-luvulta alkaen, Stewart on itseasiassa yksi tämän uskiinnostuksen alkuunpanijoista⁷⁰. Englannin

⁶⁶ Kitzhaberin kirja ei esiinny Cohenin lähdeluettelossa, vaikka se Stewartin mukaan edelleen (=1990) antaa parhaan yleiskuvan 1800-luvun retoriikasta. Ks. Stewart, s. 170.

⁶⁷ "Elocution was still thriving, though it was beginning to be challenged by new courses in public speaking conceived on a somewhat broader basis than gestures and vocal intonations. Between the two of them, however, they monopolized the field of oral rhetoric." Kitzhaber, s. 86.

⁶⁸ Ks. Kitzhaber, s. 85.

⁶⁹ Ks. Stewart, Donald C., 1990. *The nineteenth century*. Teoksessa Winifred Bryan Horner (toim.), *The present state of scholarship in historical and contemporary rhetoric*. Revised edition.

⁷⁰ *The present state of scholarship in historical and contemporary rhetoric* -kirjan edellisessä editiossa (1983) Stewart totesi, että valtaosa tutkimuksista, jotka käsittelevät 1800-luvun retoriikkaa, on tehty *speech department*eissa. Stewart valittelee, miten vähän *English department*eissa tiedetään oman alan historiasta, jonka alku on juuri 1800-luvun retoriikassa. Ks.

laitosten kiinnostus 1800-luvun retoriikkaan on ymmärrettävästi kohdistunut erityisesti siihen osaan retoriikasta, mikä on englannin laitoksille keskeisintä, eli *composition*-retoriikkaan, jota suurin osa varsinkin 1800-luvun retoriikasta ilmeisesti onkin. Samalla *English departmenteissa* tehdystä retoriikantutkimuksesta selviää kuitenkin asioita, jotka ovat tärkeitä amerikkalaisen puheviestinnän historian kannalta.

Stewart jakaa 1800-luvun retoriikan kirjallisuuden viiteen osa-alueeseen:

- 1) klassinen retoriikka,
- 2) elokutionistinen retoriikka,
- 3) psykologis-epistemologinen retoriikka,
- 4) belletristinen retoriikka,
- 5) praktinen retoriikka⁷¹.

Kirjallisuutta, joka edustaisi *klassista retoriikkaa*, esiintyy hänen mukaansa vain 1820-luvulle asti. Paras esimerkki siitä on edellämainittu *Boylston chair*, sen haltijat John Quincy Adams ja Joseph McKean. Stewartin mielestä Adamsin teos *Lectures on rhetoric and oratory* jää omiana aikanaan vähälle huomiolle, koska elokutionismin suosio on huipussaan vuosisadan ensimmäisellä puoliskolla.⁷² – Tällaisissa yhteyksissä amerikkalaisten tutkimusten soisi mainitsevan, että sama kehitys, taantuva klassinen retoriikka ja nouseva elokutionismi, esiintyy myös muualla, kuten Saksassa, eikä kyseessä siis ole ainoastaan amerikkalainen ilmiö, jota voidaan selittää pelkästään amerikkalaisilla tekijöillä.

Elokutionistisen retoriikan tärkeimmät teokset ilmestyvät Stewartin mukaan 1800-luvun alussa. Niitä on kaksi: Gilbert Austinin *Chironomia* (1806) ja James Rushin *The philosophy of the human voice* (1827). Molemmat kirjat ovat Stewartin mielestä laadukkaita. Irlantilainen Austin oli hyvin perillä retoriikan teoriasta. Hänen mukaansa retoriikan viides osa-alue, *actio*, oli jäänyt muiden varjoon ja hän halusi nostaa sen niiden rinnalle. Kirja käsittelee erityisesti gestiikkaa, siis "eleoppia". Rush taas oli lääkäri, joka kirjoitti äänenkäytöstä.⁷³ Elokutionistinen retoriikka on

---

Stewart, 1983, s. 134–135. Saman kirjan uudemmassa painoksessa vuodelta 1990 Stewart toteaa, että tutkimusta on 1980-luvulla tullut paljon lisää. Ks. Stewart, 1990, s. 169, 172–175.

Ks. myös Houlette, Forrest, 1989. *Nineteenth century rhetoric. An enumerative bibliography*. Houlette toteaa esipuheessaan (s. xiii), että 1800-luvun retoriikka on nyt huudossa. 1995 kirjoittamassaan artikkelissa Winifred Bryan Horner toteaa, että alue on vireytynyt opetuksessa ja tutkimuksessa; nykyisin melkein kaikkien englannin laitosten ohjelmaan kuuluu retoriikan historian kurssi. Ks. Horner, 1995. Some aspects of the revival of rhetoric in the US. *Rhetoric – ein internationales Jahrbuch*, s. 110–113.

Stewartista tarkemmin ks. *Encyclopedia of Rhetoric and composition*, 1996. Theresa Enos (toim.), s. v. Stewart, Donald C.

⁷¹ Stewart, s. 154.

⁷² Stewart, s. 154–155.

⁷³ Stewart, s. 155.

tosiaankin alkujaan retoriikkaa siinä mielessä, että kirjoittajat ammentavat tästä taustasta. Tilanne kuitenkin muuttuu myöhemmin elokutionismin itsenäistyessä; edellämainittu mystis-tieteellisyys tulee elokutionismin vuosisadan loppupuolella, josta on myös peräisin elokutionismin huono maine.

Psykologis-epistemologisesta retoriikasta Stewart antaa vain yhden esimerkin, se on Richard Whatelyn teos *Elements of rhetoric* (1828). Retoriikan historioissa Whately liitetään usein samaan ryhmään kuin 1700-luvun puolella kirjoittaneet Hugh Blair ja George Campbell. Nämä ovat Stewartin mielestä kolme vaikutusvaltaisinta retorikkaa 1780–1880 välisenä aikana.⁷⁴ Retoriikan historioiden mukaan nämä, varsinkin Campbell ja Whately, tuovat myös jotain uutta retoriikan teoriaan.

Belletristinen retoriikka tarkoittaa tyyliin keskittyvää, kirjallisuustieteellisesti orientoitunutta retoriikan suuntausta. Tämä suuntaus on Stewartin mukaan yhteydessä englannin laitosten perustamiseen. Osa kirjallisuudesta on teoreettista, osa käytännöllistä. Tärkeimpänä teoreetikkona Stewart pitää englantilaista esseistiä Thomas De Quincey'ä. Vaikutusvaltainen kirjoitus oli myös Herbert Spencerin *The philosophy of style* (1852). Samaten ryhmään kuuluu kolmannen Boylston-professori Edward T. Channingin *Lectures read to the seniors in Harvard college* (1856), joka Stewartin mukaan osoittaa, miten kauas oli etäännytty Adamsin klassisesta linjasta. Stewart mainitsee myös kaksi käytännön oppikirjaa, jotka kuuluvat belletristiseen retoriikkaan. Runsaasti painoksia otettiin Alexander Jamiensonin kirjasta *A grammar of rhetoric and polite literature* (1820). Ensimmäinen amerikkalainen kirja compositionin opiskeluun taas oli Samuel P. Newmanin *A practical system of rhetoric* (1827). Newmanilla on Stewartin mukaan moderni käsitys kirjoittamisesta: tärkeintä on sisältö, sitten tulee muoto ja sitten tyyli.⁷⁵

Praktiseen retoriikkaan Stewart laskee ison liudan *composition*-oppikirjoja. Ryhmä on hämärästi määritelty, on epäselvää, miksi edelliseen ryhmään kuuluva Newmanin teos ei kuulu tähän ryhmään. Tämän ryhmän kirjat ovat Stewartin mukaan 1900-luvun suosituimpien *composition*-kirjojen esi-isiä. Pääteos tässä ryhmässä on Alexander Bainin *English composition and rhetoric* (1866). Toinen teos on David J. Hillin *The science of rhetoric* (1877). Hillille tiede tarkoittaa sitä, että retoriikassa on kysymys järjen, mielikuvituksen ja muistin lakien selvittämisestä ja tuntemisesta.⁷⁶

Ryhmään kuuluu myös viidennen Boylston-professorin Adams Sherman Hillin *The principles of rhetoric and their application* (1878).

⁷⁴ Stewart, s. 156–157.

⁷⁵ Stewart, s. 157–162.

⁷⁶ Stewart, s. 162–164.

Kirjasta Stewart toteaa, että sillä oli enemmän vaikutusta 1800-luvun lopun retoriikan teoriaan ja käytäntöön kuin sillä olisi saanut olla. Se oli mm. freshman-tekstinä Harvardissa yli 30 vuotta. Se keskittyi tyyliin, ja teki sen erittäin dogmaattisesti. Kirja oli Stewartin mielestä osaltaan vaikuttamassa siihen, että retoriikan opiskelulla ei ollut enää mitään tekemistä tosielämän viestintätilanteiden kanssa. Toinen vaikutusvaltainen, mutta ei yhtä dogmaattinen, kirja oli John Franklin Genungin *The practical elements of rhetoric* (1886), joka vaikutti suuresti 1900-luvun alun koulujen *composition*-opetukseen. Samaten tulevaisuuden *composition*-kirjoihin vaikutti Stewartin mukaan Barrett Wendellin *English composition* (1891).⁷⁷

Stewart huomauttaa, että 1800-luvun loppua kohti tullessa 'retoriikka' jäi pois ja korvautui yhä useammin termillä *composition*. Merkittävä *composition*-teorian haara oli *paragraph*-teoria, josta kirjoitettiin paljon uutta, mutta joka sitten juuttui paikoilleen, Stewartin sanoin:

"Unfortunately, the paragraph theory of the textbooks became classroom gospel, and paragraph theory atrophied at the turn of the century."

Paragraph-kirjallisuudesta Stewart mainitsee kaksi esimerkkiä: Edwin H. Lewisin tutkimuksen *The history of the English paragraph* (1894) sekä Fred Newton Scottin ja Joseph Villiers Denneyn kirjan *Paragraph-writing* (1893). Scottista Stewart mainitsee, että hän perusti 1903 Michiganin yliopiston *Department of rhetoricin*.⁷⁸

Mitä merkitystä näillä viidellä ryhmällä on sitten puheviestinnän synnylle? Elokutionismilla on ilman muuta merkitystä, mutta myös muilla, ainakin jossain määrin. Kaikki retoriikka ei toki käänny puhetaidoksi, tästä on jo ollut puhetta. Silti on myös sellaista retoriikkaa, joka *speech*-opetuksen eriydyttyä liittyy pikemmin tähän kuin jää englannin laitosten huomaan. Ainakin Cohen mainitsee näin olevan, hän tiivistää näkemyksensä seuraavasti: "The argumentation texts were closer to being speech texts and when the schism between oral and written communication occurred, argumentation was a sub-field which the new discipline sought to acquire."⁷⁹ Argumentointiin erikoistuva retoriikan haara liittyi siis ainakin jossain määrin uuteen oppialaan; tämän muistaen ei olekaan ihme, että juuri Aristoteleen Retoriikka on saanut merkittävimmän klassikon aseman amerikkalaisessa puheviestinnässä, sillä se edustaa sitä retoriikan haaraa, mikä on ollut mukana muovaamassa alaa sen alusta saakka. Seuraavassa oppialan alkuvaiheista.

---

⁷⁷ Stewart, s. 165–166.

⁷⁸ Stewart, s. 165–169.

⁷⁹ Cohen, s. 28.

Public speaking -oppialan synty

Herman Cohenin *The history of speech communication: the emergence of a discipline, 1914–1945* (1994) on ensimmäinen yhtenäinen amerikkalaisen puheviestinnän historia (ensimmäinen osa). Tämän kirjan ansiosta amerikkalaisen puheviestinnän historiasta voidaan muodostaa selkeä yleiskuva, kun taas saksalainen vastaava historia on vielä auki. Aiemmin käsitelty Hellmut Geissnerin *Wege und Irrwege der Sprecherziehung* (1997) on henkilöhistoria, jonka vuoksi sen pohjalta ei pysty saamaan vielä kovin selkeää tai varmaa kokonaiskuvaa. On toki todettava, että Cohenilla on ollut käytössään enemmän taustatutkimusta kuin Geissnerilla; tavallaan Geissnerin työ onkin taustatutkimus saksalaisen oppialan historiaa varten. Tämän tutkimuksen kannalta olisi parempi jos tilanne olisi toisinpäin, siis että saksalaisesta historiasta olisi enemmän tietoa kuin amerikkalaisesta.

Cohenin kirjassa on joitakin puutteita. Cohen jättää huomiotta 1800-luvun lopussa syntyneen *speech*-opetuksen, josta esimerkiksi Kitzhaber antaa joitakin tietoja. Syy on nähdäkseni Cohenin tavassa rajata aineistonsa. Hän tarkastelee puheviestinnän syntyä erityisesti tieteenalalla alkuvuosina käydyin tieteellisen keskustelun pohjalta, joka tarkoittaa käytännössä *Quarterly journal of public speaking* -aikakauslehden (nyk. *Quarterly journal of speech*) kirjoituksia. Hän siis dokumentoi hyvin tieteellisen keskustelun, mutta ei esimerkiksi käsittele juurikaan laitosten syntyä, siis institutionaalisia tekijöitä. Hän ei myöskään suorita mitään vertailuja muihin maihin. Kirjassa on lisäksi paljon painovirheitä, myös termeihin ja nimiin liittyen⁸⁰.

Cohen näkee puheviestinnän taustalla kaksi tekijää: elokutionismin ja retoriikan tradition. Cohen ei suhtaudu elokutionismiin pelkästään kielteisesti, kuten alalla on ollut tapana vuosikymmeniä. Ainakin *public speaking* -kirjat esittelevät termin yleensä vain kielteisessä merkityksessä. Esimerkiksi Alan H. Monroe kirjoittaa 1939 vältettävistä puhujatyypeistä, joilta puuttuu "conversational mode". Tällaisia tyyppejä ovat *elocutionist*, *verbal gymnast*, *oracle*, *hermit*, *culprit* ja *gibberer*, jotka kaikki Monroe lyhyesti selittää.⁸¹ "Elokutionisti" on siis joutanut pilkkanimien joukkoon, vaikka pari vuosikymmentä aikaisemmin termi oli vielä kunniallisessa käytössä. Tämä on tyypillinen *public speaking* -kirjojen antama kuva. Cohen sen sijaan pyrkii selittämään, mistä elokutionismissa oli kysymys

⁸⁰ Joitakin esimerkkejä väärinkirjoitetuista nimistä ja termeistä: Termin *pronuntiatio* Cohen kirjoittaa *pronunciato* tai *pronunciatio*, ei koskaan oikein; Morrill Act on välillä Morill Act; (Richard) Whately on usein Whatley; Adams Sherman Hill on jatkuvasti, myös indexissä, Adam Sherman Hill; Everett Lee Hunt on välillä Everrett; J. Jeffery Auer on välillä Jefferey, välillä Jeffrey; Alan H. Monroe on Allen H. Monroe.

⁸¹ Monroe, Alan H., 1939. *Principles and types of speech*. Revised. (2. p. [1. p. 1935]), s. 11–12.

ja mihin huono maine perustui, ja näin siis murtamaan puheviestinnän alalla vallinnutta yksipuolisen kielteistä näkemystä.

Sitä Cohen ei selitä, miksi *elocution* on nimeltään *elocution*. Retoriikan viisijärjestelmässähän *elocutio* on kolmas osa, jolla tarkoitetaan tyyliä. Elokutionismihan ei kuitenkaan liity tähän, vaan viisijärjestelmän viidenteen osaan, action (pronuntiaatioon). *Encyclopedia of rhetoric and composition* selittää nimenmuutosta sillä, että kun ranskalaisen Michel Le Faucheurin kirja *Traité de l'action de l'orateur, ou de la prononciation et de geste* (1657/1686) käännettiin englanniksi 1727, kääntäjä käytti termiä *elocution* paikoissa, joissa Le Faucheur ei ollut sitä käyttänyt. Kirja tuli suosituksi ja termiä *elocution* alettiin käyttää uudella tavalla, kuten kääntäjä oli sitä käyttänyt.⁸²

Elokutionismi ja retoriikan traditio ovat siis Cohenin mukaan 1900-luvulla syntyvän *public speakingin* taustatekijöitä. Cohenilla on Kitzhaberista poikkeava käsitys collegeiden retoriikan opetuksesta. Cohenin mukaan retoriikan opetus, joka 1800-luvun loppupuoliskolla oli muuttunut vähitellen *composition*-opetukseksi, sisälsi myös puhumisen opetusta. Cohenin mukaan kirjojen teoriaisuus oli, retoriikan tradition mukaisesti, yleistä viestinnän teoriaa, siinä ei erotettu puhumista ja kirjoittamista toisistaan.⁸³ En osaa sanoa, pitääkö tämä täysin paikkansa. Edellä todettiin jo, että retoriikan teoria saattoi kyllä ottaa huomioon puhumisen, mutta käytännössä kirjat ymmärrettiin kirjoittamiseen tai kirjallisuuteen liittyvinä. Näyttää siltä, että collegeiden ja yliopistojen retoriikan opetus 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa on vielä niin tutkimaton alue, puhetaidon kannalta, että siitä ei pysty muodostamaan selvää kuvaa; siirtymä näistä esivaiheista tieteenalan syntyyn on vielä epäselvä.

Kaikkein ensimmäinen puheviestinnän järjestö oli 1910 perustettu *Eastern Public Speaking Conference*, joka on nykyisin nimeltään *Eastern Communication Association*. Cohen mainitsee myös kaksi muuta varhaista puhealan järjestöä, mutta ei niiden perustamisvuosia. Monet kaunoluvun opettajat kuuluivat järjestöön nimeltä *The National Association of Elocutionists*, jonka nimi muuttui *The National Speech Arts Associationiksi*. Tätä merkittävämpi oli kuitenkin englannin opettajien järjestön *N.C.T.E:n* (National Council of Teachers of English) alajaosto, jonka alueena oli *oral english*.⁸⁴

Puheviestintä-tieteenalan perustamisvuodeksi Cohen määrittelee, ja yleisesti kai on määritelty, vuoden 1914, jolloin perustetaan *The National Association of Academic Teachers of Public Speaking*. Tällaisen järjestön tarpeesta ei alunperin oltu ihan varmoja, niinpä ensimmäiset

⁸² Ks. *Encyclopedia of rhetoric and composition*, s. v. Elocution; Conley, s. 213.

⁸³ Ks. Cohen, s. 23, 28.

⁸⁴ Cohen, s. 30–31.

vuosikokoukset järjestettiin samaan aikaan ja samassa paikassa kuin *N.C.T.E.*:in kokoukset, jotta osallistujilla olisi mahdollisuus vieraila molemmissa. Itsenäisyyttä englannin laitoksista ei haluttu aluksi korostaa, mutta asenne muuttui pian. Järjestö perusti tutkimuskomitean ja lehden. Lehti oli nimeltään *Quarterly Journal of Public Speaking*, myöhemmin *Quarterly Journal of Speech*. Tutkimuskomitea huomautti ensimmäisessä numerossa, että oppiala ei vielä ollut valmis tutkimukseen, sen edustajat eivät olleet tutkijoita vaan käytännön opettajia.⁸⁵ Järjestön perustajilla ei ollut selvää käsitystä siitä, millaista tutkimusta pitäisi harjoittaa, mutta tieteentekemisen vaatimus oli ilmassa.

Yhteistä niille, jotka vaativat tutkimuksen aloittamista oli se, että tutkimusmenetelmät haluttiin ottaa muista tieteistä. Koska oman alan tutkimusta ei ollut, tieteen keinot oli tarkoitus opetella muiden tieteiden parissa ja soveltaa niitä sitten puheviestinnän tutkimukseen. Cohenin mukaan riippuvaisuus muista tieteistä jatkui myöhemminkin, kun omaa tutkimusta jo oli. Tieteen uskottiin tuovan varmoja tuloksia, varhaisinta tutkimusta luonnehtii määritelmä "vaikutustutkimus" (effects research). Puheviestinnän "tutkimuskomitean" tutkimusongelmalistassa (1915) ehdotetaan mm. että tulisi tutkia, miten puhujan etäisyys yleisöstä vaikuttaa yleisöön ja määrittää siten paras etäisyys. Vaikutustutkimuksen idea perustuu siis siihen, että jotain komponenttia muutetaan ja yritetään löytää sen vaikutus; muut esitetyt tutkimusongelmat ovat samansuuntaisia.⁸⁶

Cohen uskoo, että osaa kansallisen järjestön jäsenistä vaatimus tutkimuksesta ei koskettanut. Heille järjestö oli hyvä olemassa, koska se tarjosi yhteyden oman alan ihmisiin, ja he jatkoivat opetusta kuten ennenkin. He eivät luultavasti kuitenkaan vastustaneet tutkimusta. Oli silti niitäkin, jotka pyrkivät osoittamaan, että alan erikoisluonne on muualla kuin tutkimuksessa. *Quarterly Journal*in sivuilla käytiin 1915 debattia tieteellisyydestä Winansin ja Everett Lee Huntin välillä. Hunt oli sitä mieltä, että *public speaking* oli opetusala, ei tutkimusala. Huntin käsityksen mukaan tiede oli tiedon etsimistä, oli se sitten tarpeellista tai ei – tätä pyrkimystä hän ei sinänsä vastustanut. *Public speaking* oli Huntin mielestä kuitenkin luonteeltaan käytännöllinen ja luova ala, ei tieteellinen. Hän näki tieteellisyyden vaatiman erikoistumisen olevan ristiriidassa *public speakingin* integroivan luonteen kanssa. Hunt piti *public speakingin* luonnetta generalistisena. Winans puolusti maltillisesti tutkimuslinjaa.⁸⁷

Winansia jyrkempi tieteellisyyden puolestapuhuja oli Charles Woolbert, joka ei käyttänyt alasta edes nimeä *public speaking*, vaan *speech science*. Väittely tieteellisyydestä siirtyi 1916 Woolbertin ja Huntin väliseksi ja

⁸⁵ Cohen, s. 36.

⁸⁶ Cohen, s. 42–43.

⁸⁷ Cohen, s. 45–47.

heijastaa samalla kahta näkemystä korkeimman koulutuksen tehtävästä. Huntin näkemys on humanistinen, edustaen lähinnä amerikkalaista *liberal arts* -traditiota, Woolbert taas edusti uutta tutkimukseen keskittyvää yliopistoa, jonka malli tuli erityisesti Saksasta. Woolbertin tiedekäsitys oli Cohenin mukaan peräisin psykologiasta ja hän arvosti vain empiiristä tietoa. Cohenin mukaan vastaavia konflikteja on tämän jälkeen esiintynyt lukuisia.⁸⁸ Voisi silti huomauttaa, kun tässä on puhuttu kiistelystä ja debateista, että Cohenin puheviestinnän historia ei tuo esille, että keskushenkilöillä olisi tieteellisistä erimielisyyksistä huolimatta ollut huonot välit. Ainakin Winansin juhlakirjassa Huntin artikkeli on ensimmäisenä⁸⁹.

Tutkimusta ruvettiin joka tapauksessa tekemään, se näyttää kuuluvan amerikkalaiseen puheviestintään lähes alusta saakka. Aluksi tutkimus on etenkin behavioristista, 1920- ja 1930-luvuilla tutkimuksen kirjo laajenee myös humanistiseen suuntaan. Muutenkin ala laajenee. Koska amerikkalainen ala ei vielä vuosisadan alkupuolella vaikuta suomalaisiin näkemyksiin puhetaidosta, ei tutkimusta tässä käsitellä tämän enempää. Tarkoitus oli vain osoittaa, että Saksassa tieteellisyys jää puolitiehen Yhdysvaltoihin verrattuna. Tämä ei johdu siitä, että saksalaiset puhealan yliopistoihmiset olisivat olleet tieteellisesti huonommin koulutettuja; monethan olivat väitelleitä. Saksassa ala vain asettuu omien tai muiden toimenpiteistä johtuen hieman tieteellisyyttä alemmalle tasolle. Yhdysvalloissa ala taas kamppailee saavuttaakseen tieteellisen statuksen (tähän liittyy joitain ongelmia, joista Cohen kertoo). Erona Saksan ja Yhdysvaltain välillä on myös se, että amerikkalaisen tutkimuksen valokeilassa näyttää olleen puhuja, saksalaisen taas lausuja; oppialojen nimet *public speaking* ja *Vortragskunst* kuvastavat siis hyvin tätä eroa. Kun edellä todettiin, että saksalaisista (ja myös suomalaisista) yliopistollisista opettajista monet olivat myös esiintyviä lausujia, niin tällaista Cohen ei mainitse amerikkalaisista *public speaking* -pioneereista.

Vielä yksi keskeinen ero saksalaisen ja amerikkalaisen alan välillä. 1910-luvulla *public speakingin* piirissä ei vielä ollut erityistä kiinnostusta retoriikan suuntaan. Tämä kuitenkin muuttui 1920-luvulla, jolloin varsinkin kreikkalainen retoriikka alkoi kiinnostaa. Retoriikan historia ja teoria sekä retorinen kritiikki (*rhetorical criticism*) saavat tällöin paikkansa amerikkalaisessa puheviestinnässä, niin opetuksessa kuin tutkimuksessakin. Puheviestinnän historiassa puhutaan ns. Cornell-traditiosta, sillä Cornell-yliopiston *public speaking* -opetus keskittyi retoriikkaan.⁹⁰ Yksi konkreettinen osoitus retoriikan asemasta

⁸⁸ Ks. Cohen, s. 49–58.

⁸⁹ Ks. *Studies in rhetoric and public speaking in honor of James Albert Winans by pupils and colleagues*, 1962 (1. p. 1925).

⁹⁰ Ks. Cohen, s. 109–118, 195–196, 209–215, 272–274.

amerikkalaisessa puheviestinnässä on *Quarterly journal of speech* -lehti, joka on sisältänyt ja sisältää runsaasti retoriikkaa käsitteleviä artikkeleita. Vastaavaa roolia ei retoriikalla ole saksalaisessa *Sprechkundsessa*.

Tähän päättyy tutkimuksen ensimmäinen osa. Tarkoituksena on ollut selvittää taustaa, johon suomalaista puhetaidon kirjallisuutta voidaan verrata. Siksi on ensinnäkin käsitelty retoriikan traditiota, havainnollistettu sitä suomalaisilla esimerkeillä, käsitelty 1800-lukua siirtymävaiheena retoriikasta uusiin oppialoihin ja lopulta tultu uusiin oppialoihin. 1800-lukua ja uusia oppialoja on käsitelty sekä USA:n että Saksan kohdalta. Tavoitteena on ollut tällä tavoin tuoda esiin erityisesti saksalaisen puhetaidon luonnetta: miltä osin se on samanlaista kuin amerikkalainen, miten taas erilaista.

II OSA: SUOMALAISEN PUHETAIDON KIRJALLISUUDEN ALKUVUOSIKYMMENET: KESKEISET KIRJOITTAJAT JA HEIDÄN TUOTANTONSA

1. Alkuvaihe: Vihtori Peltonen ja Kaarola Avellan

Tutkimuksen alkuosassa on käsitelty taustaa, jota vasten suomalaista puhetaidon kirjallisuutta voidaan tarkastella. Ei tosin voida olettaa, että olisi olemassakaan tausta, johon suomalaiset kirjat yksityiskohtiaan myöten asettuisivat. Mutta tausta on silti tarpeellinen. Sen avulla on ensinnäkin johdateltu aiheeseen. Toiseksi siinä on selvitetty yleislinjoja ja kehityskulkuja, jotka herättävät odotuksia suomalaisen puhetaidon kirjallisuuden suhteen; odotusten toteutumiseen onkin jo paikoin vihjattu.

Yksi esimerkki näistä odotuksista: Edellä on todettu, että saksalainen puhetaidon päälinja vuosisadan vaihteen tienoilla keskittyi kaunolukuun, *Vortragskunstiin*. Täten voitaisiin odottaa, että myös suomalainen kirjallisuus heijastaisi tätä suuntausta, ja näin asia onkin. Kaksi ensimmäistä suomalaista puhetaidon kirjaa – poislukien siis latinankielisen yliopiston aikana syntyneet latinankieliset teokset, joista edellä on ollut puhetta – ovat kaunoluvun suuntaukselle paljon velkaa. Kaarola Avellanin *Kaunolukemisen opas* on nimensä mukaisesti pelkästään kaunolukua käsittelevä teos. Vihtori Peltosen *Puhetaito* taas sisältää muutakin ainesta, mutta kaunoluvun asema teoksessa on keskeinen.

Tässä tutkimuksen toisessa osassa käsitellään suomalaisia puhetaidosta kirjoittaneita ja heidän tuotantoaan. Käsitely alkaa Peltosesta, sillä hänen kirjansa ilmestyy muutamia kuukausia Avellanin kirjaa aikaisemmin.

Vihtori Peltonen: lehtimies, kansanvalistaja, fennomaani, kirjailija

Vihtori Peltonen oli syntynyt Uudellamaalla Askolassa 18.10.1869. Kuollessaan 10.8.1913 hän jäi tunnetuksi ennenkaikkeaa kirjailijana, Johannes Linnankoskena, mutta myös vahvana suomalaisuusmiehenä, mm. Suomalaisuuden liiton perustajana. Hänen kirjailijanmaineensa oli kuitenkin ylitsekäyvä. Hänen mainitaan olleen 1950-luvulle saakka käännettyin suomalaikirjailija¹. Kai Laitisen mukaan Linnankosken

¹ Mäittälä, Leevi, 1979. *Elämän tulipunakukka*, s. 198.

Laulu tulipunaisesta kukasta (1905) oli ensimmäinen suomalainen bestseller, ja kirja on käännetty ainakin yhdeksälletoista kielelle².

Voidaan sanoa, että Peltonen–Linnankoski teki kaksi elämäntyötä kahdella eri vuosisadalla kahdella eri nimellä. 1890-luvun Peltonen toimi lehtimiehenä ja kansanvalistajana. Hän toimitti porvoolaista *Uusimaa*-sanomalehteä, mutta oli monipuolisen suomalaishenkisen kansanvalistustoimintansa vuoksi laajemminkin tunnettu henkilö. Kirjailijantyö Johannes Linnankoskenä sijoittuu puolestaan 1900-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle. Siveellis-sivistyksellinen suomalaisuustaistelu taas oli ominaista koko hänen uralleen; hän toteutti sitä niin lehtimiehenä kuin kirjailijana.

Hänen ensimmäinen julkaistu kaunokirjallinen teoksensa oli näytelmä *Ikuinen taistelu*, joka ilmestyi vuonna 1903; pseudonyymi Linnankoski pysyi tästä eteenpäin parin vuoden ajan suurelle yleisölle tuntemattomana. *Puhetaito*, joka julkaistiin vuonna 1901, sijoittuu näiden kahden kauden taitekohtaan. Peltonen oli jo lopettanut työnsä toimittajana, mutta ei ollut vielä julkaissut kirjailijana; hän oli toistaiseksi kirjailija lähinnä suunnitelmissaan.

Peltosen–Linnankosken elämää tutkinut Leevi Mäittälä on sitä mieltä, että Peltosen luonne ja lahjat pääsivät parhaiten oikeuksiinsa hänen toimittajantyössään³. Panu Rajalan käsitys on samansuuntainen, hänen mielestään Peltonen olisi ollut oikealla paikallaan kansanvalistajana ja aatteellisena julistajana. Rajala kirjoittaa: "Ehtymättömän toiminnallisen, lahjakkaan organisaattorin ja kansanjohtajan täytyi useaan otteeseen suoranaisesti pakottaa itsensä eristyksiin yhteiskunnasta voidakseen toteuttaa kirjallisen kunnianhimonsa."⁴ Kirjoittajat näkevät siis syytä korostaa kirjailijantyön varjoon jäänyttä kansanvalistajan työtä ja lahjakkuutta siihen. Jo ensimmäinen elämäkerturi Aarne Anttila totesi, että ilman kirjailijanansioitaankin Peltonen olisi tehnyt suurmiehen päivätyön⁵.

Peltosen toiminnalle oli tyypillistä, että ajaessaan jotain asiaa hän kirjoitti siitä päätoimittajana lehdessään, saattoi kirjoittaa tai suomentaa aluetta käsittelevät kirjan tai vihkosen, ja usein vielä toimi saman hankkeen käytännön puuhamiehenä. Esimerkiksi hän kirjoitti lehteensä pikakirjoitustaidon hyödyllisyydestä ja julkaisi myös pikakirjoitusoppaan; tai hän ajoi suomenkielisen oppikoulun perustamista Porvooseen sekä kirjoittaen asiasta että hoitaen hankkeen maakauppoja. Kansanvalistajan toiminta jatkui osaltaan romaaneissakin. Matti Kuusen mukaan tämä näkyy esim. Peltosen–Linnankosken

² Laitinen, Kai, 1981. *Suomen kirjallisuuden historia*, s. 332.

³ Mäittälä, s. 87.

⁴ Rajala, Panu, 1987. Johdanto teoksessa Panu Rajala (toim.), *Johannes Linnankoski*, s. 66.

⁵ Anttila, 1921, s. 9–10; Anttila, 1927, s. 351–353.

kiinnostuksessa sukupuolimoraalisiin kysymyksiin: hän oli suomentanut kolme aiheeseen liittyvää kirjasta 1893–1894, ja näiden kirjasten "absoluuttinen sukupuolimoraali ja aistillisuutta vierova henki on 'Laulussa' saanut viimeisen sanan"⁶.

Puhetaidon syntytaustaa

Puhetaito näyttää myöskin olevan erään toimintaketjun pää. Ensimmäisen kerran Peltonen kiinnitti huomiota aiheeseen kahdessa Uusimaan pääkirjoituksessa⁷ vuodelta 1898. Ensimmäinen niistä oli nimeltään 'Uusi opettajan virka perustettava yliopistoomme'. Siinä hän ehdotti puhetaidon opettajan virkaa perustettavaksi yliopistoon. Kirjoituksessa oli kiteytyneenä hänen teesinsä puhetaidosta: "-- meillä käsitetään sujuva ja vaikuttava esitystapa *luonnonlahjaksi*, ei huolellisen jopa ankaran työn kautta saavutettavaksi *taidoksi*, mitä se itse asiassa on."⁸ Toinen näistä kirjoituksista käsitteli seuranäyttämötoiminnan tarpeellisuutta otsikolla 'Näytelmien ja kuvaelmien esittäminen maaseudulla'. Peltonen olikin organisoinut maamiesseurojen toimintaa, ja siinä myös kulttuuripuolta. Hän oli valinnut tekstejä, ohjannut näytelmiä ja näytellyt itse mukana. Kirjoituksessaan hän antaa käytännön ohjeita seuranäyttämötoimintaan, sillä hän halusi lisätä suomalaista ruohonjuuritason kulttuuritoimintaa. Hän esittää toivomuksen, että joku laatisi oppaan seuranäyttämötoimintaa varten:

"Tarpeen olisi myös oivallinen opas maaseutunäyttelijöille. Mistäpä monin paikoin tiedettäisiin miten kappale on näyttämölle asetettava, mitä huolellisuutta ja asiallisuutta pukujen ja kulissien suhteen vaaditaan, miten *äännettävä*, miten liikuttava, miten naamioittava? [kurs. RK]"⁹

Lisäksi mainittakoon vielä eräs aikaisempi kirjoitus, vuodelta 1897, joka käsittelee suomalaisten kehnoa kokouskäyttäytymistä¹⁰. Peltonen ei kuitenkaan sisällyttänyt kokoustekniikan asioita *Puhetaitoonsa*.

Aarne Anttila kertoo *Puhetaidon* synnystä seuraavasti: "Jo kesällä 1898, kun Uudenmaan edistysseurojen keskusjohto päätti julkaista pienen oppaan puhujia, lausujia ja sadunkertoja varten, Linnankoski oli

⁶ Linnankoski, Johannes, 1967. *Valitut teokset*. Johdannon kirjoittanut Matti Kuusi. 5.p., s. viii.

⁷ Uusimaan kirjoitukset eivät ole signeerattuja, mutta Aarne Anttila on tutkimustaan varten selvittänyt, mitkä pääkirjoitukset ovat Peltosen kynästä. Ks. Aarne Anttilan muistiinpanot. Vihko Vihtori Peltosen–Johannes Linnankosken yhteiskunnallisista ja kansallisista kirjoituksista. SKS:n arkisto.

⁸ Peltonen, Vihtori, 1898. Uusi opettajan virka perustettava yliopistoomme. *Uusimaa*, 39.

⁹ Peltonen, 1898. Näytelmien ja kuvaelmien esittäminen maaseudulla. *Uusimaa*, 82 & 84.

¹⁰ Peltonen, 1897. Kunnallista itsekasvatusta. *Uusimaa*, 27.

ryhtynyt sellaista laatimaan. Se oli aiottu 40–50 sivun laajuiseksi."¹¹ Vuoden 1898 lehtikirjoitukset ovat siis todennäköisesti yhteydessä omiin suunnitelmiin julkaista jotain puhetaidon alalta.

Peltonen erosi Uusimaan päätoimittajuudesta vuoden 1899 lopussa ja muutti vuoden 1900 alussa perheineen Karinaisiin Turun lähistölle. Syynä luopumiseen oli paitsi kirjailijankutsumus ehkä myös poliittiset erimielisyydet lehden linjasta¹². Karinaisissa Peltosen leipätyönä oli suomentaminen sekä *Puhetaidon* kirjoittaminen. Ainakin suomennosten osalta hän teki vaimonsa kanssa kiinteää yhteistyötä. Anttilan mukaan Ester Peltonen suoritti käännöstyön ja Vihtori Peltonen tarkastuksen ja korjausluvun¹³. Anttila mainitsee, että näihin aikoihin V.P. luki vaivattomasti ainoastaan ruotsia ja jotenkuten saksaa. Anttila myös mainitsee, että Ester Peltonen selosti miehelleen monia teoksia ja auttoi tekemään muistiinpanoja.¹⁴ Ei ole tiedossa, onko E.P.:llä ollut jotain tekemistä *Puhetaidon* synnyn kanssa, mutta kirjassa on käytetty ruotsalaisia, tanskalaisia sekä saksalaisia lähteitä, joissa E.P. on mahdollisesti auttanut. Mainittakoon, että E.P. opetti puhetaitoa myöhemmin, miehensä kuoleman jälkeen ainakin yhdessä tilaisuudessa. Suomen työväen raittiusliiton kesäkurssilla 1921 hän piti opetusta muunmuassa seuraavista aiheista: "Puhujan ja lausujan valmistus tehtävänsä", "Puhumisen ja lausumisen tekniikka" ja "Suorasanaisten tekstin lukemisen harjoitus"¹⁵.

Vaikka *Puhetaito* oli aloitettu jo Porvoossa, Karinaisten aika oli sen aktiivisinta kirjoittamisaikaa. Anttila toteaa: "Syyskuussa 1900 Linnankoski ilmoittaa kustantajalle alkaneensa tutkia puhetaitoa Ciceron ja Demostheneen ajoilta asti, ja mainitsee että teoksessa täytyisi olla ainakin 130–140 sivua, jotta siitä todella voisi olla hyötyä."¹⁶ Tätä tiedonantoa en ole saanut käsiini, mutta koko kirjeenvaihto kustantajan kanssa keväällä 1901, *Puhetaidon* julkaisemisen korvalla, ilmaisee, että teoksesta on tulossa melkoisen laaja, ja kirjeenvaihdosta on ymmärrettävissä, että suunnitelma on laajentunut koko ajan. Teoksesta tuli lopulta yli kolmesataasivuinen. Alkuperäinen idea suppeasta oppaasta oli vaihtunut perusteelliseksi ja joiltakin osin tieteelliseksi teokseksi. Peltonen itse kuvailee keväällä 1901 tulossa olevaa kirjaansa kustantajalle seuraavasti:

"Kirja ei ole mikään rahvaankirja, vaan perusteiltaan täysin tieteellinen ja perinpohjainen, vaikka tyyli kyllä on siksi helppotajuista, että sitä ymmärtää melkein

¹¹ Anttila, 1927, s. 20.

¹² Anttila, 1927, s. 14; Anttila, 1921, s. 237; Mäittälä, 1979, s. 85.

¹³ Anttila, 1927, s. 19.

¹⁴ Anttila, 1927, s. 24.

¹⁵ Kurssiohjelmasta Suomen Työväen Raittiusliiton kursseilla 1.–7.7.1921. SKS:n arkisto.

¹⁶ Anttila, 1927, s. 20.

kuka tahansa. Woimme joskus myöhemmin ottaa helpon ja lyhyen rahvaanpainoksen, josta kaikki tieteellinen puoli on poistettu (ehkä noin 75 sivua)."¹⁷

Peltonen ilmeisesti tarkoittaa, että rahvaanpainoksen (jota ei koskaan tullut) sivumääräksi tulisi noin 75 sivua, ei sitä, että poistot olisivat 75 sivua. Hän nimittäin oli edellisenä vuonna julkaissut 53-sivuisen kirjansen *Kynäilijä*¹⁸, joka on omalla alueellaan todennäköisesti lähellä rahvaanpainoksen ideaa. Aiheensa puolesta sitä voi pitää *Puhetaidon* parina, vaikka se onkin monin verroin suppeampi.

Peltonen ei ollut vielä aivan julkaisun allakaan varma kirjansa nimestä. Hän pohti kysymystä kirjeessään kustantajalleen Werner Söderströmille: "Olen samaa mieltä kanssasi ettei 'Puhuja ja lausuja' sovi nimeksi. Olen ajatellut *Puhetaito*.¹⁹" Hiomisen jälkeen alaotsikoksi muotoutui 'Kaunoluvun, puhe- ja esitystaidon perusteet sekä äänielinten hoito'²⁰. Nimikandidaatti 'Puhuja ja lausuja' osoittaa, miten lausunta ja puheenpitotaito nähtiin yhteenkuuluvina. Syynä tämän nimen hylkäämiseen saattoi olla se, että Peltonen halusi suunnata kirjansa laajemmille käyttäjäpiireille, ei ainoastaan ammattipuhujille kuten mm. lausujille ja näyttelijöille. Tällöin kirjan nimen olisi syytä olla yleisempi.

Keväällä 1901 Peltonen halusi kiirehtiä kirjansa julkaisua. Kirja ei ollut vielä täysin valmis, mutta Peltonen halusi aloittaa julkaisun vihkoina eikä odottaa koko kirjan valmistumista. Peltonen nimittäin tiesi, että Kaarola Avellan oli laatimassa samansisältöistä kirjaa. Peltonen kirjoitti kustantajalle:

"Jos kokonaisena julkaiset, voi se tapahtua vasta syksyllä, ja siksi voi jo Avellaninkin kirja ilmestyä. Ja se tekee tämän menekille paljo, koska *he* kerran ovat asian ottaneet kilpailun kannalta – kuten liian hyvin tiedän. Minun kirjani saa olla vaikka kolme kertaa arvokkaampi, se jää jälkeen ja ensimmäistä kehuaan minkä kerjetään ja kehoitetaan jokaisen hankkimaan se itselleen. Sen pahempi tulee tästä minun kirjastani vielä kalliimpi, joka sekin on paha asia, jos se jää viimeiseksi."²¹

Onkin luonnollista, että taloudellinen puoli kiinnosti Peltosta. *Puhetaitoon* oli uhrattu pitkän ajan työ, ja palkkio riippuisi kirjan menekistä. Että menekkiä riittäisi, Peltonen antoi ohjeenaan liittää ensimmäiseen vihkoon koko teoksen sisällysluettelo, jotta tilaajat näkisivät kuinka monipuolinen teos tulisi olemaan, sillä: "Minun kirjani

¹⁷ Peltonen kirjeessä Werner Söderströmille 22.4.1901. WSOY:n arkisto.

¹⁸ Peltonen, 1900. *Kynäilijä*. Helppotajuinen opas kirjoitusten sepittämisessä nuorisoseuroja, kansakoulun jatkokursseja ja itseksien opiskelevia varten.

¹⁹ Peltonen kirjeessä W.S.:lle 27.4.1901. WSOY:n arkisto.

²⁰ Peltonen kirjeessä latomon esimies J. Jäntille 7.5.1901. WSOY:n arkisto.

²¹ Peltonen kirjeessä W.S.:lle 22.4.1901. WSOY:n arkisto.

ensi vihko sattuu juuri olemaan ikävin (asian laadun vaikutuksesta)".²² Ensimmäinen vihko käsitteli pääasiassa äänielimiä ja niiden harjoitusta.

Vielä eräs episodi *Puhetaidon* syntyvaiheista. Peltonen ottaa elokuussa 1898 kirjeitse yhteyttä suomen kielen professori E. N. Setälään.

Yhteydenotto koskee Peltosen aikomusta laatia kirjoittamisen opas, joka sittemmin, vuonna 1900, *Kynäilijä*-nimisenä ilmestyykin. *Kynäilijän* tiimoilta vaihtuu useampi kirje, sitten aiheeksi tulee suunnitteilla oleva puhetaidon opas. Tässä ei ole mahdollista selittää asian etenemistä kirje kirjeeltä, mutta asian ydin on siinä, että Peltonen tunnustelee askel askeleelta, voisiko Setälä olla myös *Puhetaidolle* jonkinlainen tarkastaja.²³ *Kynäilijän* esipuheessa Setälän nimi loisti lihavoituna ja siinä esitettiin Setälälle kiitokset "hyväntahtoisista huomautuksista". Puhetaidon suhteen Peltonen ja kustantaja haluaisivat, että Setälältä saataisiin lausunto, jossa hän lyhyesti kuvailisi kirjaa (luonnollisestikin sen monipuolisuutta ja hyötyä). Lausunnoilla pyritään varmistamaan ja lisäämään kirjan myyntiä, tämä käy ilmi Peltosen ja kustantajan välisestä kirjeenvaihdosta²⁴. Setälän lausuntoa ei odotuksista huolimatta kuulu. Lausunnot saadaan lopulta laulaja Abraham Ojanperältä, näyttelijä B. Leinolta ja "regissööri" Jalmari Finneltä, mutta ei Setälältä.

Vihkopainoksen liepeessä kiitellään silti Setälää, jonka sanotaan lukeneen työstä osia. Ilmeisesti Setälän lukemispainostakin oli hieman ennakoitu, sillä *Puhetaidon* sidotusta painoksesta kiitokset Setälälle on jo jätetty pois, kun muut kiitokset ovat tallella. Sen sijaan toisella taholla kiitellään Setälää neuvoista, nimittäin Avellanin kirjan alkusanoissa.

Luultavasti tämä episodi on näiden kirjojen menekin kannalta lopulta merkityksetön. Tärkeätä on Setälän ilmaantuminen kuvioihin. Hän nimittäin on sittemmin Ilmari Räsäsen taustahenkilö tämän valmistautuessa kaunoluvun opetukseen yliopistossa. Kun otetaan vielä huomioon, että pari tässä tutkimuksessa käsiteltävää kirjoittajaa on professoreita (tai Laurila oikeastaan vielä tässä vaiheessa dosentti), ja siten Setälän kollegoita, huomataan, että Setälä on SE suomen kielen professori, joka jollain tavoin seuraa ja ainakin välillä edistää puhetaidon opetusta Suomessa. Jos halutaan tutkia tarkemmin yliopistollisen puhetaidon opetuksen syntyä Suomessa, Setälän rooli on syytä selvittää.

Ainakaan toistaiseksi ei kuitenkaan näytä siltä, että Setälä olisi alalla erityinen linjanvetäjä, vaan pikemmin suosija tai suojelija. Tällaista varmasti tarvittiin. Geissner toteaa *Wege und Irrwege der Sprecherverziehung* -kirjassaan, että Berliinissä Emil Milanin lehtoraatin perustamista tuki germanisti Erich Schmidt, Leipzigissa Martin Seydel

²² Peltonen kirjeessä W.S.:lle 14.5.1901. WSOY:n arkisto.

²³ Ks. Peltosen kirjeet Setälälle. E. N. Setälän arkisto (säilytetään Valtionarkistossa), VAY 5371.

²⁴ Ks. Peltonen kirjeessä W. S.:lle 22.4.1901.

taas sai taustatukea foneetikko Eduard Sieversiltä²⁵. Milan ja Seydel ovat ilmeisesti kaksi varhaisinta lehtoria Saksassa. On siis huomattava, miltä tahoilta kaunoluku saa tukea niin Saksassa kuin Suomessakin: "äidinkielestä" ja fonetiikasta²⁶. Vaikka klassisten kielten opetukseen saattoi kuulua myös retoriikan opetusta, ne eivät ole tässäkään mielessä puhetaidon taustatekijä, muutenhan Peltosen kirjan yhtenä tarkastajana pitäisi olla latinanprofessori Gustafsson, joka oli 1890-luvulla melkein joka vuosi luennoinut retoriikasta, erityisesti Cicerosta²⁷. Suomi on tosin pieni maa, ja tarkastajakysymys voi toki johtua sattumasta, henkilösuhteista tai vaikka kielipolitiikasta. Vaikuttaa silti johdonmukaiselta, että syntyvän kaunoluvun taustaryhmänä Suomessa on suomen kieli, ja siihen osittain liittyvä fonetiikka, ei latina tai kreikka, vaikka niiden tahoilla esiintyy retoriikan tuntemusta.

Puhetaito (1901)

Kirja ilmestyi ensin vihkoina ja vielä saman vuoden syksyllä kokonaisena kirjana. Sen rakenne on seuraava: Ensimmäinen luku on johdantoa aiheeseen. Sitten käsitellään äänielimiä, niiden toimintaa fysiologiselta kannalta. Tämän jälkeen puhutaan äänielinten harjoittamisesta. Sitten seuraa foneettinen osa, jossa käsitellään äänneiden muodostusta. Tähänastinen on yhteensä neljä lukua ja se vie kirjasta tilaa kolmasosan verran, hieman yli sata sivua.

Viides luku, joka käsittelee korostusta, vie yksinään kirjasta reilun kolmanneksen. Korostus jaetaan ajatus- ja tunnekorostukseen. Luvussa puhutaan lisäksi erilaisista tekstilajeista ja erilaisista näyttämöllisistä esittämistavoista. Korostukseen liittyvät asiat ovat siis kirjan keskeisintä antia. Alun äänenkäytön asioita voi pitää ennemminkin taustana; niiden paikka voi puhetaitoa käsittelevissä kirjoissa olla alussa, mutta pääasia ne eivät missään tapauksessa ole.

Loppuosa, sivumäärästä vajaa kolmannes, luvut kuudesta yhteentoista, käsittelee monenlaisia asioita. Ensin käsitellään esiintymistä, vaikka sitä on jo edellisessäkin luvussa käsitelty. Nyt kosketellaan mm. sellaisia seikkoja kuin esiintymistilaa ja esiintymisjännitystä. Sitten käsitellään puheiden laatimista. Kirjan loppuosassa käsitellään lisäksi vielä puhujaksi tai lausujaksi kehittymistä – pääpaino henkisessä kehityksessä –, puhevikoja ja äänielinten sairauksia, vielä erikseen äänielinten hoitoa

²⁵ Ks. Geissner, 1997, s. 22, 24.

²⁶ Fonetikka liittyy syntyvään kaunolukuun monella tavoin. Peltosen kirjan toisen painoksen (1910) tarkastajiksi on lisätty fonetiikan osalta dosentti K. F. Karjalainen ja fonetiikan lehtori Emil Genetz. Genetz antaa myös muutamia vuosia yliopistollista opetusta kaunoluvusta, sillä aikaa kun Ilmari Räsänen on Saksassa opintomatalla valmistumassa tähän tehtävään – tästä tarkemmin Räsästä käsittelevässä luvussa.

²⁷ Ks. K. A. universitetets program 1885–1895 ja 1895–1905.

ja aivan lopuksi esitetään toivomuksia kodille, kouluille ja suurelle yleisölle.

Rakenteesta huomataan, että kirjassa pannaan painoa valmiin tekstin esittämiseksi. Puhetekniikasta tosin on hyötyä kaikessa puheessa, mutta se on esitetty sellaisessa muodossa, jossa se auttaa erityisesti lausujaa tai näyttelijää. Korostusopeista on samoin eniten hyötyä lausunnassa tai näyttämöpuheessa, mutta nekin sopivat myös puheenpitoon. Toisaalta kirjan nimi ei viittaa lausuntaan, pikemminkin puheenpitotaitoon (huom. kuitenkin alaotsikko: kaunoluvun, puhe- ja esitystaidon perusteet sekä ääninelinten hoito). Myös johdanto korostaa nimenomaan puheenpitoa, siinä kerrotaan mm. parin sivun verran Demostheneen uupumattomasta harjoittelusta puhetaitoa kehittämiseksi ja viitataan myös Ciceroon samassa mielessä.

Kirjan alussa lukija ei siis voi varmasti tietää, mitä on odotettavissa. Pian kuitenkin selviää, että kirjassa ei opeteta vaikuttamista, jossa Demosthenes ja Cicero olivat mestareita, vaan kaunista esittämistä. Ensimmäiset kaksi kolmasosaa ovat tätä; tavoitteena on äänellisesti ja ulkoisesti kaunis esiintyminen erityisesti lausujan mutta jonkin verran myös näyttelijän tai puhujan työtä ajatellen. Nykyajan lukija saattaa ihmetellä tätä. Peltosen aikahan on aikaa, jolloin suomalainen puoluejärjestelmä muodostuu, järjestötoiminta on vilkasta, nykyinen valtiollinen järjestelmä kehittyy, joten voisi ajatella puheella vaikuttamista käsiteltävän syvällisemmin. Kirjan ensimmäisellä sivulla sitä paitsi viitataan myös tähän suuntaan:

"Niiden lukuisten vaikuttavien toimialojen takana, joille puhetaito on varsinaisena ammattitaitona, avautuu vapaan yhteiskuntaelämän laaja työkenttä. Siellä tarvitaan valtiopäivämiehiä, kunnallismiehiä ja kansanpuhujia, siellä on satojen seurojen ja yhdistysten monihaaraista toimintaa puhuja-, lausuja- ja kertojavaatimuksineen, sanalla sanoen siellä pitäisi joka miehen puhetaitoon nähden olla pappi, opettaja ja asianajaja samassa persoonassa."²⁸

Jos ajattelee papin, opettajan ja asianajajan puhetaidollisia vaatimuksia, niin niihin kuuluisi yhtä tärkeänä osana argumentointi, aineiston kerääminen ja puheen laatiminen kuin puheen esittäminen.

Antiikin retoriikan paikka Peltosen kirjassa on toisaalta johdannossa, jossa kerrotaan Demostheneen ja Ciceron opiskelleen puhetaitoa uutterasti, toisaalta kirjan viimeisessä kolmanneksessa, jossa käsitellään mm. puheiden laatimista, esiintymistä ja kehittymistä puhujaksi. Kirjan kokonaisuudesta voidaan tiivistäen sanoa seuraavaa: Sen *ensimmäinen kolmannes käsittelee puhetekniikkaa ja fonetiikkaa*. Tällä alalla kehitys on ollut 1800-luvun lopussa vilkasta, kun äänielimistöön toiminnasta on päästy perille. Toinen kolmannes käsittelee korostusta ja esittämistä

---

²⁸ Peltonen, 1901, s. 1–2.

kaunoluvun kannalta ja käsittein; tämä on siis *kaunoluvullinen kolmannes*. Ja kolmas kolmannes on sitten *retorinen kolmannes*, jossa käsitellään puheenpitoa, puheiden laatimista, henkistä kehittymistä puhujaksi jne.

Ensin kaunolukuun. Peltonen ilmoittaa kirjansa aluksi lukuisia kirjoittajia (mutta ei teoksia), joita hän on käyttänyt lähteinään, kaunoluvun puolelta voidaan mainita esim. ruotsalainen Oscar Svahn, ranskalainen Ernest Legouvé ja saksalaiset Emil Palleske ja Theodor Piderit, jotka esiintyvät myöhemmin myös Ilmari Räsäsen lähteiden joukossa. Peltonen on luultavasti huomannut viimeistään kirjallisuuteen perehdyttyään, ettei uudempi kaunoluvun kirjallisuus jatka suoraan klassisen retoriikan perinnettä, ja että kaunoluku on siis itsenäinen oppiala.

Puhetaidon pisin luku, joka vie yksinään reilun kolmanneksen, on nimeltään Korostus. Siinä käsitellään ajatus- ja tunnekorostuksen lisäksi joitakin esittämiseen liittyviä asioita, kuten eleitä ja kasvoniilmeitä. Ajatuskorostus liittyy puheen ymmärrettävyyteen, tunnekorostus taas kauneuteen. Keinoiksi ajatuskorostuksen ilmaisemiseen Peltonen tarjoaa äänen voimakkuutta, pituutta ja korkeutta²⁹. Ajatuskorostus on yhteydessä kielioppiin, on esim. korostettava oikeaa lauseenjäsentä tai siirrettävä välimerkkien osoittama looginen jaotus kirjoitetusta tekstistä luettuun.

Tunnekorostus on luonnostaan subjektiivisempi käsite. Peltonen mukaan kysymyksessä on "lausujan tunteen ja mielentilan antama väritys"³⁰. Tunnekorostuksen ilmaisukeinoja ovat: "-- äänen väritys, esityksen *nopeus* eli *tempo pysähdyksineen*, sen *yhtyminen* eli *kiihtymys*, kielen *rytmi* eli *poljento* sekä esittäjän *ryhti*, *liikkeet* ja *kasvoniilmeet*."³¹

Peltonen tuo esimerkkejä keinojen käytöstä. Hän esittää yleensä myös huomautuksia, joissa varoitetaan keinojen väärästä, liian niukasta tai liiallisesta käytöstä – näin esimerkiksi innostuksesta:

"Toisilla taas – etenkin runonlausujoilla – pyrkii olemaan innostusta liiaksikin. He ovat 'tulta ja henkeä täynnä' sekä sopivissa että sopimattomissa kohdissa, moni jok'ainoassa lauseessa; sanatulva on vuolas ja pinnistetty, ääni luonnottoman juhlallinen, sisällyksen mukaista väritystä polkeva, usein hartaaseen pauhaamiseen tai ylvääseen mahtipontisuuteen kohoava, jota kaikkea toisinaan säestää joukko ruumiinliikkeitä ja omavaltaisia kasvoneleitä. -- Sanommeekin sitä täydellä syyllä *teko-innostukseksi* eli *tekohartaudeksi* (*paattokseksi*, oikeammin *vääräksi paattokseksi*)."³²

²⁹ Peltonen, s. 154.

³⁰ Peltonen, s. 178.

³¹ Peltonen, s. 181.

³² Peltonen, s. 199.

Sitten siirrytään näyttelemiseen, näyttelijän äänenkäyttöön, eleisiin ja ilmeisiin, jotka Peltonen myös laskee korostukseen kuuluviksi. Nyt puhutaan siitä, miten roolihenkilöitä luonnehditaan äänellä, ja miten tunteita ilmaistaan äänellä, eleillä ja ilmeillä. Esimerkiksi "pappismiestä" on esitettävä "hartaasti, arvokkaasti, melkein aina hiukan opettavasti", "virastohenkilöä" kylmästi ja lyhyesti, hillityllä korostuksella ja hiukan yksitoikkoisella sävelellä". Tunteista esimerkiksi "ystävyyttä" on ilmaistava seuraavasti: "Ääni avoin ja heleä, nuorena eloisa, vanhana hillitty. Ystävyys kahden samaa mieltä ja yhteiskunnallista arvoa olevan välillä välttää voimakasta korostusta ja suuria inttervalleja." Liikkeiden ilmaisemista tunnetiloista esimerkiksi: "*Käsien väänteleminen*; levottomuutta ja tuskaa; *hykertäminen*: tyytyväisyyttä, iloa, vahingoniloa." Eleistä tunteidenilmaisussa esimerkkinä kulmakarvat: "*Koholla* (ei otsa rypyssä): itserakkautta, ylpeyttä, kylmyyttä, ylenkatsetta, iloa, ihmettelyä (26,38): *otsa samalla rypyssä*: hämmästyttä, pelkoa, kauhua, tylsämielisyyttä (31,34)." Äskeyksen esimerkin numerot liittyvät kuviin, joilla Peltonen havainnollistaa esitystään.³³

Peltosen korostusopit on tarkoitettu paitsi lausujaa myös puhujaa ja näyttelijää varten, mutta pääpaino on kuitenkin lausunnassa, ja eleiden osalta näyttelemisessä. Myöhemmät kirjoittajat keskittyvät pelkästään lausuntaan, korostus ja siihen liittyvä terminologia tulee jatkossa kuulumaan nimenomaan lausunnan käsitteistöön. Päällimmäiseksi vaikutelmaksi Peltosen kirjan korostusosuudesta jää se, että korostukseen liittyy paljon sääntöjä, ja täten omalle ilmaisulle jäisi vastaavasti niukasti tilaa. Mutta toisaalta, vaikka ohjeita olisikin runsaasti ja ne tuntuisivat jäykiltä ja koulumaisilta, niin ainakin lukija oppii huomaamaan, mihin kaikkeen korostuksessa voi kiinnittää huomiota niin puheessa, lausunnassa kuin näyttelemisessäkin, ja tämä on tietysti ansio, kun kyseessä oleva kirja on ensimmäinen laatuaan. Sitä paitsi ohjeiden ohessa Peltonen esittää myös joitakin suhteellistavia yleiskommentteja.

Sitten puheenpitotaitoon ja retoriikkaan. Aiemmin mainitussa kirjeessään kustantajalle Peltonen sanoi alkaneensa tutkia puhetaitoa Demostheneesta ja Cicerosta saakka ja hän myös kehoittaa kirjassaan puhujaksi aikovaa lukemaan Demostheneen ja Ciceron puheita, joten lienee niihin itsekin tutustunut. Peltonen ei kuitenkaan anna esimerkkejä Demostheneen puheista, vaan käsittelee vain hänen elämäkertansa ja hieman hänen puhujalaatuaan³⁴. Se mitä Peltonen kertoo Demostheneen

³³ Ks. Peltonen, s. 229–262.

³⁴ Demosthenes hahmona näyttää kuitenkin olevan niin lähellä Peltosen sydäntä, että voisi epäillä hänen samaistuneen tähän. Yhtymäkohtia on monia. Demosthenes saavutti puhetaitonsa vaivalloisella

elämästä on erittäin paljon Plutarkhoksen elämäkerran mukaista. Onkin oletettavaa, että Peltonen on käyttänyt lähteenään Plutarkhosta tai lukenut jonkun selostusta Plutarkhoksesta³⁵. Plutarkhoksen teos *Kuuluisien miesten elämäkertoja* koostuu elämäkertapareista, jossa parin muodostaa kreikkalainen ja roomalainen merkkihenkilö. Demostheneen parina on Cicero, ja tästäkin Peltonen on saattanut lukea.

Ciceroon viitataan hieman useammin kuin Demostheneeseen ja viittaukset eivät ole pelkästään elämäkerrallisia kuten viittaukset Demostheneeseen. Sen verran lyhyitä ja idiomimaisia viittaukset kuitenkin ovat, että ne saattavat olla yhtä hyvin peräisin toisen käden lähteistä. Peltonen viittaa muutaman kerran lyhyesti myös Quintilianukseen. Teoksen alussa Peltonen mainitsee käyttämänsä ulkomaiset ja kotimaiset kirjailijat, mutta ei teoksia. Hän listaa Ciceron ja Quintilianuksen, mutta ei Demosthenesta. Tässä listassa esiintyvät ovat kuitenkin kaikki teoriakirjailijoita; hän ei siis mainitse tässä yhteydessä puhekokoelmia, joihin Demosthenes kuului, samoin kuin hän ei mainitse lukuisia kaunokirjallisuuden edustajia, joihin hän teoksessaan viittaa. Tämän pohjalta on siis todennäköistä, että hän olisi tutustunut johonkin Ciceron puhetaitoa käsittelevistä teoksista sekä Quintilianuksen teokseen *Institutio Oratoria*.

Peltonen käsittelee kirjansa loppupuolella puhujan kehitystä, ja siinä yhteydessä sitä, mitä puhujaksi aikovan tulisi lukea. Ciceron ja Demostheneen puheiden lisäksi, joiden Peltonen sanoo olevan saatavissa edullisina saksankielisinä painoksina, hän mainitsee Platonin *Sokrateen puolustuspuheen*, joka on hänen mukaansa saatavana suomeksi.³⁶ Lisäksi hän kehottaa tutustumaan eri tieteenaloihin, tämä on erittäin ciceroninen kehoitus³⁷, ja kaunokirjallisuuden eri lajeihin, joista hän mainitsee esimerkkeinä kreikkalaiset tragediat, Shakespearen, Ibsenin, Goethen, Schillerin, Lessingin ja Runebergin teokset. Samoin hän kehottaa tutustumaan Raamattuun sekä sen henkisen sisällön että runollisen kauneuden vuoksi. Lisäksi hän suosittelee käyttämään suomalaisten puhujien, kuten A. Ahlqvistin, Jaakko Forsmanin, J. W. Snellmanin ja F. Cygnaeuksen puheita harjoitteluaineistona. Lopuksi hän suosittelee luettavaksi vielä Kalevalaa, Kanteletarta sekä

---

itseopiskelulla, näin myös Peltonen sivistyksensä. Demosthenes oli harjoittelussaan askeettinen, mm. erakoituessaan harjoittelemaan ja rasittaessaan ruumistaan kehittääkseen hengitystään. Peltonenkin harrasti askeesia täysmääräisesti, määräsipä sitä perheelleenkin. Ks. Anttila, 1927, s. 17.

³⁵ Peltonen siteeraa Demostheneen kilpailijan puhujaan kohdistamaa moitetta, että tämän puheet "tuoksuvat yölampulta", siis ovat liian valmistellun kuuloisia – tämä on yksi Plutarkhokselta peräisin oleva kohta, joka voi tietysti yhtä hyvin olla peräisin toisesta teoksesta, jossa Plutarkhosta on käytetty lähteenä.

³⁶ Peltonen, s. 313 alaviite.

³⁷ Laajan yleissivistyksen vaatiminen puhujalta liitetään yleensä Ciceroon. Kyseessä on kuitenkin luonnollisesti vaatimus, joka voi tulla muualtakin tai jonka voi keksiä itse. Peltonen noudattikin kunnianhimoista itseopiskeluohjelmaa perehtyäkseen maailmankirjallisuuteen ja eri tieteisiin, varsinkin estetiikkaan. Ks. Anttila, 1927, s. 20–24.

sananalaskuja.³⁸ Kuten moniaalla retoriikan traditiossa, Peltonenkin katsoo runouden harrastuksen hyödyttävän puhujaksi aikovaa³⁹.

Mitä asioita Peltonen painottaa varsinaisessa puheenpitotaidossa? Retoriikan tradition mukaista olisi käsitellä puheen valmistamisen vaiheita, jotka kuuluvat ns. viisiportaiseen järjestelmään: *inventio* eli aineiden ja perusteluiden kokoaminen, *dispositio* eli aineiston järjestäminen puheeksi (puheen rakenne), *elocutio* eli puheen viimeistely kielellinen muoto, *memoria* eli puheen muistiinpainaminen ja *actio* eli puheen esittäminen. Minkäläisen osan termien (joita Peltonen ei käytä) edustamat alueet saavat hänen kirjassaan?

Alunperinhän retoriikka liittyy vaikuttavaan puhumiseen, ja juuri inventiossa on kysymys vaikuttamisessa tarvittavien argumenttien "löytämisestä". Aristoteleelle retoriikka on yhtä kuin – tällä kertaa englanniksi ilmaistuna – "to see the available means of persuasion in each case"⁴⁰, ja hänellä käsitely kohdistuu inventioon (Aristoteleen käyttämä termi *dianoia* [ajatus]; myöhempi kreikkalainen termi *heuresis*⁴¹). Peltonen taas antaa inventiolle ja sitä myöten vaikuttamiselle melko vähäisen roolin⁴². Dispositioon ja elocutioonkaan hän ei käytä paljon sivuja, mutta hän tähdentää silti niiden merkitystä. Hän vain katsoo, että ne kuuluvat oikeammin toiseen alueeseen, tyylioppiin, johon hän edellyttää lukijansa perehtyneen tai perehtyvän. Tyyliopeista hän mainitsee F. O. Rapolan *Ainekirjoituksen oppikirjan* ja oman kirjasensa *Kynäilijä*, josta hän toteaa, että se on "helppotajuinen, yleistä tarvetta varten".⁴³ Tekstin rakentaminen ja tyylikysymykset kuuluvat Peltonen mukaan siis tyylioppiin – vaikka kyseessä olisi puhekin. Peltonen oma *Kynäilijä* käsittelee näitä asioita. Memoriaa Peltonen käsittelee Puhetaidossaan neljän sivun verran, mikä on tästä aiheesta itse asiassa aika paljon, sillä retoriikan esityksissä tämä kategoria on yleensä suppein tai jätetään kokonaan käsittelemättä (kuten esimerkiksi Porthanin oppikirjana käyttämässä Vossiuksen "Pienessä retoriikassa"⁴⁴). Actiota käsitellään kirjassa runsaasti, kun tarkastellaan

³⁸ Peltonen, s. 307–314.

³⁹ Puheproosa ja runous ovat lähellä toisiaan, koska retoriikka ja poetiikka käsittelevät joiltakin osin samoja kysymyksiä. Esim. Aristoteles, joka kirjoitti itsenäisen teoksen sekä retoriikasta että poetiikasta, näkee näillä paljon yhtäläisyyksiä varsinkin tyylikysymyksissä. Retoriikka-teoksen kolmannessa kirjassa, joka käsittelee puheen tyyliä, kokoonpanoa ja esittämistä, on paljon rajanvetoa retoriikan ja poetiikan välillä. Monet poeettiset tyylikeinot sopivat ja kuuluvatkin retoriikkaan, kun niitä käytetään kohtuullisessa määrin. Ks. esim. 3.2., jossa käsitellään metaforia.

⁴⁰ Aristoteles, *On rhetoric*, 1.1.14 (Becker-numerointi). Vrt. suomennos: "[retoriikan tehtävä on] saada -- havaitsemaan, mikä kunkin asian yhteydessä on vakuuttavaa." II, 1355b9-11.

⁴¹ Ks. Kennedyn alaviite Aristoteles, *On rhetoric*, s. 215.

⁴² Omana kokonaisuutenaan kirjassa on "vakuuttavaisuudesta" vain puoli sivua, tämän lisäksi asiasta on ripauksia siellä täällä.

⁴³ Peltonen, s. 281, myös alaviite.

⁴⁴ Ks. Vossius, Gerhardus Johannes, 1990 [alkuper. latinaksi 1626], *Elementa rhetorica eller retorikens grunder*. Latinasta ruotsiksi kääntänyt Stina Hansson.

kirjan loppukolmannesta (– ja jos tarkasteltaisiin *koko* kirjaa retoriikan näkökulmasta, niin erittäin runsaasti).

Puhetaidon sisältö on siis kaksijakoinen; tätä kaksijakoisuutta aikaisempi nimiehdotus 'Puhuja ja lausuja' kuvaa hyvin. Retoriikan traditio näkyy ja vaikuttaa puheenpitotaitoa käsiteltäessä, kaunoluvun traditio taas lausuntaa käsiteltäessä. Kumpaakaan, lausuntaa tai puheenpitoa, ei esitetä helppona taitona, vaan molempiin liittyy lukuisia sääntöjä tai ainakin huomioitavia näkökohtia ja lisäksi koko puhetaitoon laajan yleissivistyksen vaatimus. Kaunoluvun osuudessa keskeisintä on korostusoppi. Se on esitetty niin, että sen voi katsoa liittyvän myös näyttelemiseen ja puheenpitoon, mutta lausunta on kuitenkin pääosassa. Puheenpitotaidon osuus on varsin actio-painotteinen. Inventio jää taka-alalle, ja Peltosen suhde argumentoinnin rooliin puhetaidon "oppirakennelmassa" jää epäselväksi. Rakenne- ja tyylioseikat (dispositio ja elocutio) Peltonen siirtää pääosin toisaalle, tyylioppiin.

Kaarola Avellan: näyttelijästä kaunoluvun opettajaksi

Kaarola Avellanista (1853–1930) *Kansallinen elämäkerrasto* sanoo, että hän oli näyttelijätär, näytelmätaidon ja lausunnan opettaja. Avellan oli opiskellut näyttämötaidetta ja kaunolukua Tukholmassa 1874–1876. Vaikka hän ei hallinnut suomea kunnolla, hän harjoitteli sitä niin, että saattoi liittyä Suomalaiseen teatteriin syksyllä 1876. Hakuteos toteaa, että hän oli ensimmäisiä sivistyskodista lähteneitä naisia Suomessa, jotka ryhtyivät teatterialalle. Hän erosi teatterista 1887 ja toimi sen jälkeen kaunoluvun ja näyttämötaiteen opettajana yksityisesti ja Suomalaisessa teatterissa. Hänestä mainitaan vielä, että hän näyttelijänä ollessaan opiskeli Pariisissa "näytelmätaidetta" 1879, sekä tutki siellä kaunoluvun opetusta 1891 ja 1894.⁴⁵

Avellan julkaisi teoksensa *Kaunolukemisen opas* vuonna 1901. Peltonen kuitenkin ehti maaliin ensin – sikäli kun kilpailua myös Avellanin taholta oli. Peltonen väittää, että Avellan ja Otava olivat "puffailleet" kirjaa jo ennen joulua (1900)⁴⁶. Kummallista kyllä, Avellanin kirja ilmestyi sitten SKS:n, ei Otavan, julkaisemana. Peltonen arvioi kirjeessä kustantajalleen Avellanin kirjaa sen ilmestyttyä seuraavasti:

⁴⁵ *Kansallinen elämäkerrasto*, 1927–1934, s. v. Avellan, Kaarola.

Suomalaisen puhetaidon historiaan liittyy myös toinen näyttelijä-lausunnanopettaja, joka ei aluksi osannut suomea – hän ei ilmeisesti lainkaan –, nimittäin ruotsalaissyntyinen Hedvig Charlotte Raa-Winter-Hjelm. Ks. *Kansallinen elämäkerrasto*, s.v. Raa-Winter-Hjelm.

⁴⁶ Peltonen kirjeessä W.S.:lle 27.4.1901.

"Olen nyt katsellut Avellanin 'Kaunolukemisen opasta' ja pyydän ajatuksenani ilmoittaa ettei se tule tekemään 'Puhetaidolle' mitään haittaa, ei ainakaan aikaa myöten. Tieteellinen puoli on osaksi virheellinen, osaksi ihmeteltävän epäselvä – ainoastaan 15–20 sivua lopussa on kelvollista, jopa hyvin hyvääkin."⁴⁷

Avellanin kirja on vähän yli satasivuinen, ja se on sivukooltaankin pienempi kuin Peltosen kirja, joten kyseessä on siis huomattavasti suppeampi teos. Avellan käsittelee kirjassaan lähinnä niitä asioita, mitä Peltonen on käsitellyt kirjansa luvussa 'Korostus'. Käsitteilytavaltaan *Kaunolukemisen opas* on *Puhetaitoa* tiiviimpi, käsikirjamainen; asiat on esitetty lyhyesti, paikoin ikäänkuin vain rungoksi suullisia lisäselityksiä varten. Tämä ei ole tällaisen kirjan kohdalla tietenkään moite. Retoriikan historiaan tiiviit kompendiot ovat kuuluneet kautta aikain, esim. tuntemattoman antiikin kirjoittajan, aikaisemmin Aristoteleen kirjoittamaksi luultu, "Aleksanterin retoriikka" tai Vossiuksen *Elementa rhetorica* ovat kirjoja, jotka keskittyvät suppeaan systeemin esittämiseen, ja ovat siitä huolimatta olleet erittäin käytettyjä kirjoja vuosisatojen ajan. Avellan itse kertoo suppeuden syyksi vain sen, että "koska kaunoluvun taito on meillä aivan vähän kehittynyt, olen pitänyt käytännöllisimpänä kosketella ainoastaan sen tärkeimpiä puolia"⁴⁸.

Kaunolukemisen opas (1901)

Kuten nimikin sanoo, kirja käsittelee siis pelkästään kaunolukua. Mutta mitä oli 'kaunoluku'? Avellan määritteli sen näin:

"Kaunoluku on taito luonnollisesti, sointuisasti, oikeakielisesti ja kuvailevasti kertoa joko omia taikka muitten kirjallisesti esitettyjä ajatuksia ja tunteita. Siis kaikki pääasiallisimmat säännöt, jotka koskevat kaunolukua, koskevat myöskin kaunopuhetta. -- Kirjallisten teosten esittäminen on onnistunutta eli tarkoitustaan vastaavaa, jos se kuulijassa voi herättää samat ajatukset ja tunteet, jotka tekijässä ovat vaikuttaneet teoksen syntymisen."⁴⁹

Kaunoluku oli kaunokirjallisten tuotteiden, useimmiten runojen, esittämistä. Avellan käyttää kirjansa nimessä termiä *kaunolukeminen*, mutta heti ensimmäisessä luvussa termiä *kaunoluku*. Viimeinen luku on jälleen nimeltään '*kaunolukemisen* henkinen sisältö'. Nämä kaksi termiä ovat käytössä synonyymejä⁵⁰. Ylläolevassa katkelmassa Avellan sen sijaan erottaa kaksi termiä, *kaunoluvun* ja *kaunopuheen*. Niiden ero

⁴⁷ Peltonen kirjeessä W.S.:lle 21.8.1901.

⁴⁸ Avellan, 1901, esipuhe (ei sivunumeroa).

⁴⁹ Avellan, s. 1.

⁵⁰ Myös johdannossa Avellan käyttää termejä synonyymisesti: "Niinä monina vuosina, joina olen toiminut kaunolukemisen opettajana, olen yhä kipeämmin kaivannut kaunoluvun oppikirjaa."

lienee tässä sama kuin ruotsin kielen termien *välläsning* ja *vältalighet*. Avellanille *välläsning*, kaunoluku, on hänen edustamansa oppiaineen nimi. *Vältalighet*, kaunopuhe tai kaunopuheisuus, taas viittaa ennemminkin puheenpitoon. Avellan katsoo siis, että keskeisimmät kaunoluvun säännöt koskevat myös puheenpitoa.

Avellanin kirja koostuu kuudesta luvusta. Ensimmäinen luku käsittelee kaunoluvun yleisiä sääntöjä, kyseessä on muutaman sivun verran perustietoja äänielinten toiminnasta ja artikulaatiosta.

Toinen ja kolmas luku käsittelevät painotusta. Avellan jakaa painotuksen kahtia: "kvantitatiiviseen" ja "kvalitatiiviseen painoon" (Peltonen puolestaan puhui ajatus- ja tunnekorostuksesta).

Kvantitatiivisia painotuskeinoja ovat Avellanin mukaan "äänen pituus", siis lausumisaika, "äänen voima ja korko", eli voimakkuus ja painotus sekä "äänen asema ja ääniaste (intervalli)" eli ilmeisesti äänen korkeus⁵¹. Kvantitatiivisen painon Avellan jakaa kahtia: "etymologilliseen" ja "loogilliseen". Ensimmäinen on oikean kieliopin mukaista painotusta, johon syntyperäisen kielenpuhujan ei ilmeisesti tarvitse kiinnittää huomiota⁵². Toinen, loogillinen eli "järkijohtoinen paino", on sanoman merkityksen esiinsaattamista varten. Kvalitatiivisessa painotuksessa taas on kysymys äänen sisällisellä luonteella, äänen värillä, painottamisesta. Voidaan sanoa, että kvantitatiivinen painotus on ymmärrettäväksi tekemistä, kvalitatiivinen taas tunnesisällön esiinsaamista. Avellan jakaa kvalitatiivisen painon "symboliseen" ja "eetilliseen"⁵³ painoon. Symbolinen paino tarkoittaa sanan sisällön havainnollistamista äänen värityksellä. Eetillinen paino taas ilmaisee, ilmeisesti lähinnä näyttelemisessä ja draamallisessa runoudessa, "luonteen yksilöllistä mielentilaa, mielialaa, sieluelämän syvyyttä ja voimaa"⁵⁴.

Neljäs luku käsittelee "kielen rytmikkiä". Avellan toteaa: "Lausunnossa täytyy -- huomauttaa välimerkeistä yhtä selvästi kuin niitä kynälläkin merkitään." Avellan ilmoittaa nuottiarvoina, miten pitkään minkäkin välimerkin kohdalla tulee pysähtyä; pilkku vastaa musiikin neljäsosataukoa.⁵⁵ Viidennessä luvussa seuraa "teknillinen puoli", jossa

⁵¹ Avellan, s. 6. "Äänen asema" ei tässä tarkoita ääntämyksen paikkaa, esim. etinen tai takainen ääni, sillä tämä liittyisi äänen sävyihin, jotka ovat Avellanilla kvalitatiivisia painotuskeinoja. "Äänen asema ja ääniaste" tarkoittaa ehkä sekä korkeutta yleensä, että tiettyä sävellellistä, musikaalista korkeutta.

⁵² Avellan ei sano etymologillisesta painosta mitään muuta kuin: "-- paino, joka sanalla on semmoisenaan sanan sisällisen rakenteen, muodostuksen ja muodon puolesta (s.8). " Loogillista painoa hän käsittelee monta kymmentä sivua runsain esimerkein. Esipuheessa Avellan sivuuttaa etymologillisen painon kokonaan, kun hän toteaa, että loogillinen paino on Svahnilta, kvalitatiivinen paino taas ranskalaisista ja saksalaisista lähteistä sekä omasta kokemuksesta. Ranskalaisista lähteistä hän mainitsee tekstissä yhden, Legouvén (s. 44), joka esiintyy myös Peltosella, ja myöhemmin myös Räsäsellä.

⁵³ Avellan puhuu vielä "eetillisestä" ja "pateetisesta painosta", mutta kirjan pohjalta on mahdotonta ymmärtää, mitä pateetisella painolla tarkoitetaan (ks. s. 44).

⁵⁴ Ks. Avellan, s. 43–44.

⁵⁵ Avellan, s. 55–56: Pilkun kohdalla pysähtymisestä Avellan ei anna poikkeuksia. Intonaatiosta hän

käsitellään puheteknisiä kysymyksiä, ja sitä, miten äänen tehokeinot saadaan hallintaan. Viimeinen, kuudes luku käsittelee sitten yleisemmin runon tai näytelmätekstin esittämistä.

Avellanin ja Peltosen korostussysteemit eivät periaatteessa poikkea kovasti toisistaan, sillä niiden kaksijakoisuus on idealtaan sama. Avellan ilmoittaa esipuheessa, että loogillinen paino on esitetty O. Svahnin mukaan ja kvalitatiivinen paino ranskalaisiin ja saksalaisiin lähteisiin sekä hänen omaan kokemukseensa nojautuen. Peltonen on myös käyttänyt lähteenään Oskar Svahnia, joten tämäkin luo osaltaan yhtenäisyyttä. Suurin ero Peltoseen on termistössä. Avellanin terminologia on hankalasti ymmärrettävää. On vaikea tietää, onko Avellan tavoitellut tieteellistä sävyä käyttäessään luokitteluissaan vierasperäisiä nimiä vai onko kyse hänen puutteellisesta suomen kielen taidostaan. Mainittujen lisäksi esiintyvät mm. termit: volubilateetti, portamento, emphatilliset paussit, afektit, temppo. Peltonenkin esittää osan näistä, mutta hän antaa yleensä vierasperäisen termin lisäksi myös suomalaisen termin.

Peltonen siis väitti, että Avellanin kirjassa olisi suoranaista virheellisyyttä. Virheitä onkin ainakin kaksi: 1) väite siitä, että pilkun kohdalla olisi luettaessa aina tauko, ja 2) toteamus, jonka mukaan kysymyslauseessa intonaation tulee yleensä nousta⁵⁶.

Moni niin Avellanin kuin Peltosenkin tulkintaohjeista saattaa tuntua tämän päivän lukijasta kaavamaiselta. Avellan kirjoittaa esim.:

"Vielä sananen *liikuttavasta. Esteetillisten* tunteitten alalla ilmaisee liikutusta väräjävä ääni, jossa ilo ja suru ikäänkuin taistelevat keskenään. *Moraalinen* liikutus vaatii syvää, jopa juhlallista ääntä. Jos liikutus syntyy sellaisesta, joka on herättänyt meissä myötätuntoisuutta, luopi se ääneen vienoa sydämmellisyyttä sekä jaloa, mutta hillittyä innostusta."⁵⁷

Peltonen antoi vastaavantyyllisiä ohjeita niin näyttelijälle kuin lausujallekin tunteiden ilmaisusta, kuten aikaisemmin todettiin. Ilmari Räsäsen ohjeet vain vajaa kaksikymmentä vuotta myöhemmin ovat huomattavasti lähempänä nykypäivän makua. Kun Räsästä verrataan Peltoseen ja Avellaniin, joudutaan pohtimaan sitä, mistä tämä selvästi havaittava ero ohjeiden laadussa johtuu. Mahdollisuuksia on ainakin kolme: 1) kaunoluvun teoria on muuttunut, b) runous on muuttunut ja vaatii erilaista tulkintaa, 3) Räsäsellä on erilainen taiteellinen näkemys kaunokirjallisuuden suullisesta tulkinnasta.

---

toteaa: "Ääntä tavallisesti ylenetään kysymysmerkin kohdalla eli kysymystä sisältävän lauseen loppuosassa." Peltonen sen sijaan sanoo, että pilkun kohdalla ei aina ole taukoa (ks. s. 170–171).

⁵⁶ Avellan, s. 57.

⁵⁷ Avellan, s. 82–83.

Suomalainen puhetaidon kirjallisuus alkaa siis vahvasti kaunolukuun nojaten. Peltonen tosin käsittelee myös puheenpitoa ja siinä yhteydessä jonkin verran retoriikkaankin liittyvää, mutta hänenkin kirjansa teoreettinen aines on pääosin kaunolukuun liittyvää (mm. korostusopit).

Seuraavina vuosikymmeninä julkaistiin kuitenkin myös kirjallisuutta, jossa käsiteltiin pelkkää puheenpitoa, ei lainkaan lausuntaa, ja jossa retoriikan traditio samalla näkyi selvästi.

2. Retoriikkaa: K. S. Laurila ja I. A. Heikel

Vuosisadan alun puhetaidon oppaiden kirjoittajista retoriikan tradition voi nähdä lähtökohtana vain kahdelle kirjoittajalle. Molemmat olivat humanistisia yliopistomiehiä: K. S. Laurila esteetikko ja kirjallisuustieteilijä, I. A. Heikel klassinen filologi. Käsitykseni on, että tänä aikana, jolloin retoriikka ei ollut "pinnalla", tie retoriikan tuntemukseen kulki laajemman antiikin kirjallisuuden tuntemuksen kautta.

Heikel oli erityisen perehtynyt retoriikkaan. Hän oli useampaan kertaan luennoinut kreikkalaisesta retoriikasta¹. Lisäksi hän oli 1894 kirjoittanut laajan historiallisen tutkimuksen suomalaisen yliopiston filologian opetuksesta, siis mm. eloquentiae-professoreista. Tätä tutkimustahan käytettiin edellisessä osassa Porthania edeltävien aikojen päälähteenä. Heikel näyttää olevan kautta aikojen ainoa suomalainen tutkija, joka on lukenut tai ainakin käynyt läpi *kaiken* latinan ja kreikan kielen professorien tuotannon yliopiston perustamisesta lähtien. Hänellä on siis paitsi oppialansa myös tämän tutkimuksensa vuoksi selvä käsitys retoriikasta: mitä se on ollut antiikissa, mitä se on ollut eurooppalaisessa yliopistossa.

Heikelin kirja *Retorik – handledning i talarkonsten* onkin hyvin perinteitäkunnioittava. K. S. Laurilan ensimmäinen kirja *Puhumisesta* on toista maata. Kirjoittaja osoittaa kyllä tuntevansa retoriikan perinteen, mutta poikkeaa siitä tietoisesti.

K. S. Laurila: esteetikko ja kirjallisuustieteilijä

Kaarle Sanfrid Laurila (1876–1947) saa *Kansallisessa elämäkerrastossa* nimitykset "taidefilosofi, kriitikko ja valtiollinen kirjailija". Laurila toimi 1910 lähtien Helsingin yliopistossa (1917 saakka Keisarillinen Aleksanterin-yliopisto) taidefilosofian dosenttina, mutta opetti lisäksi uusia kieliä, englantia ja ranskaa, Helsingin suomalaisessa lyseossa; näitä kieliä hän oli opettanut aikaisemminkin muutamissa lyseoissa eri puolilla Suomea. 1929 hänestä tuli taidefilosofian ylimääräinen professori. Lueteltuaan Laurilan estetiikkaan, kirjallisuuden historiaan, "kirjalliseen kritiikkiin"² sekä valtiollisiin asioihin liittyvää tuotantoa hakuteos toteaa, että Laurila on harrastanut tämän lisäksi erityisesti puhetaidon kehittämistä; samoin mainitaan, että hän on itse "etevä, jopa monesti loistava puhuja".³

¹ Mm. 1887/88 "kreikkalaisista puhujista", 1891/92 "attikalaisesta kaunopuheisuudesta", 1905/06 ja 1906/07 muutamista Demostheneen puheista. Ks. K. A. Universitetets program 1885–1895 ja 1895–1905.

² Nyk. lähinnä kirjallisuustiede, vrt. engl. vanhahtava 'literary criticism'.

³ *Kansallinen elämäkerrasto*, 1927–1934, s. v. Laurila, Kaarle Sanfrid.

Laurila julkaisi puhetaidon alalta useita kirjoja. Ensimmäinen oli 1912 ilmestynyt hieman yli satasivuinen *Puhumisesta*. Kirjan toinen painos ilmestyi 1920 uudella nimellä *Puhetaidon opas*. Uudistukset ensimmäiseen painokseen olivat vähäisiä, suurin muutos oli nimen muutos, mutta kolmas painos *Puhetaidon oppaasta* 1929 poikkesi selvästi edeltäjistään, se oli mm. edellistä lähes kaksi kertaa laajempi. Laurila julkaisi myös teokset *Kuuluisia puhujia ja puheita* (osa I 1913, osa II 1914), *Silmäys suomalaisen puhetaidon kehitykseen* (1915) ja *Suomalaisia puhujia ja puheita* (1915)⁴.

Puhumisesta-teoksen alkusanoissa hän kuvaa teoksen tarkoitusta seuraavasti:

"Meillähän on tosin ennestään Vihtori Peltosen varsin ansiokas ja suositeltava teos puhetaidosta. Mutta sen takia että tämä teos, niinkuin sen suunnitelman kannalta oikein olikin, käsittelee puhetaitoa kaikessa laajuudessaan kosketellen niin hyvin äänen käyttöoppia, suomenkielen ääntämistä ja kaunolukua kuin varsinaista puheen pitämistä ahtaammassa merkityksessä, ei siinä luonnollisesti voida esittää itse puheen pitämisessä varteen otettavia näkökohtia niin seikkaperäisesti kuin käytännöllisten tarpeitten kannalta olisi suotavaa. Sitäpaitsi Peltosen teos on sisällyksensä monipuolisuuden takia niin laaja, etteivät sitä tule helposti hankkineeksi itselleen ne, jotka tarvitsisivat vain aivan lyhyttä, mutta havainnollista selvitystä siitä, mitä puheiden pitämisessä on varteen otettava."⁵

Laurila siis pitää tärkeänä, että olisi kirja, joka käsittelee ainoastaan puheenpitotaitoa, eli puhetaitoa "ahtaammassa merkityksessä". Eroa Peltoseen on silti muussakin kuin laajuudessa. Laurila toteaa alkusanoissa myös, ettei hänen kirjansa "tahdo olla mikään puhetaidon oppikirja, vielä vähemmän puhetaidon järjestelmä"⁶. Näin ollen hän poikkeaa käsittelytavassaan Peltosesta, sillä Peltosen kirja puolestaan on oppikirja, ja ainakin kaunoluvun osalta myös järjestelmä. Laurilan käsittelytapa on aivan toinen kuin Peltosen, monia eroja paljastuu jo nopeasti silmäilemällä. Laurilalla ei ole kuvia tai kaavioita, kuten Peltosella, ja hän käyttää niukasti terminologiaa ja jaotteluita, joita Peltosella on runsaasti. Laurilallakin on toki kirjassa järjestys ja hän käyttää joitakin käsitteitä, mutta kokonaisuudesta tulee ennenkaikkea kertomusmainen vaikutelma, esimerkiksi silloin kun kirjoittaja käyttää pitkiä anekdootteja tai kirjallisuusesimerkkejä. Laurilan kirjalla ei ole hiukkaakaan käsikirjaluonnetta ja sitä olisi vaikeaa ajatella liitettäväksi harjoitteluun. Sitä voisi parhaiten luonnehtia laajaksi esseeksi, johon lukija ei välttämättä

⁴ Teokset *Silmäys suomalaisen puhetaidon kehitykseen* ja *Suomalaisia puhujia ja puheita* ilmestyivät 1915 samassa niteessä yhteisnimellä *Suomalainen puhetaito*. Samoin myös *Kuuluisia puhujia ja puheita* ilmestyi sekä kahtena erillisenä osana (I & II) että yhteisniteenä.

⁵ Laurila, 1912, s. 5.

⁶ Laurila, 1912, s. 6.

tartu siksi, että haluaa kehittää omaa puhetaitoaan, vaan halusta pohtia puhetaidon luonnetta (oman puhetaidon kehittämistä tietysti sekin).

Kirjan taustoista Laurila paljastaa sen, että se on saanut alkunsa esitelmästä, jonka hän oli pitänyt viitisen vuotta aikaisemmin, ja että hän on tämän jälkeen esitelmöinyt aiheesta useasti. Laurila haluaa erikseen mainita, että vaikka hänen kirjansa on samantyyppinen kuin Adolf Damaschken *Volkstümliche Redekunst* (1911; suom. 1928 *Kuinka puhujaksi tullaan*), hän ei ole käyttänyt kirjaa esikuvanaan. Hän toteaa, että monet esimerkit ja anekdootit ovat samoja kuin Damaschkella, mutta sanoo tämän johtuvan siitä, että he ovat Damaschken kanssa käyttäneet samoja lähteitä; kuitenkin muutaman esimerkin hän sanoo ottaneensa suoraan Damaschkelta.⁷

Puhumisesta (1912)

Ensimmäisessä luvussa Laurila käsittelee puhetaidon opiskelun tarpeellisuutta. Tämä asia käsitelläänkin yleensä näissä kirjoissa joko johdannossa tai ensimmäisessä luvussa. Melko yhteneväisesti kaikki kirjat korostavat opiskelun merkitystä, vaikka toteavatkin, että myös luonnonlahjoja tarvitaan. Laurila poikkeaa muista siinä, että hän kyseenalaistaa hetkeksi mahdollisuuden oppia puhetaitoa, mutta hänkin päätyy silti siihen, että puhetaitoa voi ja pitää opiskella⁸. Myös Laurila, kuten Peltonenkin, käyttää Demosthenes-esimerkkiä osoittaakseen, miten mestareidenkin taito on kovan harjoituksen takana⁹.

Huomioitavaa Laurilan johdantoluvussa on lähteminen siitä ajatuksesta, että suomalaiset ovat puhetaidossa muita heikompia:

"On hyvin tunnettua, että me suomalaiset, verrattuina useimpiin muihin Euroopan kansoihin, olemme suullisen ajatustenesityksen taidossa sangen kömpelöitä, monasti ihan sääliä avuttomia."¹⁰

Tämän vuoksi hän on valinnut kirjan sisällön sen mukaan, että se on juuri suomalaisille hyödyksi, kuten hän eräässä myöhemmässä luvussa toteaa¹¹.

Varsinainen asian käsittely alkaa toisessa luvussa, kun ensimmäisessä on todisteltu, että puhetaitoa ylipäätään voi oppia. Nyt tulee esiin suurempia eroja Peltosen ja Laurilan välillä. Kaunolukukytkennän vuoksi Peltosen kirja korostaa esityksen kauneudetta tai ainakin teknistä

⁷ Laurila, 1912, s. 5–6.

⁸ Laurila, 1912, s. 9, 12–14.

⁹ Laurila, 1912, s. 16.

¹⁰ Laurila, 1912, s. 7.

¹¹ Laurila, 1912, s. 33.

täydellisyyttä, olkoonkin, että hän monesti huomauttaa sisällön merkityksestä. Laurila taas lähtee liikkeelle sisällöstä: "*Puhetaidon tärkein ja perustavin sääntö on – osata vaieta silloin, kun ei ole mitään sanottavaa* [kurs. Laurilan]."¹² Puheessa on hänen mukaansa oltava "persoonallinen sisälly" ¹³. Laurila ei sano tätä vain muodon vuoksi, vaan käsittelee asiaa noin viidentoista sivun verran. Hän suhtautuu kielteisesti pelkkiin korulauseisiin, joita hänen mukaansa joutuu usein kuulemaan ¹⁴. Persoonallinen ei hänen mukaansa kuitenkaan tarkoita ehdottoman ainutkertaista – sillä jos näin olisi, niin "saisimme jokseenkin varmasti jo kohta synnyttyämme muurauttaa suomme kiinni" ¹⁵. Laurilalle persoonallinen on yhtä kuin omaa: "itse-ajateltua, itse-elettyä, itse-koettua, vaikkapa se kaikki olisi jo lukemattomia kertoja ennen meitä ajateltu, sanottu, eletty, koettu ja tulkittu, niinkuin se tavallisesti onkin." ¹⁶

Kysymyksessä on tietenkin hyvin tavallinen ajatus, mutta Laurila esittää sen painokkaasti. Laurilan näkemyksestä tekee kiinnostavan se, että hän on esteetikko ja kirjallisuudentutkija ja näkemyksen voi odottaa heijastavan laajempaakin esteettistä näkemystä, sen suuntaista, missä sisältö ja "sisäinen voima" asetetaan tyylin ja taidokkuuden edelle. Näin tapahtuukin *Puhumista*-teoksessa esimerkiksi kohdassa, jossa Demosthenes nostetaan puhujana Ciceron yläpuolelle juuri kyseisestä syystä: Cicero on tyyliäituri ja kaikki ihastelevat hänen puhettaan, mutta Demostheneen puhuessa kukaan ei edes muista ajatella tyyliä, niin voimakasta ja vaikuttavaa puhe on ¹⁷.

Kolmannessa ja neljännessä luvussa Laurila esittää 'Yksityiskohtaisia ohjeita'. Tässä käy ilmi, että Laurila tuntee retoriikan traditiota ja poikkeaa siitä tahallaan. Hän kirjoittaa:

"Jos tahtoisimme noudattaa vanhaa perinnäistä puhetaidon teorian jaoittelua, olisi meidän yleensä esitettävä asiat hyvin toisessa järjestyksessä ja toisella tavalla kuin nyt teemme. Olisi ollut ensin puhuttava aiheen keksinnästä, josta tosin edellisessä tavallaan on ollut kysymys, sitten sen jäsentelystä, sen ilmaisemistavasta, sen omaksumisesta ja vihdoinkin sen lopullisesta esittämisestä."

Laurila siis ilmoittaa, ettei aio rakentaa esitystään jaottelun *inventio-dispositio-elocutio-memoria-actio* pohjalle. Syyksi toisenlaiseen järjestykseen hän sanoo sen, että pystyy näin paremmin esittämään sellaisia näkökohtia, jotka ovat juuri suomalaisille tarpeellisia. ¹⁸ Viisijärjestelmän sijaan hän esittää tässä ja seuraavassa luvussa yhteensä

¹² Laurila, 1912, s. 18.

¹³ Laurila, 1912, s. 22.

¹⁴ Ks. Laurila, s. 17–32, erit. s. 20, 23.

¹⁵ Laurila, s. 24.

¹⁶ Laurila, s. 25.

¹⁷ Laurila, s. 39.

¹⁸ Laurila, s. 33.

neljä "yksityiskohtaista ohjetta": a) on puhuttava luonnollisesti, b) on puhuttava tilaisuuden mukaisesti, c) on puhuttava välittömästi ja d) on puhuttava kuvarikkaasti. Tämäkään jaottelu ei ole irti retoriikan perinteisistä jaotteluista; se muistuttaa jaottelua *latinitas-perspicuitas-ornatus-aptum* (= oikeakielisyys-selkeys-koristelu-tilanteenmukaisuus)¹⁹. Sitä, vaikuttaako takana tämä tai jokin vastaava jaottelu, ei kuitenkaan voida varmasti tietää. Ainakin luonnollisuuden vaatimuksen suhteen hän vaikuttaa omaperäiseltä, käsite tuntuu sopivan hänen jo aiemmin esille tulleeseen esteettiseen näkemykseensä, jossa painotetaan omakohtaisesti ymmärretyn tai koetun sisällön merkitystä.

Luonnollisuudesta Laurila kirjoittaa:

"Meillä tapaa usein henkilöitä, jotka yksityisessä keskustelussa ovat hyvin järkeviä ja luonnollisia. Heillä on monista asioista hyvin harkittuja, itsenäisiä ajatuksia ja he esittävät ne koruttomasti ja yksinkertaisesti ja tekevät kaikin puolin miellyttävän vaikutuksen. Mutta sattuman kautta joutuu sitten näkemään näitä samoja henkilöitä puhujalavalla. He ovat silloin niin kokonaan toisenlaiset, että on vaikea heitä samoiksi tuntea. He tavoittelevat ja koettavat esittää ajatuksia, jotka nähtävästi ovat heille kokonaan vieraat. He käyttävät sanoja ja lausetapoja, jotka tuntuvat heidän suussaan perin oudoilta ja joita he eivät koskaan käyttäisi yksityisessä keskustelussa. Heidän äänensäkin on luonnottomasti muutettu ja pakotettu, joko jylhä ja kolea kuin haudankaivajan tai kimakka ja terävä kuin pajupillin. Ilme, elkeet, liikkeet ja koko ulkonainen esiintyminen ovat myöskin niin kokonaan luonnottomat ja väkinäiset aivan kuin olisi puhuja joutunut hänelle yhtä vieraaseen elementtiin kuin kala joutuessaan kuivalle maalle. Mistä tämä muutos? kysyy itseltään hämmästyneenä."²⁰

Tämä osoittaa, miten ankara Laurila on kaiken keinotekoisena pitämänsä suhteen. Puhetaidon lähtökohdaksi pitäisi ottaa puhujan keskusteluolemus, jossa tämä otaksuttavasti on luonnollisimmillaan. Vähintään yhtä tärkeätä kuin että lähtökohdana on keskustelu on se, että lähtökohdana on *oma itse*. Laurila varoittaa matkimasta muita: Demosthenesta, Ciceroa, muita kuuluisia puhujia, oman seurakunnan kirkkoherraa, kansakoulunopettajaa jne.²¹ Laurila vastustaa siis klassisen opiskelun myönteistä käsitystä imitoinnista, katsoen sen johtavan epäaitouteen.

Laurila vie aihettaan eteenpäin:

"Puhetaito ei ole suinkaan mitään näyttölemistä ja teeskentelyä, joittenkin opittujen temppujen taitamista, puujaloilla kävelemistä, oman oikean yksilöllisyyden peittämistä ja muuttamista tai yleensä mitään silmäkääntäjätointa. Se on päinvastoin – silloin nim. kun se oikeaa on – mitä rehellisintä peliä."²²

¹⁹ Ks. Göttert, s. 39.

²⁰ Laurila, s. 34–35.

²¹ Laurila, s. 35.

²² Laurila, s. 36–37.

Tässä tullaan samalla myös puhetaidon eettiseen perustaan. Antiikista asti on käyty väittelyä siitä, voittaako oikeamielinen puhetaito pahan²³. Laurila ottaa jatkossa kantaa hyvän puolesta, sanoo myös uskovansa sananlaskuun "rehellisyys maan perii". Taustalla väikkyy silti ajatus, että hyvän puhetaidon voitto huonosta ei ole itsestään selvä, sen verran ankarasti silmäkääntäjiä panetellaan – heistä puhutaan jatkossa vielä keinottelijoina ja narreina.²⁴

Laurilalla korostuu siis se, että pitää olla sanottavaa ja se pitää esittää luonnollisesti; ihanteena molemmissa on yksityinen keskustelu. Luonnollisuus on Laurilan mielestä toisaalta asenne, jolla tehdään puheesta elävää ja siten vaikuttavaa, toisaalta taas moraalinen päämäärä sinänsä.

Toinen ohje on tilaisuudenmukainen puhuminen. Tähän Laurila käyttää runsaasti tilaa, 26 sivua. Laurila käsittelee asioita, joista nykyisin puhutaan usein tilanne- ja yleisöanalyysinä: missä puhutaan, kenelle puhutaan. On siis eduksi tietää etukäteen asioita niin puheenpitopaikasta kuin yleisöstäkin. Laurila kertoo anekdootin teologista, joka oli tilattu puhumaan NMKY:n kokoukseen. Perillä puhujaa odottikin salillinen vanhoja naisia. Puhuja onnistui muuttamaan etukäteissuunnitelmiaan ja löytämään tilanteeseen sopivaa puhuttavaa, mitä Laurila pitää varsin vaikeana taitona.²⁵ Vielä vaikeampana hän pitää sitä, että osaa paikan päällä aistia tilaisuuden "mielialan ja tunnelman" ja "sovittaa puheensa sen mukaan". Vasta tällainen puhuminen on "tilaisuuden mukaan puhumista korkeammassa merkityksessä."²⁶

Antaakseen esimerkin siitä, mitä tilaisuudenmukainen puhe parhaimmillaan on, Laurila selostaa pitkän esimerkin Shakespearen näytelmästä *Julius Caesar*, jossa Brutus ja Antonius puhuvat murhatun Caesarin ruumiin ääressä. Nimenomaan Antoniuksen puhe on Laurilalle esimerkki siitä, "miten kaikkein epävarmimmissa ja arveluttavimmissakin oloissa hienolla vaistolla voidaan terävästi ja oikein ja salaman nopeudella huomata kuulijakunnan mieliala ja tilanteen vaatimukset ja niihin taidokkaasti soveltautuen temmata kuulijakunta vastustamattomasti mukaansa". Sen sijaan moraaliselta kannalta Antoniuksen puhe ei Laurilan mielestä välttämättä ole suositeltava, sillä siinä "keinotellaan lauman tunteilla ja intohimoilla paljoa häikäilemättömämmin kuin siveelliseltä kannalta on soveliasta ja sallittua".²⁷

²³ Mm. Platonin ja Aristoteleen kannat poikkeavat toisistaan. Platon on pessimistisempi rehellisen puhetaidon mahdollisuuksista epärehellisen rinnalla kuin Aristoteles, joka taas uskoo, että hyvällä on luonnostaan etuasema. Myöhemmin vaatimus moraalisesti hyvästä puhujasta liitetään erityisesti Quintilianukseen.

²⁴ Ks. Laurila, s. 37.

²⁵ Laurila, s. 44–45.

²⁶ Laurila, s. 48–49.

²⁷ Laurila, s. 56–66.

Kolmas Laurilan antama ohje on: on puhuttava välittömästi. Laurila toteaa: "Todellinen puhuminen on aina puhujan ja kuulijakunnan välistä keskinäistä *vuorovaikutusta*." Välittömyys tarkoittaa Laurilalle keskustelevaa otetta tai asennetta puheenpitoon, josta jo aikaisemmin oli puhetta. Laurilan mielestä puhujan ei pidä ajatella, että hän on "lavalla suorittamassa erästä ohjelmanumeroa, esittämässä taidonnäytettä, antamassa yleisön huomata, mitä olen oppinut ja mihin kykenen".²⁸ Jälleen tulee näkyviin Laurilan yleisempikin esteettinen näkemys, että taito tai taiteellisuus ei saa nousta sisällön yläpuolelle.

Neljäs ohje on: on puhuttava kuvarikkaasti. On huomattava, että Laurila jättää tämän viimeiseksi. Kun hän on aikaisemmin korostanut luonnollisuutta, yksinkertaisuutta, omakohtaisuutta, niin nyt hän haluaa tarkentaa näitä kohtia. Luonnollinen puhe on sellaista, joka tekee ajatukset kuulijoille selviksi, havainnollisiksi ja siten vaikuttaviksi; "kuivakiskoinen" puhe ei tähän pysty, eikä siksi ole luonnollista. Laurila väittää, että luonnollisuuden ja kuvarikkauden vaatimukset eivät ole ristiriidassa keskenään, vaikka äkkiä siltä tuntuisikin. Laurilan tavoitteleva kuvarikkaus ei ole "koreasanaisuutta" vaan sitä, että kuulija ikäänkuin pystyy näkemään asian "sisäisellä silmällään". Kyseessä ei ole pelkät kuvailevat sanavalinnat, vaan myös esimerkkien käyttö, sillä nekin auttavat kuulijaa muodostamaan kuulemastaan kuvia. Esimerkkejä kannattaa Laurilan mielestä noutaa kaunokirjallisuudesta, historiasta ja filosofiasta. Tässä yhteydessä Laurila joutuu kuitenkin myös varoittamaan itsetarkoituksellisesta siteeraamisesta.²⁹

Näiden ohjeiden jälkeen seuraavassa, kirjan viimeisessä, luvussa Laurila käsittelee puheen valmistamista, puheeseen valmistautumista sekä puheen aloitusta ja lopetusta. Aluksi Laurila toteaa, että on sellaisiakin puhetilanteita, joissa joudutaan puhumaan valmistautumatta. Kuitenkin hänen mielestään useimmat puhetilanteet ovat sellaisia, joihin voi valmistautua, ja silloin on valmistauduttava hyvin. Laurila käsittelee samaa esimerkkiä kuin Peltonenkin: Demosthenesta, jota syytettiin liiasta valmistautumisesta, ja siksi puheiden "lampunkatkuisuudesta". Laurila katsoo, että puhetaidon mestareille valmistautuminen on ollut kunnia-asia. Hän ei pidä liikaa valmistautumista vartenotettavana haittana.³⁰

Laurila suosittelee varsinkin aloittelijoille ja aroille esiintyjille puheen täydellistä kirjoittamista. Täydellisen kirjoittamisen hyvä puoli on se, että se pakottaa puhujan ajattelemaan asian perinpohjaisesti eikä vain suurinpiirtein. Tämä valmistustapa on siis sisällön merkitystä korostava.³¹ Paperista lukemisessa on kuitenkin haittansakin, joten Laurila pitää sitä

²⁸ Laurila, s. 67–71.

²⁹ Laurila, s. 71–83.

³⁰ Laurila, s. 84–89.

³¹ Laurila, s. 90–91.

kuitenkin vain harjoittelun välivaiheena, josta olisi myöhemmin pystyttävä vapautumaan. Ensimmäinen syy on:

"Puheen paperista lukemisessa on ensinnäkin jotain luonnotonta ja itsessään ristiriitaista. Sitä vartenhan puheita pidetään ja kuunnellaan, että puhutulla sanalla on omat erikoiset etunsa, erikoinen tenhonsa ja vaikutuksensa, jota ei ole kirjoitetulla sanalla."³²

Toinen syy on se, että paperista lukeminen haittaa puhujan ja kuulijakunnan vuorovaikutusta. Se poistaa keskustelunomaisuutta, jota edellä pidettiin tavoiteltavana. Samaten tilaisuudenmukainen puhuminenkaan ei onnistu, jos puhe on täysin valmis. Tämän vuoksi Laurila ehdottaa puhujalle käteen pääkohdista ja iskusanoista koostuvaa jäsentelyä, jota nykyään kutsutaan usein tukisanaliuskaksi. Tätä hän pitää parhaana ratkaisuna, sillä siinä yhdistyvät valmistelu ja tilanteen huomioonottamisen mahdollisuus. Kaikkiin tilaisuuksiin jäsentelypaperinkaan mukaanotto ei sovi, kuten sellaiseen, jossa kyseessä on "tunne-ilmauspuhe".³³

Seuraavaksi Laurila käsittelee puheen esitystapaa, mm. asentoa, sekä puheen aloittamista ja lopettamista. Hänen ohjeensa jatkavat aikaisemmalla luonnollisuuslinjalla. Hän vastustaa turhaa temppuilua, mutta suosittelee silti puhujalle ns. alkupaussia, eli pientä taukoa ennen puheen aloittamista. Laurila kuitenkin varoittaa tekemästä sitä liian pitkäksi, ettei se muutu naurettavaksi.³⁴ Tässä kohtaa kuten muuallakin tulee esiin Laurilan tyyli: jos hän antaa ohjeen, niin pian hän esittää varoituksen olla liioittelematta sitä, tai käsittää sitä liian yksipuolisena. Tästähän puhetaidossa paljon on kysekin. Jokainen ohje sisältää varauksia, ja sille on olemassa ikäänkuin vastakkainen ohje, kuten esimerkiksi taidokkuus vs. luonnollisuus. Siksi kirjoittaja joutuu aina selittämään ohjeitaan. Ainoastaan tiiviissä käsikirjassa voi pitää suotavana, että sääntöjä ei liikaa selitellä; silloin selityksen voi katsoa kuuluvan täydentävään opetukseen, tai lukijan on muuten vaan ymmärrettävä ohjeiden oikea luonne.

Alkua ja loppua Laurila pitää puheen tärkeimpinä osina ja antaa niistä joitakin ohjeita. Mitään moniportaisempaa vaikuttavan puheen kaavaa hän ei esitä.

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että Laurila ei juurikaan käytä retoriikan teoriaan kuuluvia jakoja, mutta on ilmeisesti niistä tietoinen, koska toteaa yhdessä kohtaa poikkeavansa traditiosta. Aiheensa puolesta hän käsittelee retoriikan tradition keskeistä aluetta, puheenpitotaitoa, ja näkee sen ytimenä vaikuttavan puhumisen. Laurila näyttää tuntevan

³² Laurila, s. 92.

³³ Laurila, s. 92–99.

³⁴ Laurila, s. 100–111.

ainakin Demostheneen ja Ciceron elämäkertoja ja puheita, koska ottaa niistä useita esimerkkejä.

Laurilan muut teokset

Puhumisesta-kirjaa seurasi kaksiosainen *Kuuluisia puhujia ja puheita* (1913 & 1914)³⁵. Ensimmäisessä osassa on uudempia puheita, kirkkoisista Bismarckiin ja Lincolniin. Toisessa osassa on klassikoita, useita Demostheneen ja yksi Ciceron puhe, mutta jälleen myös uudempia puheita, esimerkiksi Kustaa Vaasalta tai englantilaiselta Lloyd Georgelta. Kaikki puheet ovat ulkomaisia, suomalaisista puheista Laurila sanoo suunnittelevansa omaa erillistä julkaisua, joka kaksiosaisena sitten ilmestyykin 1915³⁶.

Laurila itse näkee, että *Kuuluisia puhujia ja puheita* on toisaalta jatkoa ja täydennystä *Puhumisesta*-teokselle, toisaalta katsoo aiheen liittyvän yleiseen sivistyshistoriaan³⁷. Useimmilla puhekokoelmilla onkin sivistyshistoriallista merkitystä, sillä niiden sisältämät puheet ovat vain aniharvoin pelkästään hyviä puheita, vaan yleensä myös historiallisesti merkittävien henkilöiden historiallisesti merkittävissä tilanteissa pitämiä puheita, ja mielellään vielä päälle päätteeksi hyvää kaunokirjallisuutta.

Laurila on itse kääntänyt kaikki puheet. Englannin-, ranskan-, saksan-, ruotsin- ja norjankieliset puheet hän on kääntänyt suoraan alkukielestä, Ciceron puhe on käännetty suoraan latinasta, mutta kirkkoisien latinankieliset puheet ranskasta ja Demostheneen puheet saksasta. Osa puheista on lyhennettyjä. Kokoelma sisältää jokaisesta puhujasta elämäkertatietoja, kuvauksen puhujaluonteesta, jotain selvitystä olosuhteista, joissa kukin puhe on pidetty, sekä joitakin selityksiä puheessa esiintyviin nimiin tai yksityiskohtiin. Laurila sanoo vielä valinneensa sellaisia puheita, jotka olisivat tämän päivän lukijallekin mielenkiintoisia, eli jotka käsittelevät "iäisiä ihanteita"³⁸.

Laurilan *Puhumisesta*-teoksessa hahmotellut puhetaidolliset ihanteet tulevat esiin myös kokoelman puhujaesittelyjen kautta. Demosthenes kuvataan myönteisessä valossa, mutta Ciceroon Laurila suhtautuu kielteisesti. Hän arvostaa kyllä Ciceron taituruutta, näkee puheissa ainakin

³⁵ Ensimmäinen osa ilmestyi 1913, toinen osa 1914. Yhteisnieteessä kirjat on laitettu samoihin kansiin, mutta niitä ei ole toimitettu yhteen, joten esim. sivunumerot alkavat puolelta välissä, eli toisen osan alkaessa, uudestaan ykkösestä. Tässä tutkimuksessa on käytetty kahta erillistä osaa, lähdeviitteissä ne erotetaan julkaisuvuoden perusteella.

³⁶ Laurila, 1913, s. V.

³⁷ Laurila, 1913, s. V.

³⁸ Laurila, 1913, s. VIII.

osin aitoa innostusta ja oikeita motiivejakin, mutta arvostelee Ciceron persoonallisuutta³⁹. Näin hän arvioi Ciceroa:

"Ciceron puheitten takaa ei valitettavasti häämötä mikään merkitsevä ja todellista kunnioitusta herättävä persoonallisuus, eikä Cicero nähtävästi sellainen persoonallisuus ollutkaan. Hän oli päinvastoin jokseenkin matala-ajatuksinen ja ahdashorisonttinen, vieläpä sangen poroporvarimainen mies. Ja kaikista tympäisimmän vaikutuksen tekee hänen narrimainen turhamielisyytensä, alituinen rehentelevä ja typerästi kerskuva oman minänsä etualalle asettaminen, joka sitäpaitsi on yhtyneenä sangen epämiesmäiseen jaarittelevaisuuteen. Niin suuri puhuja kuin Cicero teknillisesti katsoen olikin, ei hän tuntenut tai ei ainakaan osannut noudattaa puhetaidon parasta ydinsääntöä, sitä joka kuuluu: puhuminen on hopeaa, vaitiolo kultaa."⁴⁰

Muistakin puhujaesittelyistä kuuluu läpi Laurilan puhujaihanne. Laurila ei kaipaa puheeseen taiturimaisia elementtejä, vaan jonkinlaista voimaa tai paloa, jonka lähtökohta on puhujan persoonallisuudessa. Siinä mielessä *Kuuluisia puhujia ja puheita* kuitenkin hieman poikkeaa *Puhumisesta*-kirjasta, että nyt liikutaan useammin sillä selittämättömällä alueella, jota ilmeisestikään ei voi opettaa. Näin Laurila luonnehtii esimerkiksi norjalaista Björnsterne Björnsonia, jolla hän katsoo olevan ns. puhujaluonteen:

"-- tämä mies on ennen kaikkea luontoperäinen retoori, jolla on synnynnäisen puhujaluonteen avut ja viat. Tietysti tämä synnynnäinen retooriluonne ja voima esiintyy täysin elävänä ja välittömänä Björnsonissa, niinkuin yleensä luontoperäisissä puhujissa, vain suoranaisessa suullisessa esityksessä. Kuitenkin ilmenee se ihmeen selvänä hänen painetuissakin puheissaan. Kyky ihan hetken tunnelman voimasta haltioitua ja melkein kuin 'langeta loveen', nähdä suuria valtavia näkyjä, joita tavalliset arki-ihmiset eivät kykene näkemään, ja pystyä loihtimaan ne elävinä ja värikkäinä kuulijain silmään eteen, kyky löytää kuvia ja vertauksia, jotka ihan kuin salamanleimauksessa valaisevat ja tekevät uusiksi ja hämmästyttäväiksi ihan ikivanhoja ja melkein nuuskaviisaudeksikin muuttuneita ajatuksia, jotka ovat kaikkein poroporvarien kielellä pyörineet -- tämä kyky -- ilmenee mitä selvimpänä Björnsterne Björnsonilla."⁴¹

Puhetaito saa siis Laurilalla myös ulottuvuuden, jossa se on selittämätön tai synnynnäinen taito, jota ei voi opettaa, ja se vertautuu taiteeseen. Mutta vaikka tällaista suurta puhetaitoa ei voida opettaa käyttämään, sitä voidaan ehkä opettaa ymmärtämään. Tämän vuoksi *Kuuluisia puhujia* -teoksessa pyritään osoittamaan puheen takaa "merkitsevä persoonallisuus", ikäänkuin taiteilija. Näin myös *Puhumisesta*-teos, palatessaan käytännön ohjeista takaisin puhujan persoonallisuuteen, on jossain mielessä

³⁹ Laurila, 1914, s. 41–42.

⁴⁰ Laurila, 1914, s. 42–43. Tässä kohtaa huomattakoon myös, että vaikka Laurila *Puhumisesta*-teoksessa moittii suomalaisten heikkolahjaisuutta puhetaidossa, hän ei silti näe sananlaskua "puhuminen hopeaa, vaikeneminen kultaa" kielteisenä vaan myönteisenä!

⁴¹ Laurila, 1913, s. 160–161.

tarkoitettu – ei puhujalle vaan – kuulijalle! Tätä piirrettä voisi kutsua "passiiviseksi retoriikaksi"⁴², jonka tarkoituksena on kehittää lukijan retorista makua enemmänkin viestien vastaanottajana kuin lähettäjänä ja opettaa ymmärtämään nimenomaan todella suurta puhetaitoa, samaan tapaan kuin opittaisiin ymmärtämään suurta kirjallisuutta.

Silmäys suomalaisen puhetaidon kehitykseen (1915) käsittelee suomalaista hengellistä puhetaitoa, juhlapuhetta ja valtiollista puhetaitoa, ja niiden edustajia Suomessa. On huomattava, että Laurila ei käsittele oikeuspuhetta lainkaan. Syy siihen, tämän hän kertoo edellisessä kirjassaan, on se, että vain harvoilla oikeuspuheilla on "yleisinhimillistä kantavuutta"⁴³. Ne ovat siis vähiten kirjallisuutta. Muuten Laurila laskee puhetaidon lähes täysivaltaisena kirjallisuuden joukkoon:

"Suuret sivistyskansathan osottavat kirjallisuutensa vaiheita kuvatessaan suurille puhujilleen melkein samaa huomiota kuin suurille kirjailijoilleen ja esittävät sen vuoksi yhtenäisestäikin muun kirjallisuuden ohella myös puhetaidon kehitystä."⁴⁴

Suomessa puhetaitoa ei kuitenkaan ole laskettu kirjallisuuden joukkoon, ja näin ollen sen kehitys on jäänyt kuvaamatta. Laurila myöntääkin, etteivät suomalaisen puhetaidon saavutukset ole huipputasoa. Miksi on näin, siihen Laurilalla on monta selitystä. Ensinnäkin kouluissa on opetettu liian vähän äidinkieltä, kirjallista kielenkäyttöä riittämättömästi, suullista ei lainkaan. Hän syyttää myös kaksikielisyyttä: suomenkielillä ei ole ollut kieltä, millä puhua, ruotsinkielisillä taas yleisöä, kelle puhua. Kolmanneksi, valtiollisella puhetaidolla on ollut Suomessa vähäiset vaikutusmahdollisuudet, joten sitä ei ole ollut tarvetta kehittää.⁴⁵

Seuraavaksi Laurila esittelee merkittäviä suomalaisia puhujia. Näitä ovat mm. Fredrik Cygnaeus, Topelius, Snellman, Johannes Linnankoski, lyhyellä maininnalla myös porukan ainoa nainen, Hilda Käkikoski. Linnankoskea puhujana Laurila luonnehtii näin:

"*Johannes Linnankoskella* oli epäilemättä harvinaisen suuret luontaiset puhujalahjat. Siitä tulee vakuutetuksi jo, kun lukee hänen koottuihin teoksiinsa sisältyvät puheet. Niissä ilmenee haltioituneen runoilijan korkealentoinen innostus, mutta samalla käytännön, työn ja tarmon miehen lujat, varmat, määrätietoiset otteet. Enimmäkseen esiintyy Linnankoski puheissaan kansansa parannussaarnaajana, herättäen, varottaen, rangaisten, joskus rohkaistenkin, mutta ehkä useimmiten singauttaen pyhästä vihasta ja syvästä surusta väriseviä valituksen ja nuhteen sanoja tämän velton, uneliaan,

⁴² Käytän ilmaisua 'passiivinen retoriikka' eri tavalla kuin unkarilainen Árpád Vígh, jolta ilmaisu on tarttunut mukaani. Vígh tarkoittaa 'passiivisella retoriikalla' (passzív retorika) sellaisten aikakausien retoriikkaa, jolloin vapaalle puhetaidolle ei ole poliittisia mahdollisuuksia ja retoriikan opiskelun painopiste on siirtynyt vaikuttavasta puhumisesta tyyli- ja ilmaisukysymyksiin. Ks. Vígh, s. 239.

⁴³ Laurila, 1913, s. VIII.

⁴⁴ Laurila, 1915. *Silmäys suomalaisen puhetaidon kehitykseen*, s. 5–6.

⁴⁵ Laurila, 1915. *Silmäys suomalaisen puhetaidon kehitykseen*, s. 6–7.

tosityössä hitaan ja laiskan, vain riidassa ja torassa tarmokkaan ja vilkkaan kansan yli. Tämä seikka antaa useimmille Linnankosken puheille profeetallisten rangaistus- ja parannussaarujen, korvessa kaikuvan "huutavan äänen" luonteen ja sävyn. Joskus on tämä profeetallinen huutavan äänen sävy liiaksikin tuntuva ja tekee tahallisesti tavotellun vaikutuksen, niinkuin esim. Snellman-juhlan puheessa 1906, – muuten oli yleensäkin liian pateettisuuden vaara Linnankoskea kirjailijanakin lähellä. Mutta tavallista se ei ole. Linnankosken tunteet ovat tavallisesti suuria ja väkeviä, niillä on luonnon alkuvoimien valtaisuus ja tuntu, ja sen vuoksi eivät suuretkaan sanat ole liian suuria niitten ilmaukseksi. Hän saattaa vaaratta korottaa ääntänsä mahtavaksi jylinäksi, sillä takana on siksi suurpiirteinen persoonallisuus, että semmoisen jylinän voi uskoa siitä lähtevän."⁴⁶

Tämä pitkä lainaus osoittaa vielä kerran Laurilan periaatteet. Se sivuaa myös taideteoreettisesti mielenkiintoista pohdintaa suuruuden ja vikojen suhteesta. Linnankosken puhujaluonteen kuvaus osoittaa, että suuruus ei mitenkään takaa immuuniutta virheille, mutta tällaiset virheet eivät vähennä suuruuden arvoa. Näkemys on sama kuin tuntemattoman kreikkalaisen kirjoittajan, mahdollisesti Longinus-nimisen, *Peri hypsous* -teoksessa (suom. 1918 Korkeasta tyylistä); kirjan mukaan suuruus jopa välttämättä edellyttää virheitä (mutta ei päinvastoin), aina virheetön ja moitteeton tyyli on vain pikkusievää⁴⁷. Tämä kirja oli 1700-luvun esteettisessä keskustelussa hyvin esillä taidekriitikko Boileau'n ansiosta ja Laurila tuntee varmasti sekä kirjan että itse kysymyksen estetiikan historiasta.

Silmäys suomalaisen puhetaidon kehitykseen -teoksessa arvioidaan useita poliittisia puhujia, mutta teos ei sisällä puhenäytteitä. Sen sijaan samana vuonna ilmestynyt *Suomalaisia puhujia ja puheita* on puhekokoelma, se sisältää puheita 26 suomalaiselta puhujalta. Kirjassa ei ole puhujaesittelyitä kuten aiemmissa ulkomaista puhetaitoa käsittelevissä teoksissa. On tarkoitettu, että *Silmäys suomalaisen puhetaidon kehitykseen* toimii esittelynä; kirjathan on julkaistu myös yhdessä niteessä yhteisnimellä *Suomalainen puhetaito*.

K. S. Laurila toimi siis varsin aktiivisesti puhetaidon alalla vuosina 1912–1915, mihin väliin hänen puhetaidollisen tuotantonsa kaikki ensimmäiset painokset sijoittuvat.

Vielä hieman *Puhumisesta*-teoksen myöhemmistä painoksista, jotka ilmestyvät nimellä *Puhetaidon opas*. Toisessa painoksessa (1920) ei ole tärkeitä muutoksia, ellei uutta nimeä haluta katsoa sellaiseksi. Vaikka Laurilalla 'puhetaito'-termi ei mitenkään liity kaunolukuun, niin häntä ei näy haittaavan, että Peltonen käyttää samaa termiä yleisterminä, joka sisältää sekä kaunoluvun että puheenpitotaidon. Laurila käyttää siis 'puhetaito'-termiä kuitenkin suppeammassa merkityksessä. Kolmannessa

⁴⁶ Laurila, 1915. *Silmäys suomalaisen puhetaidon kehitykseen*, s. 48–49.

⁴⁷ Ks. "Longinus", 1995 [ehkä n. 1. vuosisata jKr.]. *On the sublime*, 33.

painoksessa (1929) kirjan alue kuitenkin laajenee. Mukaan tulee kahden luvun verran uutta aineistoa äänenkäytön ja muun esiintymisen alueelta.

Uudet luvut 2 ja 3 ovat 'Ääni ja sen käyttö' ja 'Plastiikka'. Näitä asioita Laurila kutsuu puhetaidon "ulkonaisiksi edellytyksiksi". Nyt käy aikaisempaa selvemmin ilmi, että Laurilan mielestä Suomessa ollaan alikehittyneitä nimenomaan äänenkäytön ja esiintymisen suhteen. Tähän liittyen Laurila toteaa, että lausunnan harrastus on saanut paljon kehitystä aikaan.⁴⁸ Laurila ei siis ole, eikä ilmeisesti ole ollutkaan minkäänlaisessa oppositiossa kaunolukua kohtaan. Uuden aineiston kohdalla Laurila eroaa esim. Peltosesta siinä, että "puhetaidon ulkonaiset edellytykset" on esitetty puhujan, ei lausujan kannalta.

Äänenkäyttöön liittyen Laurila käsittelee äänen "kantavuutta", "kestävyyttä" ja "kaikuisuutta". Hän mainitsee myös Räsäsen kohdalla esiintulevan Rutzin teorian. Mutta vaikka Laurila tässä kirjassa siirtyykin uusille aloille ja laajentaa käsittelyään, hänen aiemmista teoksista tuttu luonnollisuutta ja omakohtaisuutta tähdentävä filosofiansa pysyy. Ääni on puhujan väline, ei itsetarkoitus. Hän varoittaa puhujaa esimerkiksi ryhtymästä ääniakrobatiaan⁴⁹ tai omaksumasta suomen kielelle vieraita ääntämisen tapoja⁵⁰. Hän löytää huonoja esimerkkejä sekä näyttämöltä että varsinkin kirkosta⁵¹. Huonon ääntämyksen alkusyy, silloin kun se ei ole puutteellisessa suomen kielen taidossa, on Laurilan mukaan lainatuissa ja teennäisissä ajatuksissa. Kun on ruvettu näyttelemään ajatuksia, niin on ruvettu näyttelemään esittämistäkin.⁵²

Plastiikkaan liittyen käsitellään puhujan asentoa, liikkeitä ja eleitä. Laurila korostaa katsekontaktin merkitystä yleisöpuheessa, myös ryhdikäs seisoma-asento on tärkeä⁵³. Muuten Laurila ei halua antaa tiukkoja sääntöjä puhujalavalla olemisesta, vaan toteaa sen riippuvan tilaisuudesta sekä kulttuurisista ja puhujan persoonallisuuteen liittyvistä seikoista⁵⁴.

Näiden lukujen jälkeen seuraa se aines, joka on muodostanut aikaisempien painoksien pääsisällön. Sitä kutsutaan nyt nimellä 'puhetaidon sisäiset edellytykset'. Laurila on edelleenkin sitä mieltä, että sisältö on ensisijainen esiintymisen ulkoisiin seikkoihin tai puheen kirjallisiin tyyliseikkoihin verrattuna, mutta kolmas painos korostaa kuitenkin esiintymistä aikaisempaa enemmän.

⁴⁸ Ks. Laurila, 1929. *Puhetaidon opas* (3. p.; 1. p. nimellä Puhumisesta), s. 27–30.

⁴⁹ Laurila, 1929, s. 57.

⁵⁰ Laurila, 1929, s. 59–60.

⁵¹ Laurila, 1929, s. 62–65.

⁵² Laurila, 1929, s. 63, 65–66.

⁵³ Laurila, 1929, s. 79–81.

⁵⁴ Laurila, 1929, s. 81, 95, 101.

I. A. Heikel: klassinen filologi

Ivar August Heikel (1861–1952) oli Helsingin yliopiston kreikan kielen professori vuosina 1888–1926. Tänä aikana hän toimi pariin otteeseen myös yliopiston rehtorina. Heikelillä on julkaisuja niin klassisen filologian kuin myös oppi- ja kulttuurihistorian, yhteiskunnallisten kysymysten ja kansansivistyksen alueilta. Hänen laajimmin tunnettu teoksensa on ehkä historiateos *Helsingin yliopisto 1640–1940*, jonka yliopisto tilasi häneltä 300-vuotisjuhliinsa.

Heikel kirjoitti yhden kirjan puhetaidon alalta, nimeltään *Retorik – handledning i talarkonsten* (1923). Tämä kirja ei ilmestynyt suomeksi, mutta toinen Heikelin teos, *Stilistik* (1929), ilmestyi suomeksi nimellä *Tyylitaito* (1930). Heikel kirjoitti itse myös tämän suomenkielisen teoksen muuttaen sisältöä kirjallisuusesimerkkien osalta suomen kieleen sopivaksi, ja tehden myös joitakin muita muutoksia. On syytä tarkastella *Retorik*-kirjan lisäksi hieman myös *Tyylitaitoa*, sillä näiden kahden kirjan kohdalla toteutuu työnjako, josta jo aiemmin Peltosen kohdalla oli puhetta, nimittäin miten tarkempia ohjeita tyylin suhteen annetaan erillään puhetaidosta, vaikka tekijällä olisi myös puhetaitoa käsittelevä kirja.

Jotkut muutkin Heikelin teokset ja tutkimukset käsitelivät tai sivusivat puhetaitoa. Hän kirjoitti katsauksen ruotsinkielisen puhetaidon historiasta Suomessa⁵⁵. Hän kirjoitti myös oman alansa, filologian, historiasta Turun akatemiassa⁵⁶. Kahdessa antiikkia käsittelevässä yleistöksessään Heikel osoittaa tuntevansa antiikin kirjallisuuden laidasta laitaan⁵⁷, mutta puhetaito ei näissä teoksissa korostu, vaikka tärkeät puhujahahmot Demosthenes ja Cicero ovatkin mukana. Eräs hänen varhaisimpia tuotteitaan oli roomalaista Senecaa käsittelevä artikkeli 'Senecas Character und politische Tätigkeit'. Heikel hallitsi molempia klassisia kieliä, mm. hänen väitöskirjansa oli kreikkalaisesta aiheesta mutta latinaksi kirjoitettu, ja hän julkaisi myöhemmin Latinalais-suomalaisen sanakirjan, joten hänelle oli luontevaa perehtyä puhetaidon perusteoksiin alkukielillä. *Retorik*-teoksessa hän toteaaakin: "Framställningen stöder sig i främsta rummet på ett mångårigt studium av grekiska och romerska talare och författare i retorik, och därnäst på modärna arbeten."⁵⁸

Vaikka Heikel kirjoitti teokset puhetaidosta ja tyylitaidosta, ja käsitteli tai sivusi tutkimuksissaan kuuluisia puhujahahmoja, ei puhetaidolla näytä kuitenkaan olleen hänen *tieteellisellä* urallaan sellaista erityisasemaa, että hänen yhteydessään voitaisiin puhua vaikkapa retoriestä koulukunnasta

⁵⁵ Heikel, 1898. *Svensk vältalighet i Finland under 19:de seklet*. Svenska Literatursällskapet handlingar och uppsatser XI–XII.

⁵⁶ Heikel, 1894. *Filologiens studium vid Åbo universitet*. (Åbo universitets lärdomshistoria 5.)

⁵⁷ Heikel, 1920. *Från antikens värld*; Heikel, 1930. *Antik livssyn och antika kulturbilder*.

⁵⁸ Heikel, 1923, s. 9.

suomalaisessa antiikin tutkimuksessa. Esimerkiksi kolmiosaisessa omaelämäkerrassaan hän ei puhu retoriikasta mitään, vaikka kertoo monista filologian tutkimukseen ja opetukseen liittyvistä kokemuksistaan⁵⁹. Myöskään hänen opiskelijansa eivät näytä valinneen retoriikan historiaan liittyviä tutkimusaiheita⁶⁰. Ehkäpä Heikel näki puhetaidon yleissivistyksellisesti tärkeänä aiheena, ja halusi sanoa siitä sanansa, mutta vain yhtenä pienenä osana klassisen filologian tutkimusta.

Retorik – handledning i talarkonsten (1923)

Heikel rakentaa kirjansa niin, että muutaman sivun johdannon jälkeen seuraa 33 puhenäytettä, osa lyhennettyjä, ja vasta tämän jälkeen teoriaosa. Lukijan on tarkoitus perehtyä ensin puheisiin, jotta hän ymmärtäisi teoriaosan viittaukset niihin. Kirjassa on 180 sivua, puheet vievät tästä kutakuinkin puolet, teoriaosa toisen puolen.

Johdannossa Heikel toteaa, että kaunopuheisuus (*vältalighet*) on vapaiden yhteiskuntaolojen tuote, joka syntyi ja kehittyi antiikin Kreikan demokratioissa sekä tasavaltalaisessa Roomassa. Myöhemmin aikoina mahdollisuudet retoriikan harjoittamiseen ja kehittämiseen ovat pitkään olleet huonot yhteiskunnallisen avoimuuden puutteen johdosta, ainoastaan kirkollinen puhetaito on menestynyt. Vasta Ranskan vallankumouksen jälkeen puhetaito on kokenut uuden nousun, mutta puhetaidolla ei Heikelin mukaan ole edelleenkään yhtä suurta merkitystä kuin Ateenassa ja Roomassa aikoinaan. Nykyään julkista keskustelua käydään julkisen puheen sijasta kirjojen ja lehtien avulla, mutta suullistakin esitystä silti tarvitaan, esimerkiksi yhdistyselämässä ja parlamentaarisisissa kokouksissa. Näiden lisäksi tulevat erilaiset seremonialliset puheet: onnittelut, muistopuheet, jäähyväispuheet, hautajaispuheet ja uskonnolliset puheet. Jos puhetaito käsitetään laajemmassa merkityksessä, mukaan kuuluvat myös kaikenlaiset esitelmät, niin kansanomaiset kuin tieteellisetkin.⁶¹

Heikel määrittelee kaunopuheisuuden perinteisesti:

"Vältaligheten kräver av sina utövare, ej att de, som mången förmenar, skola tala vackert, utan att de, såsom själva namnet anger, skola tala väl."⁶²

⁵⁹ Ks. teokset *Minnen från min barndom och skoltid* (1945), *Minnen från min studenttid och mina studieår (1878–1888)* (1946), *Minnen från mannaålderns och den höga ålderns år* (1947).

⁶⁰ Ks. Aalto, 1980, s. 104–119.

⁶¹ Heikel, 1923, s. 7–8.

⁶² Heikel, 1923, s. 8. Tästäkin huomataan hyvin, että suomennos 'kaunopuheisuus' on jossain mielessä epäonnistunut, samoin myös 'kaunoluku', kun verrataan ruotsin termeihin 'vältalighet' ja 'välläsning'. Puhua "hyvin" tai "kauniisti" ovat kaksi eri asiaa.

Heikel joutuu kirjansa aluksi myös selittämään retorik-termin käyttöä, koska sillä ei ole hyvä kaiku. Maineen pilaamiseen ovat Heikelin mukaan syypäitä asianajajat ja demagogit, jotka ovat tehneet retoriikasta huiputustaitoa. Tämän vuoksi "det synts nästan djärvt att giva denna bok titeln retorik." Silti Heikel haluaa käyttää juuri tätä perinteistä termiä muistuttaakseen siitä, että puhumisen taitoon liittyvät säännöt ja näkökohdat menevät olennaisilta osiltaan takaisin antiikin tietämykseen.⁶³

Heikel ilmoittaa, että hän ei aio peloitella lukijaa kreikan- tai latinankielisillä sitaateilla, ja että hän tulee käyttämään erikoisterminologiaakin säästeliäästi. Hän kuitenkin huomauttaa, että kaikki tulee antiikista; antiikkia myöhemmillä ajoilla ei ole ollut paljon lisättävää retoriikan teoriaan tai käytäntöön. Hän kertoo, että kirja perustuu monivuotiseen kreikkalaisten ja roomalaisten puhujien ja teoreetikkojen opiskeluun, ja lisäksi myös uudempiin teoksiin. Tarkempaa tietoa lähteistä Heikel ei anna. Johdantonsa lopuksi Heikel todistelee, niinkuin moni muukin on tehnyt, että puhetaitoa on mahdollista opiskella ja että sen opiskelu on myös välttämätöntä; jälleen viitataan suuriin mestareihin.⁶⁴

Sitten puhenäytteet. Heikel on ilmeisestikin ruotsintanut kaikki puheet alkuperäiskielistä. Puheet esitellään kirjassa lyhyesti, keskimäärin neljällä rivillä. Joukossa on monia samoja puhujia kuin Laurilan *Kuuluisia puhujia ja puheita* tai *Suomalaisia puhujia ja puheita* -teoksissa, molemmilla esiintyvät esimerkiksi Demosthenes, Cicero, Augustinus, Kustaa Vaasa, Mirabeau, Edmund Burke, J. G. Fichte, Topelius, Leo Mechelin. Kun katsotaan ulkomaalaisten puhujien sarjaa, niin valintojen takana on ilmeisesti vakiintunut historiankirjoitus, jossa tietyt tapahtumat ja henkilöt korostuvat, sekä toisaalta eurooppalainen puhekirjallisuuden kaanon. Lähes kaikki puheet ovat valtiollisia ja monet niistä liittyvät tärkeisiin historiallis-poliittisiin yhteyksiin, kuten Englannin parlamentarismiin, Ranskan vallankumoukseen, Saksan yhtenäistymispyrkimykseen tai Bismarckin aikaan sekä Yhdysvaltain historian käännekohtiin, etenkin sisällissotaan. Myös parlamentaarisia sosialistisia puhujia on joukossa mukana, ei kuitenkaan vallankumouksellisia, esim. Leniniä.

Tämän jälkeen alkaa teoriaosa. Esitän joitakin kohtia, jotka osoittavat Heikelin yhteyden retoriikan traditioon. Teoriaosa noudattaa käsittelyjärjestystä *inventio-dispositio-elocutio-memoria-actio*, vaikka näitä termejä ei käytetäkään – Heikelhän lupasi johdannossa olla käyttämättä latinankielistä terminologiaa. Kolme ensimmäistä lukua (Talets innehåll, Talstoffets sakliga behandling, Stoffets sakliga behandling i värtalighetsproven) liittyy inventioon, neljäs (Materialets anordning.Talets delar) dispositioon, viides (Det språkliga uttrycket)

⁶³ Heikel, 1923, s. 8–9.

⁶⁴ Heikel, 1923, s. 9–10.

elocutioon, kuudes (Talets nedskrivning och memorering) memoriaan ja kolme viimeistä (Förmågan att tala fritt, De kropsliga uttrycksmedlen, Talaren inför sin publik) *actioon*. Etenemisjärjestys on siis traditionaalinen, sama kuin esim. Porthanin Vossius-luennoissa ja siis Vossiuksen kirjassa, paitsi että he jättivät memorian kokonaan pois.

Puheessa tärkeintä on Heikelin mielestä sisältö. Heikel korostaa yleissivistyksen merkitystä puhujalle, tätä näkemystä voidaan pitää ciceronisena. Pelkät sanomalehdet eivät Heikelin mielestä riitä sivistyksen pohjaksi, vaan puhujan pitää tuntea kirjallisuutta ja eri tieteenaloja. Kirjallisuuden suhteen Heikel on valikoiva, vain paras kelpaa:

"Man bör framför allt läsa den värdefullaste litteraturen, den till form och innehåll gedignaste, som sporrar till eftertanke, ger näring åt fantasien och lyftning åt känslan och som dessutom riktar uttrycksmedlen och skärper språksinnet."⁶⁵

Heikelin mukaan on tärkeää, että puhetta valmistettaessa on faktoja riittävästi, mutta yhtä tärkeää on osata sitten jättää liiat faktat pois. On kuitenkin myös sellaisia aiheita, joista ei varsinaisesti ole faktoja, tällaisista aiheista Heikel antaa esimerkiksi 'isänmaan'. Silloin voidaan aineiston hankkimiseksi käyttää metodia, jota retoriikan teoriassa kutsutaan kreikkalaisella nimellä *chreia*⁶⁶, ruotsiksi nimellä *kria* ja suomeksikin joskus nimellä 'kriia' (Heikel ei käytä näitä termejä). *Chreia* tarkoittaa Heikelillä sitä, että on tarkasteltava aiheena olevan asian (esim. 'isänmaa') olemusta, osia, ominaisuuksia, vaikutuksia, verrattava sitä johonkin vastaavaan, verrattava johonkin sille vastakohtaiseen, tarkasteltava sen esiintymistä eri aikoina sekä esiintymistä kaunokirjallisuudessa.⁶⁷

Tämän jälkeen Heikel antaa neuvoja siitä, mitä asioita kuuluu hääpuheeseen, mitä jäähyväispuheeseen, hautajaispuheeseen jne. Esimerkiksi hautajaispuheessa kuuluu olla surua, kaipausta ja kiitollisuutta. Myös tämäläiset ohjeet on mahdollista johtaa retoriikan teoriasta, siellä topiikaksi nimitetyltä alueelta, josta käytetään myös latinalaista nimeä *loci communes*. Topokset (kreik. topos, mon. topoi) ovat yleisesti hyväksytyjä käsityksiä, jotka muodostavat eräänlaisen argumenttivaraston. Topiikka on laaja ja epäselvärajainen systeemi, jonka juuret ovat käytännössä; kyseessä on eräänlainen on-tapana-sanoa -järjestelmä.

Sisällön yhteydessä Heikel puhuu kuulijoiden luottamuksen ja kiinnostuksen voittamisesta sekä tunteisiin vetoamisesta. Kyseessä on perinteinen aines, jossa käsitellään sitä, miten yleisö ja puhetilanne pitää ottaa puheessa huomioon, jotta puheella voidaan saavuttaa haluttu tavoite;

⁶⁵ Ks. Heikel, 1923, s. 90–92.

⁶⁶ Ks. *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, s. v. Chreia. Chreialla/kriialla/kriialla on myös toinen merkitys: sitä on käytetty 'ainekirjoituksen' synonyyminä.

⁶⁷ Heikel, 1923, s. 93–94.

puhujalta edellytetään siis psykologista valmiutta. Kovin syvälle itse argumentointiin, esim. pohdintaan loogisen ja retorisen argumentoinnin eroista, Heikel ei kuitenkaan mene.⁶⁸

Puheen rakenteesta hän toteaa:

"Liksom en uppsats har ett tal tre naturliga, om också ej alltid nödvändiga, delar: inledning, avhandling, avslutning."⁶⁹

Heikel esittää yksinkertaisen systeemin, joka soveltuu hyvin monenlaisiin puheisiin. Antiikin retoriikka tarjoaisi moniosaisempiakin järjestelmiä, mutta niillä on usein määrätty käyttötarkoitus, esimerkiksi oikeuspuhe. On myös syytä huomioida, että Heikel viittaa ylläolevassa katkelmassa kouluaineeseen tai kirjoitelmaan (uppsats), jonka laatimiseksi syntyi 1800-luvulla erillinen oppi lähinnä koululaitoksen tarpeisiin, Saksassa nimeltään *Aufsatzlehre*, Yhdysvalloissa *composition*. Rakenteelliselta kannalta ajatellen Heikel ei siis tee eroa puheen ja kirjoitelman välille. Eräs kiinnostava rakenteeseen liittyvä kysymys on vaikuttavan aineksen sijoittelu puheeseen. Siitä Heikel antiikin retoriikkaan nojaten toteaa:

"Om talaren har flere bevis till sitt förfogande, skall han ej börja med de svagaste, ej med sådana, vilkas utläggning kostar mycken möda, men som ej göra något synnerligt intryck, ty därmed har han slappat uppmärksamheten. Han skall hellre framföra ett starkt skäl, som genast ger hans sak ett fördelaktigt utseende. Sedan låter han de obetydligare följa -- De starkaste och mest avgörande bevisen skola komma sist, för att fullständigt nedslå det motstånd, som genom det föregående redan bringats att vackla."⁷⁰

Sitten tullaan tyyliin. Heikel siteeraa sekä Ciceroa että Quintilianusta korostaakseen sisällön ja tyylin yhteyttä⁷¹. Pääasian tyyliä käsittelevästä luvusta muodostaa kielikuvien ja kuvailmaisujen käsittely, joita ovat metonymia, metafora, kysymykset ja huudahdukset, anafora, asyndeton, polysyndeton, ja monet muut. Heikel tuo esiin sen, miten vaikeaa on vetää rajaa kielikuvan ja ei-kielikuvan välille; hän huomauttaa, että monet tavallisimmistakin sanoistamme ovat alunperin metaforia, vaikka sitä ei tule ajatelleeksi, kuten förstå, begripa, avslå jne. Esimerkkinsä kielikuvista Heikel poimii kirjan alkuosan puheista. Lisäksi hän käsittelee myös proosarytmiä, viitaten antiikin ns. periodilauseeseen. Tämän melko pitkän tyyliä käsittelevän luvun lopuksi Heikel muistuttaa, että on tärkeätä, että kuulija ymmärtää puhetta helposti. Näin hän varoittaa itsetarkoituksellisesta koristeellisen kielen käytöstä.⁷²

⁶⁸ Ks. Heikel, 1923, s. 98–104.

⁶⁹ Heikel, 1923, s. 114.

⁷⁰ Heikel, 1923, s. 120.

⁷¹ Heikel, 1923, s. 125.

⁷² Heikel, 1923, s. 125–153.

Memoroinnista Heikel antaa tarkat ohjeet, joista kuuluu kokemuksen ääni. Kyseessä on useiden päivien ja kymmenien harjoituskertojen prosessi. Erityisesti Heikel korostaa sitä, että ulkoaopettelu pitäisi tapahtua ajatuksella eikä mekaanisesti hokemalla.⁷³

Sitten käsitellään vapaata puhumista. Tässä luvussa viitataan epävirallisempiin pöytäpuheisiin sekä debatteihin. Päälimmäiseksi jää kuitenkin ajatus, että puhe on, aina kun se vain on mahdollista, sekä kirjoitettava kokonaan että opeteltava ulkoa. Heikel on tässä suhteessa perinteisempi kuin Laurila, joka ehdotti läpikirjoittamista välivaiheena puhujaksi opiskelussa, mutta jonka lopullinen tavoite oli iskusanoihin perustuva vapaan puhunnan ja memoroidun puheen välimuoto.⁷⁴

Seuraavassa luvussa 'De kropsliga uttrycksmedlen' Heikel antaa ohjeita, jotka viittaavat kaunolukuun. Heikelin antamat ohjeet painotuksesta ovat lähellä Peltosen antamia. Heikel antaa kaksi sivua esimerkkejä painotuksesta ja korostuksesta. Hän laittaa joka sanan yläpuolelle merkinnän, joka vaihtelee välillä 1/4 ja 1 1/2, ja välimerkkien kohdalle merkinnät /, // tai ///, joiden tarkoituksena on osoittaa painotuksen tai tauotuksen kvantiteetti. Heikel kuitenkin uskoo, että harjoittelun myötä oikea looginen korostus sujuu automaattisesti.⁷⁵ Räsänen moitti joitakin vuosia aikaisemmin tällaista näkemystä korostuksesta, mainiten Peltosen nimeltä. Se näytti hänen mielestään yksittäisessä esimerkissä loogiselta, mutta ei ottanut huomioon tulkinnan kokonaisuutta.⁷⁶ Peltosen käsitys painotuksesta ja tauotuksesta edusti Räsäselle mekanistisuutta, ja ehkä siis Heikelkin saisi Räsäseltä saman tuomion. Eleiden ja asennon suhteen Heikel sen sijaan on joustava. Puhuja saa elehtiä kuten hän normaalissa vapaassa keskustelussakin elehtii, kunhan ei tuo esiin silmiinpistäviä maneereita, kuten päänviskomista sinne tänne.⁷⁷ Peltonenhan taas esitti kuvien kera puhujalle sopivat liikkeet sekä jalka- ja käsi-asennot.

Viimeisessä luvussa, 'Talaren infor sin publik', käsitellään esitystilannetta. Heikel antaa seuraavanlaisen ohjeen puheen aloittamisesta: Ensin puhujan kuuluu sanoa "Mitt ärade herrskap" tai jotain vastaavaa. Tämän jälkeen hänen on pidettävä *minuutin tai parin tauko* ja silmäiltävä yleisöä.⁷⁸ On syytä verrata, mitä Laurila sanoi samasta asiasta. Laurilan mukaankin puhuja saattoi pitää alkupaussin, mutta sen tarkoituksena on vain yleisön hiljentäminen, eikä se saa kestää yhtään kauemmin kuin on tarpeellista.⁷⁹ Laurila kannatti kaikessa luonnollista ja sisällöstä, asiasta, lähtevää esitystapaa. Heikel ei ole samoilla linjoilla. Hän esittää myös, että

⁷³ Ks. Heikel, 1923, s. 154–158.

⁷⁴ Heikel, 1923, s. 159–164.

⁷⁵ Heikel, 1923, s. 167–169.

⁷⁶ Räsänen, 1917, s. 40–41.

⁷⁷ Heikel, 1923, s. 174–175.

⁷⁸ Heikel, 1923, s. 176–177.

⁷⁹ Laurila, 1912, s. 111.

jos puhuja ilmaisee jonkin asian syntaktisesti väärin, hänen ei pidä sitä ruveta uudestaan muotoilemaan, koska vaikutelma tästä häiriintyy. Samoin jos puhuja unohtaa sanottavansa, on hänen varottava sitä näyttämästä ja todettava esimerkiksi että "om denna sak kunde ännu vara ett och annat att säga, men det sagda må vara nog."⁸⁰ Esittämisen suhteen Heikel on siis Laurilan kanssa varsin eri linjoilla asettamalla esiintymisen täydellisyyden sisällön täydellisyyden edelle.

Heikel esittää kirjansa lopuksi ideaalisen, tavoiteltavan vaikka ei mahdollisen, kuvan täydellisestä puhujasta. Kuva vastaa kirjan kokonaisuudessaankin välittämiä ihanteita. Antiikin yhtymäkohdista mieleen tulevat Cicero ja Quintilianus:

"Han står på höjden av tidens bildning. Han känner och behärskar språkets alla tillgångar och uttrycksmedel. Han har i sitt talorgan och i hela sitt själsliga yttre outtömliga uttrycksmedel. Hans psykologiska blick är genomträngande, hans smak fint utbildad, hans taktkänsla säker, hans uppfattning snabb, hans minne starkt, hans omdöme klart. Övertygelsens fasthet är parad med hjärtats värme. Han uppträder icke för att vinna bifall och ära, utan för att upplysa, lyfta och glädja. Han vill framför allt tjäna sitt fosterlands och mänsklighetens intressen."⁸¹

Muutamia huomioita *Tyylitaidosta* (1930)

Heikelin *Tyylitaidon* alaotsikko on 'Kirjallisen esityksen opas'. Kirjassa on hieman yli kaksisataa sivua. Reilu kolmannes alusta on teoriaa, loput tyylinäytteitä eri proosan lajeista, poisluettuna kaunokirjallisuus. En käsittele tässä koko kirjaa, vaan ainoastaan valikoituja kohtia, jotka valaisevat retoriikan tradition merkitystä tämänkin kirjan taustana.

Tyylitaidon ensimmäisen luvun otsikko on 'Puhe ja kirjoitus'. Kirjoissa, joita tähän asti on tarkasteltu, on ollut hyvin vähän vertailua puhumisen ja kirjoittamisen välillä. Heikelkin vertaa näitä vain sen verran, että pääsee toteamaan kirjoittamisen olevan vaikeampaa kuin puhumisen. Puhuja voi hänen mukaansa eleillään auttaa sanomansa perillemenoja ja voi myös tarpeen tullen oikaista aiheuttamansa väärinkäsitykset. Kirjoittajan työ on vaikeampaa:

"Aivan toisin on laita, kun jotakin esitetään kirjallisesti. Kun itse tilanne ei tee kirjallista ilmoitusta selväksi, kun eleet eivät avusta sanoja, kun lukijalla ei ole tilaisuutta kysyä tekijältä, mitä hän tarkoittaa, pitää tämän ilmaista ajatuksensa paljon suuremmalla huolella kuin on puhuttaessa tarpeen. Luontaiset lahjat, sivistys ja erityinen harjoittelu merkitsevät kirjallisessa ajatusten ilmaisussa paljon enemmän kuin suullisessa, vaikka

⁸⁰ Heikel, 1923, s. 178–179.

⁸¹ Heikel, 1923, s. 180.

tietysti synnynnäinen taipumus ja opinnot tekevät suullisenkin esityksen sujuvammaksi, selvemäksi ja viehättävämmäksi."⁸²

Heikel ei lähde osoittamaan muita eroja, eikä yhtäläisyyksiäkään, suullisen ja kirjallisen esityksen välillä. *Tyylitaitoa* ja *Retorik*-teosta vertailemalla eroja ja yhtäläisyyksiä voidaan kuitenkin huomata. Ensinnäkin ulkoasunsa puolesta *Retorik* ja *Stilistik* (alkuperäinen ruotsinkielinen versio) muodostavat parin, ne ovat kuin saman teoksen kaksi osaa, ja kuuluvat siis ainakin kustantajan näkökulmasta yhteen. Myös kirjojen rakenteissa on yhtäläisyyttä. Åskeisen sitaatin käsittäneen puhetta ja kirjoitusta tarkastelevan luvun jälkeen Heikelin esitys etenee niin, että seuraava luku käsittelee puheen sisältöä, kaksi seuraavaa puheen rakennetta, viisi seuraavaa tyylikysymyksiä sekä tämän jälkeen vielä yksi kirjoittamisprosessia, oikolukua ja painoteknisiä asioita. Tämänkin kirjan runkona on siis *inventio-dispositio-elocutio*-jaottelu (*memoria* ja *actio* eivät kuulu kirjalliseen esitykseen) kuten *Retorik*-teoksessakin.

Suurin ero kirjojen välillä on se, että *Retorik*-keskittyy yksinomaan vaikuttavaan puhumiseen, kun taas *Tyylitaito* ei käsittele vain vaikuttavaa kirjoittamista, vaan laajemmin ns. asiaproosaa. Sisällysluettelo jaottelee tyylinäytteet seuraavasti: Kirjeitä; Sanomalehtityyli; Kertomuksia; Historiaa; Matkakertomuksia; Maantieteellisiä kuvauksia; Eläinkuvauksia; Muita kuvauksia; Kirjallisuushistoriallista esitystä ja kirjallisuuden arvostelua; Tieteellisiä ja yleistajuisia tutkielmia ja kirjoitelmia; sekä Esitelmiä ja puheita. Voitaisiin sanoa, että *Retorik*-teos edustaa antiikin suppeampaa käsitystä retoriikasta vaikuttamisen taitona, kun taas *Tyylitaito* sopisi 1700-luvuilla syntyneeseen laajempaan retoriikkakäsitykseen, jossa on kyse minkä tahansa diskurssin, suullisen tai kirjallisen, rakentamisesta – on huomattava, että *Tyylitaidon* esimerkkeihin kuuluu yhtenä luokkana monien joukossa myös puheet. Ainoastaan kaunokirjallisuus jää tämän retoriikkakäsityksen ulkopuolelle, sen katsotaan kuuluvan poetiikkaan.

Heikel ei kuitenkaan tuo esiin stilistiikan eli tyylytaidon juuria. *Tyylitaito*-kirjaa lukiessa syntyy ennenkaikkea vaikutelma, että tyylytaito on oma oppialansa, yhteyttä retoriikkaan ei tuoda esille. Heikelillä ei siis ilmeisestikään ole tarvetta korostaa retoriikan traditiota tyylytaidon takana, korostaa siis sitä että stilistiikka sisältää niitä asioita, joita erityisesti retoriikan viisijärjestelmän osassa 'elocutio' aikaisemmin käsiteltiin. *Tyylitaidon* yhteys retoriikan traditioon paljastuu vain välillisesti, kuten edellä mainitusta rakenteellisesta yhteydestä *Retorik*-teokseen ja yhteneväisyydestä 1700-luvun laajempaan belletristiseen retoriikkanäkemykseen.

---

⁸² Heikel, 1930, s. 10.

Tyylitaidossa on muitakin vaikutteita retoriikan traditiosta. Heikel esimerkiksi jaottelee kirjalliset esitykset kolmeen ryhmään: kertomus, kuvaus ja selvittely⁸³. Tämä on tyypillinen jaottelu 1700-luvun belletristiselle retoriikalle. Toisessa kohdassa, jossa Heikel käsittelee tyyllilajeja, hän sanoo:

"Puhutaan tavallisesti kolmesta tyyllilajista: 1) arkityylistä, 2) keskityylistä ja 3) korkeasta eli ylevästä tyylistä. Jyrkkiä rajoja ei ole näiden tyylien välillä, mutta olisi paha virhe, jos käyttäisimme arkikieltä silloin, kun aine ja tilanne vaativat keskityyliä tai ylevää tyyliä."⁸⁴

Tämä on yksi perinteisimmistä jaotteluista, peräisin kreikkalaisilta ja roomalaisilta kirjoittajilta⁸⁵. Jaottelu on muuallakin omaksuttu stilistiikan oppikirjoihin, esimerkiksi ruotsalaisessa Sjöbergin ja Klingbergin *Svensk stilistik* -kirjassa (8.p.; 1902) sama jaottelu esitetään latalalaisin termein *subtile genus dicendi*, *medium genus dicendi* ja *grande genus dicendi*⁸⁶.

Kumpikaan edellämainittu tyyliuokittelu ei esiinny *Retorik*-kirjassa. Siinä tyylin osalta käsitellään lähinnä vain kielikuvia. Myös *Tyylitaidossa* käsitellään kielikuvia, mutta siis myös monia muita asioita. Vaikka Heikel *Retorik*-teoksessa omien sanojensa mukaan seuraa antiikin retoriikan teoriaa, niin tyylin osalta jotkut kysymykset hän siirtää stilistiikan puolelle – seuraten tässä 1800-luvulla tapahtunutta kehitystä.

Näitä kahta kirjoittajaa, Laurilaa ja Heikeliä, voi siis pitää retoriikan tradition edustajina. Laurilan näkemykset ovat omakohtaisia ja modernejakin, hän ei ole sidoksissa klassiseen traditioon, vaikka tuntee sitä ja viittaakin siihen silloin tällöin. Heikel taas on suuressa osassa kirjaa klassisilla linjoilla ja häntä voi pitää hyvin perinnetietoisena retorikkona. Lukuunottamatta tyyliopin osittaista erottamista retoriikasta Heikelin opetus etenee samoja polkuja kuin Porthanin opetus aikoinaan. Ja on selvää, että Heikel *tietää* kuuluvansa traditioon, onhan hän kirjoittanut tutkimuksen, jossa on käsitelty eloquentiae-professorien toimintaa ja tuotantoa, mm. heidän retoriikan opetustaan. Hän ei silti korosta traditiota, tämä ilmenee mm. siinä, että kirjan lukija ei ilman taustatietoja voi tietää, että *Retorik*-kirja etenee retoriikan perinteisen viisijärjestelmän mukaisesti.

Suomenkieliseen Suomeen Heikelin *Retorik* nähtävästi vaikutti varsin vähän; ainakaan retoriikka-termi ei tullut käyttöön puhetaitoa tarkoittavassa merkityksessä.

⁸³ Heikel, 1930, s. 25.

⁸⁴ Heikel, 1930, s. 45.

⁸⁵ Jako ei esiinny Aristoteleen Retoriikassa, mutta on tyypillinen myöhemmälle kreikkalaiselle ja roomalaiselle retoriikan teorialle. Ks. Kennedyn huomautukset teoksessa Aristoteles, *On rhetoric*, s. 253–254.

⁸⁶ Sjöberg, Gustaf & Gustaf Klingberg, 1902. *Svensk stilistik*. För högre allmänna läroverk. (8. p.; 1. p. 1870), s. 107.

3. Kaunolukua ja puhekasvatusta: Ilmari Räsänen ja Eero Salola

Ilmari Räsänen ja Eero Salola tulevat suomalaisen puhetaidon historiaan lausunnan parista ja sen innostamina. Räsäselle oma lausujatoiminta on noin kaksikymmentä vuotta kestävä yliopistollisen opetusuran aikana tasaveroinen kirjallisen toiminnan ja opetustoiminnan kanssa. Hän on siis lausuja-opettaja, kuten berliiniläiset kollegansa Emil Milan ja Erich Drachkin. Myös Salolan lähtökohtana on lausunta, mutta hän on ehkä enemmän lausuntapedagogi tai lausuntahenkkinen puhekasvattaja kuin lausuntataiteilija. Salolan koko ura ei tosin tässä tutkimuksessa saa valaisua, sillä hänen osaltaan tärkeimmät ajat ovat vasta tulossa.

Kuten Saksan-esimerkistä huomattiin, *Vortragskunstista* lähtöisin oleva yliopistollinen ala laajentui *Sprechkunde*ksi, jossa *Vortragskunst* oli enää yksi osa, vaikkakin keskeinen. Suomessa opetus, niin yliopistollinen kuin kouluopetuskin, seuraa tätä kehitystä, vain hieman Saksasta jäljessä. Räsänen tosin pysyy lausuntamiehenä, hänen kirjoissaan laajenemista tapahtuu vain vähän, mutta sitä tapahtuu. Salola sen sijaan siirtyy lausunnasta suulliseen esitystaitoon. Tämä askel noudattaa alan saksalaista kehitystä. Salola on tässä tutkimuksessa tarkasteltavista henkilöistä viimeinen. Hänen avullaan voidaan ymmärtää, miten lausunnan ideaalit siirtyvät laajemminkin käsitettyyn puhetaitoon – tämä siirtymähän on myöhemmän kritiikin kohteena, kun moititaan puhetaidon opetuksen esiintyjäkeskeisyyttä.

Ilmari Räsänen: yliopistollinen kaunoluvun opettaja

Ilmari Räsänen (1888–1931) teki koko elämäntyönsä kaunoluvun alalla toimien sekä lausujana että opettajana. Tiiviin esityksen Räsänen elämästä antaa T. I. Vuorenrinne alkuluvussa teokseensa *Uusi lausuntaopas* (1931), joka on jatkoa Vuorenrinteen ja Räsänen yhdessä julkaisemalle teokselle *Lausuntaopas vapaata kansansivistystä varten* (1928). Tarkempaa tietoa Räsänen yliopistollisesta opetuksesta löytyy Helsingin yliopiston konsistorin pöytäkirjoista¹. Räsänen opintomatkoista ulkomaille taas kertovat tarkemmin Räsänen kirjeet ja kortit professori E. N. Setälälle².

Vuorenrinteen mukaan Räsänen joutui alalle suomen kielen professori E. N. Setälän kehotuksesta valmistuttuaan filosofian kandidaatiksi 1909³.

¹ Konsistorin pöytäkirjat ovat Helsingin yliopiston keskusarkistossa.

² Kirjeet ja kortit ovat E. N. Setälän arkistossa (säilytetään Valtionarkistossa) mikrokorteilla VAY 5393–5394.

³ Vuorenrinne, 1931, s. 8. Tätä vahvistaa Räsänen kirje Setälälle Charlottenburgista (Berliinistä) 23.3.1911. Räsänen puhuu Setälän vuosi sitten tekemästä ehdotuksesta, joka sai hänet luopumaan juristinunelmista (Räsänen oli aikonut jatkaa opiskelujaan lakitieteen alalla).

Vuorenrinteen mukaan Setälä kehotti Räsästä valmistautumaan suullisen esitystaidon opettajaksi yliopistoon ja uskoi, että suulliseen esitystaitoon järjestyisi pikapuoliin lehtoraattikin⁴. Räsänen teki vuosina 1910, 1911 ja 1913 kolme opintomatkaa, joiden kohteina olivat Ruotsi, Saksa ja Ranska. Vuoden 1911 opintomatka kesti lähes koko vuoden⁵. Vuorenrinteen mukaan tärkeimmät vaikutteet Räsänen sai Saksasta. Siellä hän oli useammassa paikassa, mutta erityisen tärkeä paikka Räsäselle oli Berliini, ja siellä tärkeä henkilö oli, Vuorenrinteen sanoin, "toht. Emil Milan, Berlinin yliopiston tunnettu suullisen esitystaidon opettaja". Vuorenrinne toteaa, että Räsäsestä ja Milanista tuli aluksi jopa "henkiystävät", mutta välit rikkoutuivat sitten täydellisesti. Syyksi tähän Vuorenrinne ilmoittaa sen, että Milan alkoi tuntea kateutta lahjakasta oppilastaan kohtaan.⁶

Opintomatkojen jälkeen Räsänen aloitti opetuksen yliopistossa syksyllä 1913⁷. Opetus tässä aineessa oli alkanut vuoden 1910 tienoilla sekä suomen- että ruotsinkielisenä. Ruotsinkielistä opetusta valittiin pitämään Nicken Rönngren⁸, joka oli Räsäsen kollega pitkälle 1920-luvulle saakka. Suomenkielistä opetusta antamaan ei ilmoittautunut ketään, joka olisi katsottu päteväksi, joten tehtävää valittiin toistaiseksi hoitamaan fonetiikan lehtori Emil Genetz.⁹

Vuorenrinne toteaa, että kun Räsänen aloitti tuntiopettajana 1913, hän oli valmistautunut tehtävään sekä teoreettisesti että taiteellisesti¹⁰. Räsäsen uran alku oli siis lupaava, koska hän oli saanut opiskella vuoden ulkomailla valmistautuakseen hänelle varattuun opettajantoimeen

Räsänen pitää päätöstään hyvänä ja uskoo, että olisi ilman neuvojakin ennemmin tai myöhemmin päätyntyn siihen.

⁴ Vuorenrinne, 1931, s. 8.

⁵ Vuorenrinne (1931, s. 9) sanoo, että keskimääräinen opintomatka vei *kokonaisen* vuoden. Räsäsellä olikin vuoden apuraha opintoihin ulkomailla, hän aikoi opiskella ensin Saksassa, sitten Ranskassa. Hän aloitti matkansa helmi- tai maaliskuussa 1911, mutta keskeytti sen joulukuksi 1911 oltuaan Ranskassa vasta vähän aikaa. Räsänen aikoi palata Ranskaan myöhemmin, kuten hän Pariisista 1.12.1911 lähettämässään kirjeessään Setälälle ilmoittaa. Vuoden 1913 opintomatka on ehkä tämän stipendivuoden loppuosa.

⁶ Vuorenrinne, 1931, s. 9–10. Räsäsen tiedonannoista Setälälle käy ilmi ystäväystyminen Milanin kanssa. Räsänen viettää toista kuukautta Milanin luona Baijerissa ja sitten he matkustavat yhdessä Geneveen. Välikirkosta ei näissä tiedonannoissa puhuta mitään, mutta palattuaan vuoden 1911 matkaltaan Räsänen toteaa, että on saanut Milanilta opetuksellisesti jo melkein kaiken. (Ks. postikortit Oberstdorfista 3.9.1911, Oberstdorfista 7.9.1911, Oberstdorfista 29.9.1911, Genevestä 20.10.1911 sekä kirje Pöytyältä 23.12.1911.)

⁷ Vuorenrinne, 1931, s. 10.

⁸ Rönngrenin tulosta alalle kertoo hänelle osoitettu juhla kirja seuraavaa: "Han hade under åren 1906 och 1907 i Helsingfors lett undervisningskurser i muntlig föredragskonst; han övertog samma ämne vid [Svenska teaterns] elevskolans tillkomst. År 1910 blev han skolans föreståndare och följande år universitetslärare i facket." Ks. Rönngren, Nicken, 1950. *Festskrift tillägnad professor Nicken Rönngren på hans sjuttioårsdag 2. XI. 1950*, s. 29.

⁹ Ks. Konsistorin kokouksen 7.12.1910 pöytäkirjan 7§:n liite A (ote historiallis-filologisen osaston pöytäkirjoista kokouksista 5.11., 18.11 ja 19.11.1910). Siitä käy ilmi, että Rönngrenin lisäksi ruotsinkielistä paikkaa varten ilmoittautui Ingrid Johansson. Suomenkieliseen paikkaan olisi halunnut ilmoittautua Eino I. Parmanen, mutta filologisen tiedekunnan historiallis-kielilitteellinen osasto ei katsonut häntä siihen päteväksi.

¹⁰ Vuorenrinne, 1931, s. 10.

yliopistolla. Jossain vaiheessa vaikeudet kuitenkin alkoivat. Räsänen ei sitten saanutkaan pitkiin aikoihin lehtoraattia, vaan toimi tuntiopettajana 1927 saakka. Tällöin hän erosi tehtävästä, Vuorenrinteen mukaan juuri sen vuoksi, että ei lupauksista huolimatta ollut saanut vakinaista virkaa. Räsänen toimi vuoden Tampereen klassillisen lyseon suomen kielen lehtorina (jossa opetti lausuntaa nuorelle Lauri Viidalle, joka puhui sittemmin myönteisesti Räsäsen lausuntaopeista¹¹). Vuonna 1928 Räsänen sitten lopulta sai lehtoraatin¹² ja toimi virassa varhaiseen kuolemaansa 1931 saakka.¹³ Vuorenrinne ei mainitse, että Räsänen oli jättänyt erohakemuksen aiemminkin, keväällä 1922. Erhokemuksesta kuultaa tyytymättömyys opetuksen järjestelyihin, varsinkin palkkaukseen ja ryhmäkokoihin.¹⁴ Räsänen jatkoi silti seuraavana syksynä opettamista.

Räsänen julkaisi useita kirjoja kaunoluvun alalta. Ensimmäinen niistä oli *Lyhyt kaunoluvun opas* (1917; neljäs painos nimellä *Kaunoluvun opas* 1930). Muita hänen kirjojaan olivat *Seitsemän lausuntoharjoitusta* (1921), *Lukemisen ohjeita kouluja varten* (1921), *Lausuntaohjeita Vänrikki Stoolin tarinoihin* (1930; yhdessä Niilo Lehmuskosken kanssa) ja *Lausuntaopas vapaata kansansivistystyötä varten* (1928; yhdessä T. I. Vuorenrinteen kanssa). Räsäsen kirjojen teoreettinen sisältö on koko ajan lähes sama, siinä ei ole radikaaleja muutoksia tai uutuuksia sen paremmin eri kirjojen kuin niiden eri painoksienkaan välillä.

Räsäsen oma lausuntatoiminta oli laajaa ja arvostettua. Hän piti useita lausuntailtoja 1912 lähtien aina 1931 asti. Hän esitti myös muuta kuin runoja tai lyhyttä proosaa, nimittäin kaksi Shakespearen draamaa, Macbetin ja Othellon, ne siis pelkin lausunnan keinoin. Varsinaisissa lausuntaesityksissään hänellä oli monenlaista ohjelmistoa lyyrisistä runoista murretarinoihin ja kertomuksiin. Vuorenrinteen arvion mukaan Räsänen oli parhaimmillaan sellaisissa teksteissä, joissa oli mukana toiminnallisia aineksia, kuten vaikkapa balladeissa, ja Räsäsen bravuureina Vuorenrinne pitää H. J. Nortamon raumalaisia murrejuttuja, vaikka Räsänen ei ollut edes raumalainen.¹⁵ Vuorenrinteen tässä kuvauksessa luettelemien kirjailijoiden ja heidän teostensa nimistä voi todeta, että niissä on paljon samoja kuin Räsäsen kirjojen lausuntaesimerkeissä. Täten Räsäsessä yhtyi analyytikko ja taiteilija, siinä määrin kuin ne voivat yhtyä.

Se, että Räsänen on myös lausuntataiteilija, näyttää ratkaisevasti vaikuttavan näiden kirjojen sisältöön. Räsänen kokee esimerkit ainoaksi mahdollisuudeksi tarkemmin selostaa tulkintaa. Hän ei halua opettaa

¹¹ Ks. Meriluoto, Aila, 1988. *Lauri Viita* (3. p.), s. 44.

¹² Kukaan ei kilpaillut virasta Räsäsen kanssa, ks. Konsistorin kokouksen pöytäkirja 10.9.1928 §4.

¹³ Vuorenrinne, 1931, s. 13.

¹⁴ Ks. Konsistorin kokouksen 5.4.1922 pöytäkirjan 17§:n liite A.

¹⁵ Vuorenrinne, 1931, s. 13–23.

lausuntaa abstraktisti teorian muodossa vaan yhdistyneenä esimerkkeihin. Hän tuntee vastenmielisyyttä tulkintasääntöjä kohtaan. Näistä seikoista kohta tarkemmin.

Räsänen osallistui myös teatteritoimintaan, hiukan näyttelijänä sekä myös muissa tehtävissä kuten näyttämötyön opettajana ja teatterinjohtajanakin. Vuorenrinne mainitsee, että Räsänen opetti myös tavallisen kansan parissa; kansansivistystoiminta mainitaan tavalla, joka osoittaa sen olleen erityinen ansio.¹⁶

Lyhyt kaunoluvun opas (1917)

"Rakas Inspehtori! Lähetän tämän kirjeen mukana 'Lyhyen kaunoluvun oppaan.' Kirjoitin sen viime kesänä muutamassa päivässä, työ tuntui minusta vaikealta ja saavuttamani tulos huonolta. Ajattelin alussa omistaa teokseni kokonaisuudessaan Sinulle, joka olet alkusyy kaikkiin kaunolukuharrastuksiini, mutta kun käsikirjoitukseni oli valmis, aloin epäillä, ettet olisi iloissasi joutuessasi esiintymään sellaisen huonon kirjan alkulehdellä."

Näin tervehti Räsänen E. N. Setälää jouluna 1917. Räsäsen selitys jatkuu niin, että hän halusi myöhemmin kuitenkin lisätä omistuksen kirjaan, sillä kirja alkoi hänestä taas tuntua paremmalta, mutta lisäys ei painoteknisistä syistä enää ollut mahdollinen.¹⁷ Räsänen omistikin sitten Setälälle toisen teoksen, 1921 ilmestyneen kirjan *Seitsemän lausuntoharjoitusta*.

Räsänen on tähänastisista kirjailijoista ensimmäinen, joka ilmoittaa sekä käyttämänsä kirjailijat että heidän teoksensa. Kirjallisuusluettelossa on suomen-, ruotsin-, tanskan-, englannin-, saksan- ja ranskankielisiä teoksia, yhteensä 35 kappaletta. Silti Räsäsen kirjan teoriaosuus on vain alle viisikymmentä sivua. Mieleen tulee välttämättä ajatus, että Räsänen on halunnut esitellä kunnollisen tieteellisen perustuksen ei vain tälle yhdelle kirjalle vaan koko edustamalleen alalle Suomessa.

Suomalaisia kirjoja mainitaan vain yksi, Peltosen kirja. Räsänen ei siis noteeraa Avellania, vaikka heidän kirjansa käsittelevät samaa aluetta ja ovat melkein samannimisetkin. Puolet lähdeteoksista liittyy äänifysiologiaan tai yleensä ääneen, pari mimiikkaan, loput enemmän tai vähemmän kaunolukuun. Peltosella, Avellanilla ja Räsäsellä on muutamia yhteisiä ulkomaisia lähteitä kaunoluvun alueelta. Koska Räsänen näyttää olevan erityisesti kytköksissä kaunoluku-termiin – termi esiintyy sekä hänen kirjoissaan että hänen virkanimikkeessään¹⁸ – on syytä tarkastella termiä lähemmin.

¹⁶ Vuorenrinne, 1931, s. 25–27.

¹⁷ Räsäsen kirje Setälälle 24.12.1917.

¹⁸ Räsänen oli 1928 lähtien 'puheteekniikan ja suomenkielisen kaunoluvun lehtori'. Tätä ennen Konsistorin pöytäkirjoissa esiintyy vuosittaisen opetusmäärärahan myöntämisen yhteydessä vaihtelevasti alanimitykset 'kaunoluku' (/välläsning) ja 'suullinen esitystaito' (/muntlig

Tähän mennessä on jo huomattu, että *Deklamation, Vortragskunst* ja *elocution* ovat samansisältöisiä termejä. Ne liittyvät siis kaunokirjallisuuden suulliseen esittämiseen, erityisesti runouden esittämiseen. Monin paikoin nämä termit voidaan siis suomentaa kaunoluvuksi. Mutta mistä kaunoluku-termi on peräisin? Sekä Peltonen että Avellan käyttivät sitä itsestäänselvästi, selittelemättä, joten se siis on todennäköisesti ollut heidän aikanaan jo suomen kielessä vakiintuneessa käytössä. Lähtökohtana kaunoluvulle on ruotsalainen termi *välläsning*. Termi *välläsning* on puolestaan lähes varmasti alkuperältään ruotsalainen rinnakkaistermi *vältalighet*-termille. Molemmat on sittemmin suomennettu sama kaava säilyttäen: *vältalighet* on kaunopuheisuus, *välläsning* on kaunoluku. Kuten edellä on todettu, käännös on sikäli huono, että hyvinpuhuminen ja kauniistipuhuminen ovat kaksi eri asiaa, sama koskee tietysti myös lukemista, siis luetaanko 'hyvin' vai 'kauniisti'. *Välläsning*ille ei näytä olevan sananmukaista saksalaista vastinetta, vaan näyttää siltä, että *vältalighet* on tullut saksan kielen sanasta *Wohlredenheit*, ja *välläsning* on muodostunut *vältalighet*istä analogisesti. Ruotsin kielessä *välläsning*-termi on esiintynyt 1800-luvun alkupuolelta lähtien (*vältalighet* taas jo 1500-luvulta lähtien).¹⁹ Voisi arvella, että suomalaista kaunoluku-termiä on ensiksi alettu käyttää joko kouluopetuksesta käydyssä keskustelussa tai teatterin piirissä, kenties henkilöiden taholta, jotka ovat tottuneet käyttämään termiä ruotsiksi näissä yhteyksissä.²⁰

Räsäsen kirjassa ei ole mitään retoriikan alueeseen liittyvää, kaikki viittaa pelkästään valmiin tekstin esittämiseen eli tulkintaan. Hänen näkökulmaansa aiheeseen kuvaa seuraava katkelma kirjan johdannosta:

"Puhuttu kieli on ihmisen tärkein ilmaisuväline. On aivan käsittämätöntä, että kasvatuksessa on voitu siinä määrin laiminlyödä suullisen kielenkäytön kehittämistä kuin on tapahtunut. Kuinka äärettömän paljon enemmän huolta on esim. koulukasvatuksessa saanut ja edelleen saa kirjallinen esitys, vaikka vain harva ihminen joutuu sitä elämässään tarvitsemaan niin paljon kuin suullista! Seuraukset laiminlyödyistä kasvatuksesta ovat helposti havaittavissa. Niinpä Suomen papistosta

---

framställningskonst), jälkimmäinen useammin.

¹⁹ *Svenska Akademiens ordbok* ei vielä ole tullut v-kirjaimeen, mutta sanakirjan toimituksesta Lundista olen saanut tietoja 'vältalighet'- ja 'välläsning'-sanoista. Heidän ensimmäinen merkintänsä 'välläsning'-sanasta on vuodelta 1843. 'Vältalighet' ja sen sukulaissanat ovat sen sijaan paljon vanhempia. Vuodelta 1540 on ilmaisu: "Birger Jerl war en forstondogh weltalande man." Vuotta myöhemmässä Raamatun-käännöksessä esiintyy ilmaisu "weltalande män". Sanasta 'vältalighet' (muodossa 'wehltalighet') ensimmäinen merkintä on vuodelta 1561.

²⁰ Suomalainen termi 'kaunoluku' on puolestaan saattanut vaikuttaa virolaisen termin 'ilulugemine' syntyyn, jossa on siis myöskin kyse *kauniistilukemisesta* (ks. esim. Kewend, Elise, 1919. *Ilulugemine*).

Myös 'kaunopuheisuudesta' on olemassa viroksi vastaava termi 'ilukõne'. Yleisemmin on kuitenkin käytetty nimityksiä 'retoorika' ja 'kõnekunst'; esim. Tarton yliopiston historiikissa käytetään vaihdellen näitä kahta termiä puhuttaessa eloquentian eli kaunopuheisuuden oppituolista. Ks. *Tartu ülikooli ajalugu I, 1632–1798*, 1982, s. 200–203.

korkeintaan kymmenen prosenttia esittää jumalanpalveluksen liturgisen osan edes järkevästi ja ajatellen."²¹

Räsäsellä on puhtaan kaunoluvullinen näkökulma, hän käyttää kehnon suullisen esittämisen esimerkkinäkin liturgiaa, ei saarnaa. Jatkossa Räsänen toteaa, että puhuttu kieli on saanut tarpeeksi huomiota tähän asti vain näyttelijäkasvatuksessa. Edelleen hän jatkaa:

"Näyttämöt ovat näihin asti olleet parhaita suullisen esitystaidon vaalijoita ja henkilöt, jotka ovat tahtoneet kehittää itseään tässä taidossa, ovat tavallisesti käyttäneet näyttelijöitä opettajinaan (näyttelijä oli opettajana m. m. Napoleon I:llä, joka hyvin ymmärsi suullisen esitystaidon harjoittamisen arvon)."²²

Nämä alkuesimerkit osoittavat, että Räsäselle suullinen esitys on pelkästään kaunolukua. Räsäselle näyttää kaunoluvun suhde muuhun puhetaidosta ja niitä erotteleva terminologia hänen ensimmäisessä kirjassaan olevan sivuseikka, hän ei pyri erottelemaan kaunolukua muista puhetaidon osa-alueista, kuten puheenpitotaidosta. Räsänen käyttää kaunoluvusta synonyymejä 'suullinen esitystaito', 'suullinen esitys', 'puhetaito'. Peltosellahan 'puhetaito' taas oli yleiskäsite, joka sisälsi kaunoluvun ja puheenpitotaidon. Myöhemmin Eero Salola taas käyttää 'suullinen esitystaito' -termiä vastaavanlaisena yleiskäsitteenä kuin Peltonen 'puhetaitoa'. Räsänen ei sen sijaan kirjansa ensimmäisessä painoksessa vielä välitä ylä- ja alakäsitteiden eroista. Sen sijaan *Lyhyen kaunoluvun oppaan* kolmannessa painoksessa 1924 Räsänen puhuu jo "yleisestä puhetaidosta", tarkoittaen tällä ilmeisesti puheenpitotaitoa, ja mainitsee lausuntataidon suhteesta siihen²³. Oletettavasti kysymys on vain näkemyksen kirjallisesta tarkennuksesta, ei näkemyksen muutoksesta.

Räsänen jakaa suullisen esitystaidon kahteen osaan: puhetekniikkaan ja korostukseen. Puhetekniikan hän jakaa äänioppiin ja kielioppiin. Äänioppi tarkoittaa tietoja hengityksestä ja itse äänestä sekä akustiselta että esteettiseltä kannalta. Jälkimmäiseen liittyy äänen sointi, johon liittyen Räsänen esittää epäilyttävän Rutzin teorian äänen soinnin ja synnynäisten lihasasentojen vastaavuudesta²⁴ – tästä tarkemmin käsiteltäessä Eero

²¹ Räsänen, 1917, s. 3.

²² Räsänen, 1917, s. 3–4.

²³ Ks. Räsänen, 1924, s. 3.

²⁴ Räsänen, s. 21–25. Rutzin teoriassa etsitään tunne-elämän, synnynäisen vartalolihasasennon ja äänen yhteyksiä. Ajatus ei ole tuulestatemattu, mutta Rutzin teoria vaikuttaa muuten sellaiselta, että sitä on mahdotonta esittää kirjassa; se saattaa sopia henkilökohtaiseen ohjaukseen, jossa autetaan opiskelijaa pääsemään runon tunnelmaan pyrkimällä tietoisesta muuttamaan em. lihasasentoja. Räsänen on itekin varauksellinen: "Rutzin tekemät havainnot ovat ehdottomasti oikeita, sen voi jokainen kokeilemalla todeta. Hänen muodostamansa teoria sen sijaan ei liene varma."

Räsänen oli tutustunut Rutzin teoriaan jo varhain. Hän vieraili 1911 Leipzigin professori Sieversin luona, jolta hän sai *uutta* tietoa Rutzin teoriasta (hänellä siis oli jo ennestään jotain tietoa). Räsänen ihastui Rutzin havaintoihin äänen ja lihasasentojen yhteydestä, mutta epäili jo

Salolan ja Olga Poppiuksen kirjaa *Lausujan työ* (1925), sillä siinä Rutzin teoriaa esitellään vielä laajemmin. Kielioppi tarkoittaa Räsäsellä sellaisia foneettisia asioita kuin eri äänteiden paikat suomen kielessä. Tässä yhteydessä todetaan, että hyvän puhekielen ehtoihin kuuluu murteellisuuksista ja muukalaisuuksista vapaa kieli; Räsäsen mukaan hyvää suomea puhuvan henkilön ääntämyksestä ei voi päätellä, mistä osasta maata hän on kotoisin²⁵. Muukalaisuuksilla tarkoitetaan tässä ruotsalaisuuksia, esim. u:n ääntämistä y:hyn päin²⁶. Räsäsen yleisfilosofia, jossa sääntöihin suhtaudutaan joustavasti, näkyy myös puhetekniikasta. Omaa elimistöä pitää kuunnella, eikä tehdä mitään harjoitusta mekaanisesti.²⁷ Räsäsen puhetekniikasta ei ole paljon muuta sanottavaa. Puhetekniset osuudet ovat kaikissa kirjoissa kovin samankaltaisia, eikä puhetekniikka ole tämän tutkimuksen kannalta erityisen kiinnostava alue. Suurin osa äänifysiologisesta tietämyksestä on saatu 1800-luvun puolivälin jälkeen ja kaikki kirjoittajat käyttävät näitä tietoja hyväkseen. Vaikka puhetekniikkaan käytetään reilusti sivuja, se ei näissä kirjoissa ole pääasia. On kuitenkin huomattava se, että kaunoluvun traditiossa puhetekniikan paikka on aina alussa, se on perusta kaikelle. Retoriikan traditiossa lähtökohtana on taas yleensä *inventio* tai sitä lähellä olevat asiat, näin Laurilalla ja Heikelilläkin²⁸.

Kun mennään korostukseen, huomataan selvä ero Räsäsen ja Peltosen välillä²⁹, vaikka korostusosuus onkin Räsäsen kirjassa varsin lyhyt, vain viisi sivua. Sitä täydentävät kuitenkin korostusesimerkit, joita on kirjan lopussa viidenkymmenen sivun verran. Räsäsen ja Peltosen eroa voisi luonnehtia sukupolvieroksi; Peltosen kirjaan verrattuna Räsäsen kirja on "toisen sukupolven lausuntaopas". Räsäsellä on vähemmän sääntöjä ja ne ovat joustavampia kuin Peltosella. Omakohtaiselle tulkinnalle jää enemmän tilaa. Tällä saattaa olla yhteyttä lyriikan muutoksiin. Myös Räsäsen taiteilijaluonne tuntuu kaihtavan sääntöjä. Kyse on kenties myös kaunoluvun muuttuneista opeista sitten Peltosen aikojen. Joka tapauksessa ero on selvä. Kun Peltonen on antanut kielioppiin pohjautuvia ohjeita, mitä sanaa pitää painottaa mitenkään verrattuna toisiin sanoihin, Räsäsen mielestä tästä ei voida antaa pitäviä ohjeita. Räsänen jakaa korostuksen kuitenkin samoin kuin Peltonenkin ajatus- ja tunnekorostukseen, joista tunnekorostuksesta voidaan hänen mielestään antaa vielä vähemmän

---

tällöin teorian yleispätevyyttä. Ks. kirje E. N. Setälälle 24.7.1911.

²⁵ Räsänen, s. 28.

²⁶ Ks. Räsänen, s. 30.

²⁷ Ks. Räsänen, 1917, s. 26–27.

²⁸ Ks. Laurila, 1912, s. 33, jossa Laurila toteaa, että perinteisessä jaottelussa aluksi käsitellään "aiheen keksintää" (*inventio*), ja että Laurilallakin tästä on ollut tavallaan kysymys, vaikka hän ei muuten perinteistä jaottelua aiokaan noudattaakaan.

²⁹ Koska Peltosen ja Avellanin korostusoppien välillä ei ole suurta eroa, vertaan Räsästä vain Peltoseen.

yleispäteviä sääntöjä kuin ajatuskorostuksesta.³⁰ Räsänen tiivistää oppinsa korostuksesta seuraavasti:

"Kun korostus riippuu mitä läheisimmin ajatus- ja tunne-elämästämme, niin on se oikeata vain, silloinkuin se on persoonallista, itse ajateltua ja tunnettua. Hyvän esittäjän matkiminen ei ole oikeata korostusta eikä niin vaikuta kuin persoonallinen korostus."³¹

Räsänen saattaa tästä huolimatta antaa aika yksityiskohtaisia tulkintaohjeita korostusesimerkkien yhteydessä, mutta Räsänen filosofian valossa niihin voi suhtautua todellakin *esimerkkeinä*, näistä malliksi tulkintaesimerkki Santeri Ivalon tarinasta Vesaisen kuolema – kaunolukuun kuuluu siis aina myös suorasanaisten tekstien tulkinta:

"Kertomuksen toisen osaston tulkinnassa on lausujan tavattava unikuville niille ominaiset värit. Ensimmäisessä kuvassa, heti alussa, käytetään aluksi hiljaista ja verraten korkeaa ääntä. Kaksi ensi lausetta voi lausua hitaasti ja pidätetysti mollissa. Lausuja voi lyhyillä pauseilla saada unikuvan alkuun jotain hapuilevaa ja tapailevaa, joka vaikuttaa tässä kohdassa elävöittävästi."³²

Toisessa esimerkissä, joka liittyy tulkintaohjeeseen Paavo Cajanderin runosta Salomaa, Räsänen käsittelee rytmin merkitystä:

"Kun kouluissa luetaan antiikin runoutta, kiinnitetään huomio melkein yksinomaan rytmiin, joka tuodaan esille niin, että kaikki nousut lausutaan suunnilleen yhtä voimakkaasti. Tätä tapaa ei voi pitää oikeutettuna, koska runon ajatus- ja tunnesisältö siinä helposti hukkuu tuohon koneelliseen musiikkiin. Hyvässä runouden tulkinnassa tulee rytmi kaiken aikaa esiin ikäänkuin jonkunlaisena säestyksenä."³³

Räsänen vastustaa mekanistisuutta, liikoja ohjeita ja niiden orjallista noudattamista ja korostaa niiden sijaan oman persoonallisuuden pohjalta syntyviä omia ratkaisuja. Tämä on Räsänen tulkintaoppien punainen lanka kaikissa hänen kirjoissaan. Tähän kuitenkin liittyy yksi huomautus, jonka Räsänen tuo selvästi esille. Vaikka omakohtaisuuden vaatimus suuntautuukin ulkonaisesti mahtailevaa lausuntatyylisiä vastaan, se ei saa tarkoittaa sitä, että lausunnan pitäisi muuttua vaisuksi ja arkiseksi. Lausunta saa olla tyyliään pateettista tai sentimentaalista, koska osa runoudestakin on sitä. Ikuinen hillitty tyyli voi olla Räsänen mielestä mitättömyyden merkki. Varsinkin harjoiteltaessa Räsänen kehottaa kokeilemaan reippaasti.³⁴ Ilmeisestikin edellämäinittu Emil Milan oli

³⁰ Ks. Räsänen, 1917, s. 40–42.

³¹ Räsänen, 1917, s. 43.

³² Räsänen, 1917, s. 53.

³³ Räsänen, 1917, s. 89.

³⁴ Ks. Räsänen, 1921. *Seitsemän lausuntoharjoitusta*, s. 14–17.

hillityn tyylin edustaja, eikä tämä tyyli saa Räsäseltä varauksetonta kannatusta³⁵.

Muita teoksia

Vaikka *Lyhyt kaunoluvun opas* on tosiaankin lyhyt, Räsäsen periaatteet tulevat siinä selviksi, eikä niihin myöhemmin tule merkittäviä muutoksia. Seuraava Räsäsen kirja oli nimeltään *Seitsemän lausuntoharjoitusta* (1921). Siinä Räsänen keskittyy vain korostusilmiöön ja jättää puhetekniikan kokonaan kirjan ulkopuolelle. Räsänen pitää korostusta tärkeimpänä harjoittelun kohteena ja uskoo, että tekninen puolikin saa harjoitusta korostusta harjoiteltaessa.³⁶ Räsänen toteaa jälleen myös, että korostusilmiötä pystyy parhaiten selvittämään esitystehtävien yhteydessä, pelkkien teorioiden ja sääntöjen esittäminen on ongelmallista³⁷.

Vuonna 1921 Räsäseltä ilmestyi myös *Lukemisen ohjeita kouluja varten*. Räsäsen mielestä kouluissa lukemisesta tulee helposti mekanistista, ja ääneenlukemisen opetuksessa keskitytään epäoleellisiin³⁸. Räsäsellä on kiinnostusta myös koulun puhekasvatukseen, tästä osoituksena kirjan lisäksi myös yksi pedagoginen artikkeli³⁹.

Myöhemmät kaksi kirjaa, Lehmuskosken sekä Vuorenrinteen kanssa kirjoitetut, ovat sisällöltään samanhenkisiä edellisten kanssa.

Eero Salola: lausuntahenkisen puhekasvattaja

Eero Salola (1902–1989) on näistä portreteista viimeinen. Kaikkien tätä ennen käsiteltyjen hahmojen, Peltosen, Avellanin, Laurilan, Räsäsen ja Heikelin kirjallinen toiminta puhetaidon alalla sijoittuu kutakuinkin tämän vuosisadan kolmeen ensimmäiseen vuosikymmeneen. Salolan toiminnasta vain osa kuuluu tähän ajanjaksoon. Hänen kirjallinen toimintansa alkaa 1925 ja jatkuu 1960-luvulle saakka.

Tässä käsitellään hänen kahta varhaisinta kirjaansa. Ne ovat oikeastaan kirjan puolikkaita, jotka on laadittu yhdessä toisen kirjoittajan kanssa. Ensimmäinen niistä on Olga Poppiuksen kanssa kirjoitettu *Lausujan työ*

³⁵ Palattuaan vuoden 1911 opintomatkaltaan Räsänen kirjoitti E. N. Setälälle, että Saksassa hänellä on ollut kaksi hyvää lausunnon opettajaa: Emil Possart ja Emil Milan. Edellinen edustaa komeilevaa pateettisuutta ja jälkimmäinen hillittyä tyyliä. Samassa kirjeessä hän toteaa, että on saanut Milanilta jo melkein kaiken. Ks. kirje Setälälle 23.12.1911.

³⁶ Räsänen, 1921, *Seitsemän lausuntoharjoitusta*, s. 6–8.

³⁷ Räsänen, 1921, *Seitsemän lausuntoharjoitusta*, s. 9.

³⁸ Räsänen, 1921, *Lukemisen ohjeita kouluja varten*, s. 4–5.

³⁹ Räsänen, 1917–1918. Äidinkielen opetus ja suullinen esitys. *Kasvatus ja koulu*, s. 215–219.

(1925), toinen Alli Mustosen kanssa kirjoitettu *Aidinkielen kirja* (1930), jossa Mustosen osuus on nimeltään 'Kirjallinen esitystaito', Salolan 'Suullinen esitystaito'. Salolan osuus ilmestyi myöhemmin itsenäisenä teoksena nimellä *Suullinen esitystaito*.

Salola tulee puhealalle lausunnan kautta. Olga Poppius on hänen opettajansa, ja on ilmeisesti ollut myös hänen tärkein vaikuttajansa lausunnan alalla, vaikka Salola on saanut opetusta myös Räsäseltä ja Niilo Lehmuskoskelta⁴⁰. *Lausujan työ* käsittelee nimensä mukaisesti vain lausuntaa, mutta 'Suullinen esitystaito' käsittelee puhetaitoa laajemmin.

Olga Poppiuksestakin kannattaa mainita muutama sana, sillä hän oli yksi keskeisiä puhealan opettajia Suomessa. *Kansallisen elämäkerraston* mukaan hän oli näyttelijä ja lausunnan opettaja. Hän oli opiskellut näyttämötaidetta Kaarola Avellanin johdolla, sekä tämän lisäksi Pariisissa 1890 ja 1894. Hänen mainitaan myös opiskelleen lausuntataidetta Saksassa 1925, mahdollisesti siis ennen *Lausujan työ* -kirjan kirjoittamista (kirjan esipuhe on päivätty syyskuulle). Mentyään vuonna 1892 naimisiin Poppius oli eronnut teatterista ja opettanut tämän jälkeen lausuntaa yksityisesti, ja 1920–1927 myös Helsingin musiikkiopistossa.⁴¹ Muuta kirjallista tuotantoa, kuin osuudet kirjaan *Lausujan työ*, en ole häneltä löytänyt.

Lausujan työ (1925)

Kirjassa on noin neljäkymmentä sivua teoriaa ja kuusikymmentä sivua lausuntaesimerkkejä. Työ jakaantuu kirjoittajien kesken seuraavasti: lyhyen 'Alkusanat' he ovat laatineet yhdessä. Seuraavat kaksi lukua, 'Lausujan tehtävä' ja 'Lausuja tehtävänsä täyttämässä' ovat Salolan kynästä ja viimeinen, 'Rutzin tyyppi-oppi', on Poppiuksen kirjoittama. Lausuntaesimerkkejä on molemmilta suunnilleen yhtä paljon.

Alkusanoissaan he toteavat:

"Esilläoleva kirjanen ei suinkaan pyri olemaan mikään järjestelmällinen lausunnan oppikirja. Sellaisiahan meillä suomen kielellä on ennestäänkin: Vihtori Peltosen 'Puhetaito', Ilmari Räsäsen ansiokas 'Lyhyt kaunoluvun opas', muita mainitsemmattakaan."⁴²

Kirjoittajat tietävät tulevansa ainakin osaksi tyydytetyille markkinoille. He toivovat, että kirja voisi antaa sen lukijalle "muutaman uuden herätteen"⁴³.

⁴⁰ Ks. Kajas, Iiro, 1987, Savolasta Salolaan, Timarista Tompuriin eli löytöretkellä lausuntaan. *Kaje*, 2, s. 13.

⁴¹ *Kansallinen elämäkerrasto*, s. v. Poppius, Olga.

⁴² Poppius & Salola, 1925, s. 7.

⁴³ Poppius & Salola, 1925, s. 7.

Ollaan siis tilanteessa, jossa alan peruskirjallisuus on syntynyt ja voidaan keskittyä nyansseihin.

Salola aloittaa oman osuutensa, luvun 'Lausujan työ' (luvut on signeerattu nimikirjaimin) lähtemällä liikkeelle "alkuihmisen" viestinnästä. Se on yritys osoittaa puheilmaisun perusteita ihmisen biologis-sivistyksellisen evoluution avulla. Salolan mukaan alkuihmiset ilmaisivat ajatuksiaan eleillä ja ilmeillä, ja matkivat ääntelyllään tarpeen tullen luonnonääniä, kuten esim. pedon ääntä. Tunteet voitiin nähdä ilmeistä ja eleistä. Tämä kuvitteellinen alkuihmisyhteisö on Salolan esimerkki viestinnästä ilman "varsinaista puhetaitoa". Itse asiassa nämä sanattomat ilmaisukeinot olivat Salolan mielestä hyvin vivahteikkaita, mutta niiden käyttö oli joskus hankalaa, koska ne perustuivat näkemiseen, eikä se kaikissa olosuhteissa ollut mahdollista. Tämän vuoksi alettiin kiinnittää yhä enemmän huomiota ääneen. Luonnonäänien matkiminen oli sanaston synnyn alku, mutta myöhemmin sanoja keksittiin muillakin tavoilla ja tällä lailla sanavarasto hitaasti laajeni.⁴⁴

Kieli on pitkästä kehityksestä huolimatta Salolan mukaan sikäli puutteellista, että yhdellä sanalla tai lauseella on useita merkitysvivahteita. Varsinkaan kirjoitetusta tekstistä sen tarkkavivahteinen sisältö ei ilmene hetkessä, sillä kirjoitetusta tekstistä puuttuu ne vivahteet, jotka puhutussa kielessä on mukana. Niinpä esim. lause "kuu paistaa" voi merkitä hyvin erilaisia asioita, riippuen siitä, miten se sanotaan. Tässä tullaan lausujan tehtävään. Se on kaksiosainen: 1) on osattava tulkita kirjoitetun tekstin merkitysvivahduksia ja 2) on osattava esittää nämä vivahteet lausunnallisoin keinoin. Lausujan on Salolan mukaan osattava käyttää "järkeä, vaistoa ja tunnetta" tässä työssä. Tarkoituksena ei ole, että lausuja esittelisi lausueessaan "omia runollisia näkemyksiään", vaan lausujan tehtävä on "olla siltana runoilijan luomishetken ja kuulijan vastaanottavaisen hetken välillä".⁴⁵

Seuraava luku on siis nimeltään 'Lausuja tehtävänsä täyttämässä'. Aluksi Salola toteaa, että lausunnan ideaalit ovat viime aikoina muuttuneet. Kyseessä on laajempi taiteen murros, ei vain lausuntaa koskeva. Nyt pyritään Salolan mukaan "yksinkertaisuuteen, luonnollisuuteen".⁴⁶ Uudesta tilanteesta hän kirjoittaa seuraavasti:

"Lausunnan alalla ilmenee tämä *luonnollisuuteen* pyrkimys ennen kaikkea äänenkäytössä. Aikaisemminhan näyttelijät ja lausijat esiintyessään koettivat muuttaa äänensä niin juhlalliseksi kuin suinkin. Ääni kävi tällöin kireäksi ja esitys sai ankaran paatoksen leiman. Siihen aikaan tämä tuntui yleisöstä aivan luonnolliselta, ei kenenkään päähän pälkähtänytkään, että taidetta voisi esittää jokapäiväisellä, luonnollisella äänellä. Mutta meidän päivinämme, jolloin jo on saatu kuulla vanhoista

⁴⁴ Salola, 1925, s. 9–12.

⁴⁵ Salola, 1925, s. 12–15.

⁴⁶ Salola, 1925, s. 16.

kaavoista poikkeavia esityksiä, on päästy tuosta harhaluulosta, vieläpä niinkin tyystin, että yleisö useimmiten maaseudullakin jo käsittää tuollaisen paatoksellisen esityksen tyhjyyden. Pahinta on, että sensijaan esiintyjät itse eivät useasti tajua tätä."⁴⁷

Tähän oikeastaan tiivistyy koko Salolan opetus. Kysymyksessä on siis uusi aika ja uudet vaatimukset, avainsana on nyt "luonnollisuus".

Salola siirtyy käsittelemään puhetekniikkaa. Painopiste on aikaisempia kirjoittajia enemmän rentoudessa. Hän ei esittele varsinaisia rentoutusharjoituksia, jotka myöhemmin tulevat hyvinkin tärkeäksi osaksi puhe- ja ilmaisutaidon opetusta, mutta opastaa suorittamaan mm. "veltoja" puheharjoituksia, kuten hän niitä kutsuu. Salola korostaa myös ääntämisen selkeyttä ja äänen kuuluvuutta, mutta kaikkein tärkeintä hänelle on äänentuoton vapautuneisuus ja sitä kautta seuraava luonnollisuus.⁴⁸

Tästä hän siirtyy seuraavaan asiaan, runon tulkitsemiseen. Hän kysyy, miten runoon syventyminen parhaiten suoritetaan? Ja vastaa: Aluksi pelataan vaistolla. Ensilukeminen jättää usein jälkeensä mielialan, ja vaikka se onkin epätäydellinen, sen pohjalta voi lähteä liikkeelle. Useat lukemiset kypsyttävät tätä ensilukemisella tavoitettua mielialaa ja siten runon ydin voi löytyä. Sitten aletaan valmistella esitystä, ensin työstetään runon suuria linjoja, laskuja ja nousuja, ja sitten yksityiskohtia. Salola korostaa järjen osuutta valvonnassa, etteivät yksityiskohdat pääse menemään suurien linjojen edelle.⁴⁹ Hän kuvaa koko prosessia vertauksen avulla:

"Lähestyminen runoa tapahtuu samoin kuin lähestyminen saarta merellä. Aluksi näkyy saaren koko hallitseva ääriivi, vähitellen sitten rupeavat yksityiskohdatkin selvenemään, ensin puut ja talot, lopulta jo hiekanjyvätkin. Mutta kun noita pieniä piirteitä läheltä katsomme, näyttävät ne usein viehättäviltä ja kookkailtakin. Ja niin unohtuvatkin usein saaren mahtavat ääriiviat pienten viehättävien seikkojen vuoksi. Runoa ei saa katsoa niin läheltä. Tietenkin analyseeratessa usein tulee lähestyä runoa vaarallisenkin lähelle, mutta on muistettava, että esitettäessä on katsottava tehtävää niin 'kaukaa', että sen ääriiviat, kokonaisuus, yleissävy pysyy selvänä silmien edessä."⁵⁰

Salolalla luonnollisuus liittyy myös siihen, että suuret linjat erottuvat yksityiskohtien joukosta. Yhden poikkeuksen hän esittää. Sadunkerrontaan sopii hänestä yksityiskohtien korostaminen kokonaislinjojen kustannuksella. Tällaista kerrontaa on Salolan mukaan lasten mieluisempaa seurata.⁵¹

⁴⁷ Salola, 1925, s. 16–17.

⁴⁸ Salola, 1925, s. 17–20.

⁴⁹ Salola, 1925, s. 21–22.

⁵⁰ Salola, 1925, s. 24.

⁵¹ Salola, 1925, s. 24–26.

Paljon tämän enempää Salola ei lausujan tehtävästä sano. Jossakin mielessä Salola tulee lähelle Räsästä, ainakin siinä, että antaa vain vähän konkreettisia neuvoja tai sääntöjä ja korostaa omakohtaisuutta. Vaiston korostaminen on suurin piirtein samaa kuin Räsäsellä oman itsen kuunteleminen ja matkimisen välttäminen, samaa on siis perusfilosofiassa. *Lausujan työn* tulkintaesimerkeissä on sama henki kuin Räsäsenkin esimerkeissä. Tulkintaesimerkki on vain yksi tapa, miten teksti voitaisiin esittää. Erojakin Räsäseen on. Vaikka Räsäsenkin korosti luonnollisuutta, hän ei silti kieltänyt pateettista tyyliä. Salola taas pitää termiä 'paatos' pelkästään negatiivisena, kuten aiemmasta katkelmasta huomattiin. Salolalla on myös uusia painotuksia. Räsänen ei esimerkiksi keskittynyt kysymykseen runon lähestymisestä, eikä myöskään korostanut senkaltaista äänen vapauttamista kuin Salola.

Nämä kaksi lukua olivat Salolan osuus, Poppiuksella on yksi luku. Siinä hän kirjoittaa Rutzin teoriasta, josta häntä ennen on kirjoittanut myös Ilmari Räsänen. Myös K. S. Laurilan 1929 ilmestyvässä *Puhetaidon oppaan* kolmannessa painoksessa Rutzin nimi mainitaan, joten Rutz saa Suomessa varsin runsaasti huomiota alan kirjallisuudessa – niinkuin se saa myös Saksassa. Kyseessä on lihasasentojen ja erilaisten tunnetilojen yhteys. Rutzin yrityksenä on, ainakin Räsäsen ja Poppiuksen kuvausten mukaan, tehdä tulkinnasta tiedettä, sillä hän väittää, että tunnetilojen ja fysiologisen ilmiön (lihasasennot) välillä on säännönmukainen yhteys, ja uskoo pystyvänsä määrittelemään lihasasentotyypppejä joissa tulkittamisen vaatima tunnetila voidaan löytää. Kaunokirjallisten tekstien tulkittaminen vaatii tiettyä tunnetilaa siksi, että niiden kirjoittajat (joskus teoskohtaisesti) edustavat tiettyä tyyppiä. Räsänen oli epäileväinen teorian suhteen, vaikka uskoikin Rutzin havainnon lihasasentojen ja tunnetilojen yhteydestä olevan oikean⁵². Ehkä siksi Räsänen ei juurikaan esitellyt teorian yksityiskohtia, mutta Poppius tekee sen ilman epäilyä.

Poppius nimittää teoriaa "Rutzin tyyppi-opiksi". Siinä kirjailijat ja heidän tuotteensa on jaettu kolmeen tyyppiin, jotka on nimetty kansallisuuksien mukaan: italialainen, saksalainen ja ranskalainen. On vielä neljäskin tyyppi, joka kuitenkin on taiteelliseen työhön kelpaamaton. Jokainen tyyppi jakautuu vielä alaryhmiin: lämmin, kylmä, suuri, pieni, lyyrillinen, dramaattinen, tarkkapiirteinen.⁵³ Teorian idea on siinä, että tulkitsija voi löytää tyyppin, jossa kulloistakin kirjailijaa on sopivinta esittää.

Sopivat tyyppin voi löytää muuttelemalla lihasasentojaan, etenkin keskiruumiin lihaksia Rutzin ohjeiden mukaisesti. Vaikka lihasasentojen ja tunnetilojen yhteydessä voi olla perääkin, ainakin mielikuvatasolla, Poppiuksen tapa esittää se pätevästä tieteenä tuntuu naivilta. Poppiuksen

⁵² Ks. Räsästä käsittelevä luku.

⁵³ Poppius, 1925, s. 28–34.

esittelemään teoriaan kuuluu mm. seuraavat yksityiskohdat: "Lauluissa määrää tyyppin melkein poikkeuksetta sävel, vaikka sanat olisivat eri tyyppiä"; "Käännöksenä tyyppi muuttuu kääntäjän tyyppin mukaan". Hän esittää myös omana näkemyksensä: "Uskon varmasti, että sitten vasta kun tietoisesti tai tietämättään on ensimmäisessä tyyppissä [italialainen], ymmärtää esim. Mona Lisan arvoituksellisen hymyn."⁵⁴

Poppius kehottaa Rutzin lisäksi tutustumaan myös Sieversin (leipzigilainen Eduard Sievers) samantapaisiin oppeihin, sekä mainitsee myös Wundtin, jolla niinikään on tekemistä samantyyppisten asioiden kanssa⁵⁵. Hän mainitsee myös Borchersin, joka on keksinyt tyyppeihin liittyvät jalka- ja käsi-asennot, sekä Felix Kruegerin, joka on julkaissut kirjan *Mitbewegungen beim Singen, Sprechen und Hören*⁵⁶. Poppiuksen puolustukseksi voi siis todeta, että hän esittelee arvovaltaista huomiota saanutta suuntausta, jota Geissnerin mukaan monet saksalaisen puhetaidon historian keskeiset hahmot pitivät totena tieteenä⁵⁷. Toisaalta Räsänen kävi Saksan-matkallaan tapaamassakin Poppiuksen mainitsemaa Sieversia, mutta epäili silti Rutzin teoriaa.

Kokonaisuudessaan *Lausujan työ* sisältää siis muutamia uusia näkökohtia lausujan valmistautumiseen sekä Rutzin teorian aikaisempaa tarkempaa esittelyä.

Äidinkielen kirja: 'Suullinen esitystaito' (1930)

Äidinkielen kirjan kirjoittajilla on molemmilla itsenäinen osuutensa, Mustosella nimeltään 'Kirjallinen esitystaito', Salolalla 'Suullinen esitystaito'. Myöhemmin Salolan osuus julkaistaan omana kirjanaan ja siitä otetaan useita painoksia. Tässä käsitellään vain Salolan 'Suullista esitystaitoa', mutta on syytä mainita, että Mustosen osuuteenkin kuuluu yksi puhetta käsittelevä luku. Siinä käsitellään puheen kirjoittamista.

Salola ei ilmoita lähteitään, mutta suosittelee kirjan alussa joitakin kirjoja lisäopiskelua varten. Hän lienee siis niihin tutustunut, ehkä ne ovat vaikuttaneetkin tähän kirjaan. Mukana on Peltonen, Laurila, Räsänen, Räsänen–Vuorenrinne, Poppius–Salola, joitakin lausuntarunokokoelmia, pari teatterikirjaa sekä pari puhetaidon käännöskirjaa (niistä hieman seuraavassa luvussa). Alkusanoissa kerrotaan myös, että suullisen esitystaidon osuuden ovat lukeneet ja sitä kommentoineet Olga Poppius, K. S. Laurila ja Ilmari Räsänen.⁵⁸

⁵⁴ Poppius, 1925, s. 36, 41.

⁵⁵ Poppius, 1925, s. 36.

⁵⁶ Poppius, 1925, s. 43.

⁵⁷ Geissner, 1997, s. 180.

⁵⁸ Mustonen & Salola, 1930, s. 5.

Salolan osuus käsittää noin sata sivua, joka jakaantuu kymmeneen lukuun. Ne ovat nimeltään:

- 1) Ääni
- 2) Ajatuksen ilmaisu
- 3) Ajatuksen ilmaisu (jatkoa)
- 4) Tunneväritys
- 5) Rytmi
- 6) Esityslajit
- 7) Esimerkkejä erilaisista esityslajeista
- 8) Lausuntataidon ulkoisia vaatimuksia
- 9) Puheiden ja esitelmien esittämisen taidosta
- 10) Näyttelemisestä

Puheen rakentamisesta tai tyylliseikoista ei siis Salolan osuudessa ole mitään, ne kuuluvat kirjallisen esitystaidon puolelle. Pelkistä otsikoista päätellen näyttäisi 'Suullisen esitystaidon' pohjalla olevan tuttu jako puhetekniikka-kaunoluku-puheenpito, vähän samantapainen kuin Peltosellakin. Erona Peltoseen olisi se, että näytteleminen olisi erillään kaunoluvusta, ja puheenpitoa olisi vähemmän, vain yksi luku kymmenestä.

Sisältö paljastaa kuitenkin toista. Puheenpitoa ja myös muita puhumisen lajeja on nyt sijoitettu melkein joka lukuun. Ensinnäkin, jokaisessa luvussa, paitsi viimeisessä, näyttelemistä käsittelevässä, on retorisen puhetaidon historiaan liittyvä kuva tai kuvia, joihin liittyy kuvateksti. Salolan osuudessa on muutakin kuvitusta, mutta suurin osa kuvituksesta liittyy puheenpitoon, ei lausuntaan. Joskus kuvitus tosin on täysin irrallaan luvun sisällöstä, kuten vaikkapa että "lausuntataidon ulkonaisia vaatimuksia" käsittelevässä luvussa on kuva ja kuvateksti valtiomies J. R. Danielson-Kalmarista⁵⁹. Yleensä kuvitus kuitenkin jollakin tavoin liittyy lukuun. Esimerkiksi sivulla, jolla puhutaan äänen voimakkuudella ja äänen korkeudella painottamisesta, on kuva Demosthenes-patsaasta⁶⁰ – Demostheneshan juuri joutui kovalla työllä opettelemaan näitä keinoja.

Puheenpitotaito ei esiinny *yhtä* vahvasti tekstissä kuin kuvituksessa, ainakaan sivumääräisesti. Mutta puheenpitotaito esiintyy siellä toisella tasolla. Tarkastellaanpa esimerkiksi viidettä lukua, jossa käsitellään "rytmiä". Ihan aluksi Salola tarkastelee rytmiä yleisenä ilmiönä. Hän näkee sitä vaikkapa esineissä, kuten puutarha-aidassa. Sitten hän siirtyy käsittelemään rytmiä suullisessa esittämisessä ja huomioi niin "puheen", "runon" kuin "suorasanaisenkin" (suorasanaisella hän tarkoittaa kaunokirjallista proosaa). Vaikka luvussa loppujen lopuksi kuitenkin

⁵⁹ Ks. Salola, 1930, s. 204.

⁶⁰ Ks. Salola, 1930, s. 151.

käsitellään rytmiä eniten juuri lausunnan kannalta, niin luku välittää kuitenkin idean siitä, että rytmi liittyy yhtäläillä puheenpitoon kuin lausuntaankin.⁶¹

Vastaavanlaatuisen esimerkin tarjoaa edeltävä luku "tunneväriytyksestä". Salola toteaa, että: "Toinen lausuja tahi puhuja voi tehdä hyvinkin erilaisia tunneväriytyksiä kuin toinen samassa tehtävässä. Kumpikin voi silti olla oikeassa." Tunneväriytyksessä liittyy siis sekä lausuntaan että puheeseen. Salola liittyy sen keskusteluunkin, sillä hän toteaa myös, että tunneväriytyksellä on läsnä jokapäiväisessä keskustelussa. Jos tunneväriytyksellä sieltä puuttuu tai siinä on jotain viialla, sen kyllä Salolan mukaan huomaa. Tässäkin luvussa pääosan huomiosta saa lopulta kuitenkin tunteenilmaisuuksien lausunnassa, ei tunteenilmaisuuksien puheenpidossa.⁶²

Näin ollen Salolan ja Peltosen välillä on tärkeä ero. Molemmat esittelevät "laajemmin käsitetyn puhetaidon" (Räsänen ilmaisi), mutta he tekevät sen eri tavalla. Peltosella lausunta ja puheenpito esitetään pääosin erossa toisistaan, vaikkakaan ei täysin; Peltosen aikaisempi nimiehdokas 'Puhuja ja lausuja' kuvasi hyvin hänen teostaan, ehkä paremmin kirjaa olisi vielä kuvannut nimi 'Lausuja ja puhuja', koska alkuosa kirjasta on omistettu lausunnalle, ja lausuntaa käsitellään muutenkin perinpohjaisemmin kuin puheenpitoa. Salolan kirjaa taas kuvaisi nimi 'Puhuja = lausuja': Salola yhdistää molemmat saman systeemin alle. Puheenpitämisestä on Salolalla tosin yksi erillinen luku, mutta kaikissa sitä edeltävissä luvuissa on sekä kuvituksen ja sisällöllisten seikkojen avulla luotu kuvaa suullisesta esitystaidosta yhtenä kokonaisuutena. Ja tämä kokonaisuus on nyt siis pantu kaunoluvun muottiin, jossa korostuvat puhetekniikka, ajatuksen ja tunteen korostus erilaisin keinoin sekä loogis-esteettinen rytmi. Jos käytetään kaunoluvullisuutta tarkoittavaa englanninkielistä termiä 'elokutionismi', niin voidaan sanoa, että Salola *elokutionisoi* puheenpitotaidon.

Luvussa, joka käsittelee "puheiden ja esitelmien esittämisen taitoa", on eräs mielenkiintoinen aikakautta heijastava kohta. Salola toteaa:

"Me nykyajan eläjät olemme kyllä huomanneet sanomalehtien ja vieläpä radionkin välityksellä, miten suurta huomiota Euroopan kuuluisimpien valtiomiesten puheet herättävät kaikkialla maailmassa. Niistä puhutaan etukäteen ja niitä odotetaan suurella jännityksellä. Monistettuina tai radion välityksellä ne saatetaan kaikkien tutkittavaksi."⁶³

Tiedotusvälineiden kehityksen myötä poliittinen puhetaito on siis tullut aiempaa lähemmäksi suurta yleisöä. Salola jatkaa, että nykyajan ihminen tarvitsee taitoa esittää omia mielipiteitään vakuuttavasti, esimerkiksi

⁶¹ Ks. Salola, 1930, s. 171–176.

⁶² Ks. Salola, 1930, s. 166–170.

⁶³ Salola, 1930, s. 205.

puolue-elämässä, yhdistyksissä ja elinkeinoelämässä⁶⁴. Juuri tätä hän ei kuitenkaan opeta. Hänen opettamansa suullinen esitystaito on varsin kaukana vakuuttavasta puhetaidosta, jota "nykyajan eläjä" Salolan mukaan kuulee radiosta tai harjoittaa puolue-elämässä. Onkin mahdotonta opettaa vakuuttavuutta, jos keskitytään vain esittämiseen, niinkuin Salola tekee⁶⁵. Puheenpitotaidon liitto kaunoluvun kanssa tarkoittaa Salolan tapauksessa vaikuttavan puhetaidon lähes täydellistä katoamista.

Salola siis toisaalta tuo puheenpitoa aikaisempaa enemmän esille, mm. kuvituksen avulla, mutta toisaalta samalla elokutionisoi puheenpitotaidon, siis sijoittaa sen kaunoluvun systeemiin. Toisin sanoen: Peltosen kirjasta kaksikolmasosaa on kaunolukua, mutta loppukolmanneksessä on selvää retoriikan henkeä, vaikkei Peltosen kirjaakaan voi varsinaisesti pitää vaikuttavan puhetaidon oppikirjana. Salolan kirja on sen sijaan kauttaaltaan kaunoluvun läpikäynti.

Salolan ja Räsänen ero on seuraava: Räsänen käsittelee pelkkää kaunolukua, Salola taas 'Suullisessa esitystaidossaan' käsittelee lausunnan lisäksi myös puheenpitoa, mutta samalla elokutionisoi eli kaunoluvullistaa tämän, joten lopputuloksena on "kaunista puhetaitoa".

Edellä on käsitelty tärkeimpiä kirjoittajia ja heidän tuotantoaan. Seuraavassa tarkastellaan lyhyesti kaikkea sitä, mikä on jätetty ulkopuolelle. Jäljellä on vielä muutamia suomalaisia kirjoittajia, jotka on katsottu vähemmän tärkeiksi tämän tutkimuksen kannalta, sekä joitakin käännöskirjoja.

---

⁶⁴ Salola, 1930, s. 206.

⁶⁵ Vakuuttavuudesta on kuitenkin hieman sivuilla 207–208.

4. Muita kirjoittajia ja teoksia

Edellämainittujen lisäksi ilmestyi Suomessa vielä kaksi kaunoluvun opasta. Toinen oli Naämi Päiviön *Lausunto-opas* (1909; 2. p. 1912; 3. p. 1917) ja toinen Onni Savolan *Kaunoluvun opetuksen ohjeita opettajille* (1927). Päiviön opas on hyvin suppea, eikä sen sisällössä ole mitään uutta verrattuna aikaisempiin Peltoseen ja Avellaniin. Savolan opeissa ei myöskään ole mitään uutta, kun niitä vertaa siihen, mitä Räsänen oli 1920-luvun alussa kirjoittanut kaunoluvun opetuksesta kouluissa.

Aikaisemmin sivuttiin myös Räsänen yhteistyökumppani T. I. Vuorenrintettä. Hän teki pitkän uran suomalaisen puhekasvatuksen alalla, mutta hänen vaikutuksensa ei ole suurin vielä näissä alkuvaiheissa, joita tässä tutkimuksessa tarkastellaan. Räsänen kanssa kirjoitetussa kirjassa *Lausuntaopas vapaata kansansivistystä varten* (1928) teoriaosuus on pääosin Räsänen vastuulla. Heidän piti Vuorenrinteen mukaan jatkaa yhteistyötä, mutta koska Räsänen kuoli, Vuorenrinne julkaisi jatkon yksin. Kirja oli nimeltään *Uusi lausuntaopas vapaata kansansivistystä varten* (1931). Tässä kirjassa oli Vuorenrinteen aiemmin mainittu kuvaus Räsänen elämäntyöstä puhetaidon alalla. Loppu kirjasta onkin sitten lausuntaesimerkkejä, joten siitä ei tässä sen enempää. Vuorenrinteen ura oli kuitenkin vasta alussa. Hän oli myöhemmin vahva henkilö opetusalaan: mm. kansansivistystyössä ja Suomen puheopistossa. Niinkin myöhään kuin 1976 Vuorenrinne julkaisi kirjan *Eurooppalainen puhetaito vuosituhtien saatossa*. Tämän kirjan ja K. S. Laurilan teosten välillä ei ollut ilmestynyt mitään puhetaidon historiaa käsittelevää teosta.

Kannattaa mainita myös Niilo Lehmuskosken nimi, sillä se kytkeytyy monin tavoin suomalaisen puhetaidon historiaan, vaikka häneltä ei tarkasteltavana ajanjaksona ilmestynyt muuta kuin Räsänen kanssa yhteistyönä tehty *Lausuntaohjeita Vänrikki Stoolin tarinoita varten* (1930). Lehmuskoski ja Ilmari Räsänen olivat molemmat käyneet Turun klassillista lyseota. Vuorenrinne mainitsee, että koulussa oli jo pitempään toiminut "lausumakolleegio", ja erityisen korkea lausunnallinen taso koulussa oli vuosina 1905–1907, jolloin Räsänen ja Lehmuskoski olivat lausuntatoiminnassa mukana¹. Lehmuskoski opiskeli sittemmin klassisia kieliä, joita molempia hän ilmeisesti osasi hyvin, koska hänet opiskeluaikana palkittiin latinankielisestä tutkielmasta² ja myöhemmin hän käänsi kreikasta Platonin *Faidroksen* (nimellä Phaidros), joka on

¹ Vuorenrinne, 1931, s. 8. Vuorenrinne kertoo, että tiedot koulun lausuntatoiminnasta ovat peräisin kyseisen koulun 50-vuotisjuhla-albumista.

² Ks. Aalto, 1980, s. 182. Aalto luettelee tällaisia palkitsemisia vain muutamia vuosisadan vaihteen molemmin puolin. Palkintoa ei ilmeisesti myönnetty usein, joka vuosikaan, joten Lehmuskosken ansiot lienevät olleen suuret.

nimenomaan retoriikkaa käsittelevä dialogi³. Lehmuskoski toimi sitten Helsingin normaalilyseossa kreikan ja latinan lehtorina.

On myös mainittava kaksi puhetekniikan opasta. Kuoromies Heikki Klemetti julkaisi vuonna 1920 kirjan *Äänenmuodostuksen opas*. Kirja käsitteli äänenmuodostusta enemmänkin laulamisen kannalta, mutta siinä otetaan silti myös puhuminen huomioon. Lisäksi Klemetti julkaisi myöhemmin kirjan *Äänenkäyttö puheessa ja laulussa* (1937). Laulunopetuksella ja puhetekniikalla näyttää muutenkin olleen paljon yhteistä, sillä opit oikeasta hengityksestä, äänteiden ääntämisestä, asennosta jne. näyttävät olleen samoja. Tämän vuoksi puhetaidon kirjojen puhetekniikkaosuuksissa yleensä jollain tavoin viitattiin myös lauluun.

Toinen puhetekniikkaa käsittelevä kirja oli Erkki Kivijärven *Johdatus puhetekniikkaan* (1932). Alkulauseessaan hän toteaa, että hän on muutaman lukukauden ajan hoitanut puhetekniikan ja suomenkielisen kaunoluvun opetusta Helsingin yliopistossa ja huomannut, että puhetekniikan kirja olisi tarpeen. Kivijärvi nimittäin hoiti virkaa Räsäsen kuoltua. Kivijärvi kertoo, että kirja perustuu suomenkieliseen lähdemateriaaliin: E. N. Setälän, Yrjö Wichmannin ja Frans Äimän fonetiikkaa ja äänifysiologiaa käsitteleviin kirjoituksiin ja K. V. Jussilan "Äänteitä koskevaan alkeiskurssiin" sekä K. S. Laurilan *Puhetaidon oppaaseen* (4. p.), Heikki Klemetin *Äänenmuodostuksen oppaaseen* ja Eero Salolan 'Suulliseen esitystaitoon' (osana Äidinkielen kirjaa).⁴ Kirjansa ensimmäisessä luvussa Kivijärvi nimittää hyvää äänenkäyttöä muun puhetaidon "lumiauraksi"⁵.

Kivijärvi oli siis Räsäsen viran väliaikainen hoitaja, ja ilmoittautui myös viran hakijaksi. Muita hakijoita olivat Elsa-Kirsti Kostiainen, Kaarlo Marjanen, Arvo Suominen ja T. I. Vuorenrinne. Historiallis-kielitieteellinen osasto katsoi hakijoista päteviksi Marjasen ja Vuorenrinteen, ja asetti Marjasen ehdolle ensimmäiselle sijalle. Vuorenrinne valitti, mutta se ei muuttanut järjestystä ja Marjanen valittiin.⁶

Kaarlo Marjanen on tärkeä henkilö suomalaisen puhetaidon historiassa, mutta hän jää tämän tutkimuksen ulkopuolelle monesta syystä. Tässä tutkimuksessa tarkastellaan puhetaidon kirjallisuuden lähtökohtia. Vaikka Marjanen on puhetaidon alalla ehkä tärkeämpi henkilö kuin kukaan tähänastisista, hän ei kuitenkaan ole alan pioneeri samassa mielessä kuin portreteissa käsitellyt henkilöt. Esimerkiksi yliopistollinen opetusala oli muotoutunut jo Räsäsen aikana. Marjanen oli myös opiskellut Räsäsen johdolla. Marjanen ei myöskään heti julkaissut kirjaa – vaikka julkaisikin

³ Platon, 1920 [n. 375 eKr.]. *Phaidros*. Suomentanut Niilo Lehmuskoski.

⁴ Kivijärvi, 1932, alkulause (ei sivunumeroa).

⁵ Kivijärvi, 1932, s. 12.

⁶ Ks. Helsingin yliopiston konsistorin pöytäkirja 8.11.1933, §1 liitteinen.

kaksi erinomaista artikkelia – jota voitaisiin tarkastella tässä tutkimuksessa. Hänen ensimmäinen kirjansa *Tehoava puhetaito* (1936) ei ole omaa tuotantoa, vaan mukaeltu käännös saksalaisesta oppimateriaalista. Mainittakoon, että kyseisessä kirjassa on lopussa muutamia suomalaisia näytepuheita, joista yksi on Marjasen pitämä puhe Räsäsen hautakiveä paljastettaessa (kolme vuotta hautajaisten jälkeen). Marjasen ensimmäinen oma kirja, nimeltään *Miten oppia puhujaksi?*, ilmestyi 1947.

Rajan vetäminen alkujoukon ja Marjasen väliin on myös käytännön ratkaisu, sillä johonkin raja täytyy vetää. Olen katsonut riittäväksi pitäytyä vuosisadan kolmessa ensimmäisessä vuosikymmenessä; monet keskeiset linjat tulevat jo tänä aikana esille. Marjasen voi myös siksi jättää tämän tutkimuksen ulkopuolelle, että häntä on aikaisemmin tutkittu⁷, kun taas häntä edeltäneet henkilöt ovat olleet melko tuntemattomia. Huolimatta näistä perusteluista on kuitenkin todettava, että paljon pidemmällekin kuin 1930-luvun alkuun ulottuva historiallinen esitys suomalaisen puhetaidon vaiheista olisi tarpeen.

Tässä on siis käsitelty suomalainen puhetaidon kirjallisuus, joka julkaistiin vuosisadan alkuvuosikymmeninä. Artikkeleita tai esitelmiä en ole tässä maininnut, enkä niistä otettuja eripainoksiakaan. Pelkkiä puhekokoelmia tai lausuntarunokokoelmia en myöskään ole maininnut. Myös monenlaiset teatteri- ja näyttämöoppaat olen jättänyt ulkopuolelle.

Homiletiikan eli saarnataidon, oikeuspuheen tai agitaatiopuheen alueilta en ole löytänyt kirjallisuutta, vaikka ulkomaisia esimerkkejä näistä lajeista onkin olemassa. Jonkinlaista koulutusta homiletiikassa ja oikeuspuheessa lienee toki ollut. Agitaatiokoulutus olisi ihan oma lukunsa. Siltä suunnalta saattaisi paljastua, jos ei kirjoja, niin ainakin oppimateriaalia, joka poikkeaisi huomattavasti tässä käsitellyistä kirjoista. Tämän puhetaidon suuntauksen tutkiminen vaatisi erillistä tutkimusta.

Lopuksi vielä muutama sana käännöskirjoista, joita Suomessa tarkasteltuna aikana julkaistiin. Keskeistä retoriikan kirjallisuutta ei ollut saatavilla suomeksi, eikä ruotsiksikaan, kun puhutaan Suomessa ilmestyneistä kirjoista. Ensimmäinen käännöskirja Suomessa puhetaidon alalta oli Ernest Legouvén *Kortfattad handledning i välläsning*, joka ilmestyi 1899⁸. Se on kirjan ilmoittaman mukaan hiukan mukaeltu versio teoksesta *Petit traité de lecture à haute voix, à l'usage des écoles primaires*, joka puolestaan on lyhennelmä Legouvén kirjasta *L'art de la lecture*. Kyseisellä kirjalla ei liene ollut juuri vaikutusta suomenkieliseen lukijakuntaan, mutta suomalaisista oppaiden kirjoittajista Peltonen,

⁷ Ks. Kuuluvainen, Jaana, 1989. Johdatus Kaarlo Marjasen lausunnan teoriaan. Kokonaisilmaisuun perustuva näkemys lausunnasta. Puheviestinnän pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

⁸ Kirjan esipuheessa puhutaan "valaistuneesta kääntäjättärestä", mutta kääntäjän nimeä ei kirjassa mainita. Esipuheen on kirjoittanut "E. Ls."; en ole saanut selville, ketä se tarkoittaa.

Avellan ja Räsänen mainitsevat Legouvén lähteissään. Peltonen on varmaankin tutustunut juuri tähän ruotsinkieliseen lyhennettyyn versioon, koska ei osannut ranskaa. Avellan, kuten Peltonenkaan, ei mainitse lähdekirjojensa nimiä, mutta koska hänen mainittiin opiskelleen kaunolukua Pariisissa, hän lienee tutustunut Legouvéen ranskankielisenä. Räsänen mainitsee lähteissään Legouvén kirjan alkukielisenä, *L'art de la lecture*, ja koska Räsänen opintomatka suuntautui Saksan lisäksi myös Ranskaan, hän oli todennäköisesti lukenut Legouvéta ranskaksi.

Kuten edellä mainittiin, K. S. Laurila oli tutustunut Adolf Damaschken *Volkstümliche Redekunstin* (1911). Kirja käännettiin myöhemmin suomeksi nimellä *Kuinka puhujaksi tullaan* (1928). Kääntäjänä oli Yrjö Kallinen. Hän toteaa 'Alkulauseessa suomalaisen painokseen', että kirja tarjoaa "arvokkaan lisän tämän alan kirjallisuuteemme"⁹. *Kuinka puhujaksi tullaan* -kirjalla lienee ollut jotain vaikutusta Eero Salolaan, koska mainitsee sen 'Suullisessa esitystaidossaan' (Äidinkielen kirja, 1930).

Tarkasteltavana aikana ilmestyi suomeksi myös yksi amerikkalainen kirja, Harald Fordin *Vapaastipuhumisen taito*¹⁰ (1923). Vapaaseen puhumiseen oli tähän mennessä kiinnitetty vain sivumennen huomiota. Tosin käännöksen kanssa samana vuonna ilmestyvässä Heikelin *Retorik*-kirjassa aiheesta on erillinen luku. Myös Salola kiinnittää asiaan hieman huomiota 1930 ilmestyvässä 'Suullisessa esitystaidossa' (Äidinkielen kirja), ja myös mainitsee Fordin teoksen.

Yksi ruotsalainenkin käännöskirja ilmestyi. Se oli G. Magnusonin *Hyvät naiset ja herrat...* (1927). Siinä annetaan ohjeita puheenpitoa varten kaikkiin mahdollisiin tilanteisiin: häihin, ristiäisiin, hautajaisiin sekä mm. "poikamiehydestään luopuvalle".¹¹

Lisäksi suomennettiin yksi äänenkäyttöä käsittelevä kirja, Herman Gutzmannin *Äänenmuodostuksesta ja äänenhoidosta* (1913), joka liittyi laulunopetukseen¹².

Suomalaisista teoksista levisi ulkomaille ilmeisesti vain Heikelin *Retorik*, joka ilmestyi Ruotsissa¹³.

⁹ Damaschke, Adolf, 1928. *Kuinka puhujaksi tullaan*.

¹⁰ Ford, Harold, 1923. *Vapaastipuhumisen taito*. Alkut. The art of extempore speaking, suomentanut Eino Voionmaa.

¹¹ Magnuson, G. [oik. Gerhard Magnusson], 1927. *Hyvät naiset ja herrat...* Soveltaen suom. Yrjö Keränen. Alkut. Mina damer och herrar. Handledning i konsten att hålla tal. Med 115 exempel (1926).

¹² Gutzmann, Hermann, 1913. *Äänenmuodostuksesta ja äänenhoidosta*. Suom. Armas Maasalo. Laulunopettajayhdistysjulkaisuja II.

¹³ Heikel, Ivar A., 1924. *Retorik eller handledning i talarkonsten*. Tukholma: Natur och kultur. (Painettu Helsingissä.) – Muutamissa ruotsalaisissa puhetaidon kirjoissa viitataankin sittemmin Heikelin kirjaan lähdeveksenä tai sitä suositellaan luettavaksi. Ks. esim. Carl Cederblad, *Det levande ordet* (1933) tai Odal Ottelin, *Hur blir man talare?* (1939).

Retoriikka ja kaunoluku

Tutkimuksessa on selvitetty suomalaisen puhetaidon kirjallisuuden varhaisvaiheita: minkälaista kirjallisuutta Suomessa kirjoitettiin ja miksi se oli sellaista kuin se oli. Kirjallisuuden lähtökohtien selvittämiseksi taustana on ollut saksalainen ja yhdysvaltalainen oppihistoriallinen tutkimus, jota on tehty niin retoriikassa kuin uusissakin oppialoissa. Uusilla oppialoilla tarkoitetaan siis amerikkalaista puheviestintää (speech communication) ja saksalaista "puhetiedettä" (Sprechwissenschaft).

Vuosisadan alun opilliset vaikutteet tulivat Suomeen pääasiassa Saksasta tai olivat paljolti Saksasta lähtöisin. On siis selvää, miksi suomalainen puhetaidon oppihistoria aukeaa parhaiten saksalaisen avulla. Silti myös amerikkalaisen tutkimuksen mukaanottamisesta tähän tutkimukseen on ollut hyötyä, sillä sen avulla on pystytty osoittamaan saksalaisen ja amerikkalaisen puheoppialojen eroja 1800- ja 1900-luvuilla, ja näin siis saksalaisen alan luonne on tullut selkeämmin esille.

Keskeinen ero saksalaisessa ja amerikkalaisessa puhetaidon oppihistoriassa havainnollistuu jo terminologiassa. Retoriikan hiipumisen jälkeen saksalainen ala ryhmittyi kaunoluvun eli *Vortragskunstin* ympärille. Yliopistollinen opetuskin alkoi Saksassa 1900-luvun alussa *Vortragskunst*-nimisenä kunnes laajeni siitä sitten puheopiksi eli *Sprechkunde*ksi.

Yhdysvalloissakin kaunoluku eli *elocution* oli 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa tärkeä oppisuunta. Yliopistollinen opetus keskittyi kuitenkin termin *public speaking* ympärille. Itse asiassa *public speaking* käsitti paljon muutakin kuin varsinaista puheenpitotaitoa, esimerkiksi juuri kaunolukua. Yhdysvaltojen ja Saksan välistä eroa ei siis pidä liioitella, mutta ei vähätelläkään. Uusia oppialoja käsittelevä historiallinen tutkimus tuo selvästi esiin, että Saksassa opetuksen ja orastavan tutkimuksen kohteena oli erityisesti lausuja, USA:ssa taas puhuja. Monet saksalaiset akateemisen puhe-oppialan veteraanit olivat myös itse lausujia tai teatteri-ihmisiä. Yhdysvaltalaisista tällaista ei ainakaan mainita.

Tämän tutkimuksen anti puhetaidon oppihistorialliselle tutkimukselle – yleisemmällekkin kuin vain suomalaisen oppihistorian – on huomion kiinnittäminen kaunolukuun. Käsittääkseni on perusteltua erottaa kolme vaihetta puhetaidon oppihistoriassa viimeisen kahdensadan vuoden ajalta:

- 1) Retoriikan opetukseen kuulunut puhetaito (retoriikka oli siis muutakin kuin puhetaitoa)
- 2) Kaunoluku
- 3) Uudet oppialat, jotka 1900-luvun jälkipuoliskolla kehittyvät erityisesti interpersonaalisen viestinnän suuntaan.

Tietysti nämä vaiheet risteävät ja sekoittuvat monin tavoin, mutta jaottelu on silti hyödyllinen. Tutkimuksen yleinen oppihistoriallinen merkitys on siis siinä, että se nostaa esiin kaunoluvun tasaveroisena vaiheena retoriikan ja nykyisten puheoppialojen rinnalle. Tähän asti se näyttää saaneen vain sivuhuomiota retoriikan tai uusien oppialojen historioissa. Paikoin siihen on suhtauduttu vähättelevästi tai torjuvastikin.

Näkemykseni on, että nämä kolme vaihetta ovat ikäänkuin paradigman muutoksia puhetaidon oppihistoriassa sen viimeisen kahdensadan vuoden aikana. Tiivistettynä: puhetaidon opillinen polttopiste siirtyy retoriikan *puhujasta* kaunoluvun *lausujaan* ja siitä uusien oppialojen vuorovaikutteiseen viestijään, siis oikeastaan *keskustelijaan*. (Tämä viimeinen vaihe ei ole kuulunut tämän tutkimuksen aikajaksoon, eikä siitä ole edellä ollut puhetta. 1900-luvun jälkipuoliskon puhetaito – nimitettäköön sitä vaikka *moderniksi puheviestinnäksi* – on kuitenkin selvästi aikaisempaa enemmän korostanut vuorovaikutteisuutta, vastavuoroisuutta, keskustelua. Huomio on siirtynyt joskus juhlallisiksi katsotuista puhe- ja esitystilanteista arkisempaan viestintään, mm. erilaisiin opetus- ja ohjaustilanteisiin tai vaikka smalltalkiin.)

Retoriikan, kaunoluvun ja modernin puheviestinnän ero voitaisiin pelkistää seuraavasti:

<u>laji</u>	<u>tekijä</u>	<u>väline</u>	<u>tehtävä</u>	<u>kohde</u>
retoriikka	puhujaja	puhe	vaikuttaa	yleisö
kaunoluku	lausuja	runo/proosa	välittää	yleisö
moderni puhe- viestintä	keskustelija	puheenvuoro	osallistua	pari/pien- ryhmä

Kyseessä on siis pelkistys, sillä puheen tehtävänä on retoriikassakin joskus esimerkiksi miellyttää, lausuja taas voi pyrkiä aktiivisesti vaikuttamaan. Mutta ytimeenkatsottuna retoriikan ja kaunoluvun ero voidaan mielestäni esittää näin. Samoin moderni puheviestintä käsittelee tietysti muutakin kuin keskustelua, mutta historiallinen vertailu osoittaa, että keskustelu on siinä tärkeämpää kuin mitä se on ollut retoriikassa saati sitten lausunnassa. Voidaan sanoa, että moderni puheviestintä on ottanut puhujan tai esiintyjän alas lavalta ja tehnyt hänestä keskustelijan.

Suomalaisen puhetaidon kirjallisuuden analyysi, taustanaan saksalainen ja amerikkalainenkin puhetaidon vertaileva oppihistoriallinen tutkimus, perustelee mielestäni tällaisen kolmiajaon tai ajatuksen paradigman vaihtumisesta. Monenlaisia muitakin jaotteluita voidaan tietenkin tehdä, mutta viimeisten kahdensadan vuoden aikana nämä kolme näyttäisivät puheoppialan päävaiheilta. Utta aikaisempaan on siis se, että kaunoluku saa oppihistoriallisesti katsoen tasaveroisen paikan retoriikan ja modernin

puheviestinnän rinnalla. En väitä, etteikö kaunolukuun olisi kiinnitetty aiemminkin vakavaa huomiota, mutta ainakaan käyttämäni lähteet eivät ole hahmottaneet puheoppialan historiaa näin. Jatkotutkimus tulee osoittamaan, olenko jättänyt tämän kysymyksen kannalta tärkeitä lähteitä huomiotta.

Tämä tutkimuksen yleisestä merkityksestä puhetaidon oppihistorialle. Tutkimuksen tuloksia voidaan tarkastella myös kansallisesta näkökulmasta, siis suomalaisen puheviestinnän opetuksen ja tutkimuksen näkökulmasta. Tutkimuksen tarkoituksena onkin ollut olla paitsi osa puhetaidon oppihistoriaa myös kirjoittajan "oman alan" historiaa. On yksinkertaisesti ollut tarpeen selvittää alan varhaisvaiheita, niihin liittyviä henkilöitä, heidän vaikutteitaan, opintojaan, elämänvaiheitaan ja erityisesti nostaa esiin heidän tuotantonsa keskeisiä ideoita.

Kuten tutkimuksessa on huomattu, suomalaiset kirjoittajat sopivat hyvin aikansa oppihistorialliseen kehykseen, mutta toisaalta heidän työnsä olivat omalla tavallaan myös ainutkertaisia. En lähde tässä esittelemään kaikkien eri kirjoittajien ominaispiirteitä, koska ne on esitetty suht' tiiviisti heitä käsittelevissä luvuissa. Otan kuitenkin yhden esimerkin. Vihtori Peltosen *Puhetaitoa* (1901) voidaan mielestäni ymmärtää juuri retoriikka–kaunoluku-asetelman avulla, muuten sen rakenne ei olisi ymmärrettävä. Silti myös Peltosen henkilöhistoria, hänen oma puhujataustansa sekä hänen kansansivistyksellisyytensä ja fennomaniansa, selventävät kirjan sisältöä ja tarkoitusta.

Tutkimus on osoittanut, että retoriikan traditiolla ei ollut suurta roolia suomalaisen, kuten ei saksalaisenkaan, puhetaidon oppihistoriassa 1900-luvun alussa. Tutkimuksessa on yritetty välttää synnyttämästä sellaista väärää vaikutelmaa, että retoriikka olisi jotenkin parempaa, syvällisempää tai kaikenkattavampaa kuin kaunoluku. Tällainen vaikutelma saattaa nimittäin helposti syntyä jo näistä kahdesta termistä niitä vertailtaessa. Retoriikka-termillä on filosofinen sävy, kun taas kaunoluku-termi kuulostaa vanhanaikaiselta, ehkä hupaisaltakin. Huonompi–parempi-vertailu ei kuitenkaan näiden kohdalla toimi. Kaunoluvun tarkoituksena oli olla lausunnan oppijärjestelmä, mitä retoriikka taas ei ollut. Retoriikan ydin taas oli vaikuttavassa julkisessa puhumisessa, mistä kaunoluvulla oli vähän sanottavaa. Kun siis todetaan yleisesti, että retoriikan tradition vaikutus suomalaisen puhetaidon oppihistoriaan oli pieni, tämä ei ole moite vaan toteamus.

Moitteita – jos niitä on tarpeen jälkikäteen jakaa – voisi sen sijaan antaa siitä, että jotkut kirjoittajat yrittivät laajentaa kaunoluvun oppeja koskemaan kaikkea puhetaitoa. Eero Salolan *Suullinen esitystaito* (1930) on esimerkki tästä, kuten tutkimuksen Salolaa käsittelevässä osassa on perusteltu. Tämä kaunoluvullistettu tai elokutionisoitu versio puhetaidosta on siinä mielessä yksipuolinen, että se korostaa vain puheen esteettistä

puolta, siis esittämistä tai esiintymistä. Vastaavasti esim. argumentointi ja puheen laatimisprosessin ajatuksellinen esityö (klassisen retoriikan inventio) jäävät lähes täysin sivuun. Tutustuminen retoriikan traditioon olisi saattanut vähentää tätä yksipuolisuutta, joka kenties oli tahatonta. On mahdollista, että joillakin suomalaisen puhetaidon veteraaneilla oli puutteellinen käsitys oman alan historiasta, siis lähinnä retoriikan historiasta. Ja tätä myöten kaunolukua ei ehkä osattu nähdä historiallisella jatkumolla, vaikka kaunolukuun liittyvä teoriasisältö olisi sinänsä hallittukin. Kukaan suomalaisista kirjoittajista ei esimerkiksi katsonut tarpeelliseksi määritellä kaunoluvun ja retoriikan suhdetta, vaikka nämä kaksi kuitenkin jollain tasolla liitettiin kirjoissa yhteen (tämä yhteenliittäminen näkyy esim. viittauksina Ciceron tai Demostheneen elämään, kirjojen rakenteellisina seikkoina tai kirjojen kuvituksessa). Mutta vaikka kaunoluvullistamista kohtaan voidaankin haluttaessa esittää kritiikkiä, kritiikki ei siis kohdistu itse kaunolukuun.

Tutkimuksen arviointia

Tutkimus on käsitellyt hyvin laajaa aluetta. Yhteen tutkimukseen on otettu antiikin retoriikkaa, retoriikan yliopistohistoriaa, saksalaisen ja amerikkalaisen oppialan syntyhistoriaa taustoineen sekä lopulta suomalaisten puhetaidon oppaiden ja niiden kirjoittajien käsittelyä. Olen katsonut, että kaikkia näitä tarvitaan "peruskuvion" ymmärtämiseksi; ilman näitä osia suomalaisen puhetaidon kirjallisuuden historian tarkastelu jäisi puutteelliseksi.

Uskon, että jo tässä liseniaatintyövaiheessa tutkimuksesta on paljon hyötyä suomalaiseen puheviestinnän opetukseen ja tutkimukseen, ja että työ antaa historiallista näkökulmaa oman alan tarkasteluun. Yleisemmin ajateltuna, lähinnä suhteessa *speech communicationin*, *Sprechwissenschaftin* tutkimukseen sekä retoriikan tutkimuksen nykyisiin muotoihin, tutkimus valaisee kaunolukua vanhan retoriikan tradition ja nykyisin yhä enemmän interpersonaaliseen viestintään keskittyvien uusien puheoppialojen välissä.

Suurin puute tässä työssä on mielestäni sen osien keskinäisissä suhteissa. Retoriikan historiaa on käsitelty laajemmin kuin kaunoluvun historiaa, vaikka loppujen lopuksi juuri kaunoluku on keskeinen tekijä suomalaisessa puhetaidon kirjallisuudessa. Tätä voi puolustella vain sillä, että olen halunnut aloittaa alusta, juurista, niin että ainakin retoriikan tradition merkitys suomalaisiin kirjoihin tulisi selväksi. Tämän selvittäminen on myöskin ollut tarpeen, sillä retoriikan tradition merkityksestä ja osuudesta suomalaisen puhetaidon oppihistoriaan ei ole ollut juurikaan tietoa. Samalla kuitenkin kaunoluvun historiaa on käsitelty liian vähän.

Olen ottanut tutkimukseeni mukaan amerikkalaisen oppialan historiaa, vaikka se ei suoraan vaikutakaan Suomeen. Nähdäkseni amerikkalaisen *public speakingin* syntyhistoria selventää saksalaisen *Sprechkunden* luonnetta: miltä osin ne ovat samanlaisia, miltä osin erilaisia. Olen tähän vertailuratkaisuun tyytyväinen, mutta en näiden kahden osan väliseen suhteeseen tutkimuksessani. Saksalaisen oppialan synty on tämän tutkimuksen aiheen kannalta huomattavasti tärkeämpi asia, joten se ansaitsisi myös tarkemman käsittelyn suhteessa amerikkalaiseen oppialaan.

Kun jatkan työtäni väitöskirjaksi, olen ajatellut muutamia painopisteen muutoksia:

1) Saksaan tulisi kiinnittää enemmän huomiota (ja Yhdysvaltoihin vähemmän).

2) Tutkimukseen olisi hyvä saada mukaan enemmän "epookkia", siis laajempaa kuvausta aikakaudesta, yhteyttä muihin ajan ilmiöihin jne. Epookin esiintuomiseksi olisi ehkä rajattava tarkasteltavaa aikaa niin, että tutkimuksessa siirryttäisiin nopeammin 1800-luvun jälkipuoliskolle ja 1900-luvun alkuun. Vaikka tätä edeltävää taustaa toki tarvitaankin, sitä voitaneen tiivistää.

3) Ruotsin merkitystä vertailumaana voisi kasvattaa, erityisesti kaunoluku-ilmiötä käsiteltäessä, vaikka Saksa onkin edelleen tärkein vertailukohde. Skandinaavinen ulottuvuus voisi kuitenkin tehdä tutkimusta myös kansainvälisesti kiinnostavammaksi.

Lisensiaatintyö sisältää useita teemoja, joita on käsitelty joko suppeasti tai jotka ovat mukana pelkkinä ituina. Väitöskirjatyötä aloittaessani pyrin selvittämään, mihin niistä kannattaisi jatkossa erityisesti tarttua – kaikkia laajennuksiahan ei voi ryhtyä tekemään. Mielenkiintoisia kysymyksiä ovat mm. koulujen puhekasvatus, suomalaisen teatterin piirissä tapahtunut kaunoluvun opetus tai työväenliikkeen agitaattorikoulutus. Toisaalta myös aikalaajennus olisi mahdollinen: suomalaista kirjallisuutta voisi tutkia pidemmällekin, esim. vuoteen 1945 saakka. Laajennusmahdollisuuksia löytyy myös mukanaolevien teemojen sisältä ja niiden yksityiskohdista, siis retoriikan tradition jälkien entistä tarkemmasta seulonnasta, henkilöhistorian yksityiskohdista jne.

Se, mihin suuntaan tutkimus jatkossa siirtyy, on kuitenkin toistaiseksi osin auki. Vasta lisensiaatintyöstä tarkastajilta ja kollegoilta saatava palaute, keskustelut suomalaisten ja ulkomaalaisten tutkijoiden kanssa sekä lisäkirjallisuuden lukeminen voivat osoittaa, miten tutkimuksen rajausta tulisi muuttaa tai terävöittää.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

1. Painamattomat lähteet
2. Hakuteokset ja bibliografiat
3. Retoriikan ja puhetaidon alkuperäisteokset
4. Tutkimus- ja muu kirjallisuus

1. PAINAMATTOMAT LÄHTEET

E. N. Setälän arkisto (säil. Valtionarkistossa). Peltosen kirjeet Setälälle mikrokortilla VAY 5371, Räsäsen kirjeet ja kortit Setälälle mikrokorteilla VAY 5393–5394.

K. A. universitetets program 1875–1885.

K. A. universitetets program 1875–1885.

K. A. universitetets program 1885–1895.

K. A. universitetets program 1895–1905.

Konsistorin pöytäkirjat. Helsingin yliopiston keskusarkisto.

Prelections förteckningar fö åren 1853–1875.

Prelections förteckningar fö åren 1853–1875.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkisto. Aarne Anttilan, Johannes Linnankosken ja Ester Linnankosken kokoelmat.

Svenska Akademiens ordbokin toimitus Lundissa. Hakusanakortisto.

WSOY:n arkisto. Johannes Linnankosken kirjekokoelma.

2. HAKUTEOKSET JA BIBLIOGRAFIAT

Breuer, Dieter & Günther Kopsch, 1974. *Rhetoriklehrbücher des 16. bis 20. Jahrhunderts. Eine Bibliographie.* Teoksessa Helmut Schanze (toim.), *Rhetorik. Beiträge zu ihrer Geschichte in Deutschland vom 16. – 20. Jahrhundert.* Frankfurt a. M.: Athenäum.

Doll, Howard D., 1982. *Oral interpretation of literature: an annotated bibliography with multimedia listings.* Metuchen, NJ: Scarecrow press.

Encyclopedia of rhetoric and composition: communication from ancient times to the information age, 1996. Toim. Theresa Enos. New York: Garland.

Historisches Wörterbuch der Rhetorik, 1992–. Tübingen: Niemeyer.

Houlette, Forrest, 1989. *Nineteenth century rhetoric. An enumerative bibliography.* New York: Garland.

Kansallinen elämäkerrasto, 1927–1934. Porvoo: WSOY.

Suomen kansallisbibliografia, 1488–1700, 1996. Helsinki: SKS.

3. RETORIIKAN JA PUHETAIDON ALKUPERÄISTEOKSET

Adams, John Quincy, 1962 [1810]. *Lectures on rhetoric and oratory.* With a new introduction by J. Jeffery Auer and Jerald L. Banninga. Two volumes. New York: Russell & Russell.

Aristoteles, 1991 [ehkä n. 335 eKr.]. *On rhetoric.* A theory of civic discourse. Newly translated with Introduction, Notes, and Appendixes by George A. Kennedy. New York: Oxford university press.

Aristoteles, 1997 [ehkä n. 335 eKr.]. *Retoriikka* (Aristoteles, Teokset osa IX; samassa niteessä myös Runousoppi). Suomentanut Paavo Hohti (kirjat I ja II) ja Päivi Myllykangas (kirja III). Selitykset laatinut Juha Sihvola. Helsinki: Gaudeamus.

Avellan, Kaarola, 1901. *Kaunolukemisen opas.* Helsinki: Suom. kirjall. seuran kirjapainon osakeyhtiö.

Bryant, Donald C. & Karl Wallace, 1947. *Fundamentals of public speaking.* New York: Appleton-Century.

Damaschke, Adolf, 1928. *Kuinka puhujaksi tullaan.* (Alkut. Volkstümliche Redekunst, 1911.) K.K:n ohjekirjasia n:o 21. Helsinki: Kulutusosuuskuntien keskusliitto.

Ford, Harold, 1923. *Vapaastipuhumisen taito.* (Alkut. The art of extempore speaking. Muk. suom. E. Voionmaa.) Tieto ja taito 28. Porvoo: WSOY.

Gottsched, Christoph Johann, 1973 [1736]. *Ausführliche Redekunst.* Hildesheim: Georg Olms Verlag. (Reprografischer Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1736.)

Gutzmann, Hermann, 1913. *Äänenmuodostuksesta ja äänenhoidosta.* Suom. Armas Maasalo. Laulunopettajayhdistysjulkaisuja II. Jyväskylä: K. J. Gummerus.

Heikel, Ivar A., 1923. *Retorik. Handledning i talarkonsten.* (2.p. 1924). Helsinki: Söd. & Co.

Kivijärvi, Erkki, 1932. *Johdatus puhetekniikkaan.* Helsinki: Otava.

Klemetti, Heikki, 1920. *Äänenmuodostuksen opas.* WSOY.

Laurila, K. S., 1912. *Puhumisesta.* Kansanvalistusseuran toimituksia 163. Helsinki: Kansanvalistusseura.

- Laurila, K. S., 1913–1914. *Kuuluisia puhujia ja puheita I–II*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Laurila, K. S., 1915. *Silmäys suomalaisen puhetaidon kehitykseen*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Laurila, K. S., 1915. *Suomalaisia puhujia ja puheita*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Laurila, K. S., 1915. *Suomalainen puhetaito*. (Yhteissidos teoksista Suomalaisia puhujia ja puheita ja Silmäys suomalaisen puhetaidon kehitykseen.)
- Laurila, K. S., 1920. *Puhetaidon opas*. (2.p.; 1.p. 1912 nimellä Puhumisesta; 3.p. 1929.) Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö.
- Legouvé, Ernest, 1899. *Kortfattad handledning i talarkonsten*. Helsinki: G. W. Edlund.
- Lehmuskoski, Niilo ja Ilmari Räsänen, 1930. *Selityksiä ja lausuntaohjeita viiteentoista Väinikki Stoolin tarinaan*. Jyväskylä: K. J. Gummerus.
- "Longinus", 1995 [ehkä n. 1. vuosisata jKr.]. *On the sublime*. Loeb classical library (samassa teoksessa myös Aristotle, Poetics ja Demetrius, On style). Cambridge, MA: Harvard university press.
- Magnuson, G. [Gerhard Magnusson], 1927. Hyvät naiset ja herrat... Soveltaen suom. Yrjö Keränen. Helsinki: Minerva.
- McCroskey, James C., 1968. *An introduction to rhetorical communication. The theory and practice of public speaking*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Monroe, Alan H., 1939. *Principles and types of speech* (2. uud. p. [1. p. 1935]). New York: Scott, Foresman & Co.
- Nietzsche, Friedrich, 1995 [1872–1873]. Luentosarja 'Geschichte der griechischen Beredsamkeit'. Teoksessa Fritz Bornmann & Mario Carpitella (koonneet), *Werke. Kritische Gesamtausgabe. Vorlesungsaufzeichnungen (WS 1971/71 – WS 1974/75)*. Berliini: Walter de Gruyter.
- Päiviö, Naëmi, 1909. *Lausunto-opas*. (2.p. 1912, 3.p. 1917). Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Peltonen, Vihtori, 1900. *Kynäilijä*. Helppotajuinen opas kirjoitusten sepittämisessä nuorisoseuroja, kansakoulun jatkokursseja ja itseksään opiskelevia varten. Porvoo: Werner Söderström.
- Peltonen, Vihtori, 1901. *Puhetaito*. Kaunoluvun, puhe- ja esitystaidon perusteet sekä ääninelinten hoito. Vihkot 1–5. (2.p. 1910, 3.p. 1923.) Porvoo: Werner Söderström.
- Platon, 1979 [n. 375 eKr.]. Faidros. Teoksessa Platon, *Teokset 3. osa*. Helsinki: Otava.

- Platon, 1979 [n. 385 eKr.]. Gorgias. Teoksessa Platon, *Teokset 2. osa*. Helsinki: Otava.
- Poppius, Olga & Eero Salola, 1925. *Lausujan työ*. Helsinki: Otava.
- Porthan, Henrik Gabriel, 1771. *Opera omnia IV* (sis. mm. luentomuistiinpanot 'Explicatio praecipuorum praeceptorum Artis rhetoricae ad ductum Elementorum Vossianorum' ja 'Professor Porthans föreläsningar öfver Ernesti Rhetorica'). Turku: Porthan-seura.
- Räsänen, Ilmari & T. I. Vuorenrinne, 1928. *Lausuntaopas vapaata kansansivistystyötä varten*. Jyväskylä: K. J. Gummerus.
- Räsänen, Ilmari, 1917. *Lyhyt kaunoluvun opas*. (2.p. 1920, 3.p. 1924; 4.p. 1930 nimellä Kaunoluvun opas). Jyväskylä: K. J. Gummerus.
- Räsänen, Ilmari, 1921. *Lukemisen ohjeita kouluja varten*. Jyväskylä: K. J. Gummerus.
- Räsänen, Ilmari, 1921. *Seitsemän lausuntoharjoitusta*. (2.p. 1927). Jyväskylä: K. J. Gummerus.
- Räsänen, Ilmari, 1930. *Kaunoluvun opas* (4.p.; aikaisemmin nimellä Lyhyt kaunoluvun opas). Jyväskylä: K. J. Gummerus.
- Salola, Eero, 1930. *Lausuntaharjoituksia opintokerhoille ja harrastajille*. Helsinki: Otava.
- Salola, Eero, 1930. Suullinen esitystaito. Teoksessa Alli Mustonen & Eero Salola, *Äidinkielen kirja*, s.129–223 (erillisenä: 6. p. 1952, 7. p. 1960). Helsinki: Otava.
- Savola, Onni, 1927. *Kaunoluvun opetuksen ohjeita opettajille*. Helsinki: Valistus.
- Sjöberg, Gustaf & Gustaf Klingberg, 1902. *Svensk stilistik*. För högre allmänna läroverk. (8. p.; 1. p. 1870.) Tukholma: Norstedt & söner.
- Vossius, Gerhardus Johannes, 1990. *Elementa rhetorica eller retorikens grunder*. Översatt och utgiven av Stina Hansson. Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Wuorenrinne, T. I., 1931. *Uusi lausuntaopas vapaata kansansivistystyötä varten*. Jyväskylä: K. J. Gummerus.

4. TUTKIMUS- JA MUU KIRJALLISUUS

- Aalto, Pentti, 1980. *Classical studies in Finland 1828–1918*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Anttila, Aarne, 1921. *Vihtori Peltonen – Johannes Linnankoski. Elämä ja toiminta I*. Porvoo: WSOY.

- Anttila, Aarne, 1927. *Vihtori Peltonen – Johannes Linnankoski. Elämä ja toiminta II*. Porvoo: WSOY.
- Cohen, Herman, 1994. *The history of speech communication: the emergence of a discipline, 1914–1945*. Annandale, VA: SCA.
- Conley, Thomas M., 1990. *Rhetoric in the European tradition*. New York: Longman.
- Curtius, E. R., 1973, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. (8. p.; 1. p. 1948). Bern: Francke.
- Fafner, Jørgen, 1995. Retorikkens død og genopstandelse. Teoksessa Christer Åberg (toim.), *Retoriska frågor. Texter om tal och talare från Quintilianus till Clinton tillägnade Kurt Johannesson*. Tukholma: Norstedt.
- Geissner, Hellmut, 1981. *Sprechwissenschaft. Theorie der mündlichen Kommunikation*. Königstein: Scriptor.
- Geissner, Hellmut, 1994. Über die Anfänge der Sprechkunde. Maritas Drach-Legende. *Sprechen*, 1/94.
- Geissner, Hellmut, 1997. *Wege und Irrwege der Sprecherziehung*. Personen, die vor 1945 im Fach anfangen und was sie schrieben. St. Ingbert: Röhrig Universitätsverlag.
- Göttert, K.-H., 1994. *Einführung in die Rhetorik* (2. p.). München: Fink.
- Graff, Gerald, 1987. *Professing literature*. Chicago: The university of Chicago press.
- Haapanen, Pirkko, 1990. *Cicero puhetaidosta*. Helsinki: Finnlectura.
- Heikel, I. A., 1894. *Filologiens studium vid Åbo universitet*. (Åbo universitets lärdomshistoria 5.) Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Heikel, I. A., 1920. *Från antikens värld*. Helsinki: Söderström & co.
- Heikel, I. A., 1930. *Antik livssyn och antika kulturbilder*. Helsinki: Söderström & co.
- Heikel, I. A., 1945. *Minnen från min barndom och skoltid*. Helsinki: Söderström & co.
- Heikel, I. A., 1946. *Minnen från min studenttid och mina studieår (1878–1888)*. Helsinki: Söderström & co.
- Heikel, I. A., 1947. *Minnen från mannaälderns och den höga ålderns år*. Helsinki: Söderström & co.
- Horner, Winifred Bryan, 1995. Some aspects of the revival of rhetoric in the US. *Rhetorik – ein internationales Jahrbuch*, 14. Tübingen: Niemeyer.
- Iisalo, Taimo, 1989. *Kouluopetuksen vaiheita*. Keskiajan katedraalikoulusta nykyisiin kouluihin. Helsinki: Otava.

- Ijsseling, Samuel, 1988. *Rhetorik und philosophie*. Eine historisch-systematische Einführung. Stuttgart: Frommann-Holzboog.
- Kajanto, Iiro, 1984. *Porthan and classical scholarship*. A study of classical influences in eighteenth century Finland. Helsinki. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- Kajas, Iiro, 1987. Savolasta Salolaan, Timarista Tompuriin eli löytöretkellä lausuntaan. *Kaje*, 2.
- Kennedy, George A., 1994. *A new history of classical rhetoric*. Princeton, NJ: Princeton university press.
- Keskinen, Riku, 1992. Peltosesta Marjaseen – puhetaidon kirjallisuus Suomessa 1901–1933. Puheviestinnän pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Keskinen, Riku, 1995. Puhetaidon traditiot Suomessa. Teoksessa Maarit Valo (toim.), *Haasteita puheviestinnän opetukseen*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Viestintätieteiden laitos.
- Kitzhaber, Albert R., 1990. *Rhetoric in American colleges, 1850–1900*. Dallas: Southern methodist university press. Väitöskirja vuodelta 1953.
- Klinge, 1989. *Mikä mies Porthan oli?* Helsinki: SKS.
- Klinge, Matti, 1984. *Professoreita*. 35 professoria Kuninkaallisen Turun, sittemmin Suomen Keisarillisen Aleksanterin-, nyttemmin Helsingin yliopiston 35 vuosikymmeneltä. Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti, 1987. *Helsingin yliopisto 1640–1990*. 1. osa: *Kuninkaallinen Turun akatemia: 1640–1808*. Helsinki: Otava.
- Klinge, Matti, 1990. *Helsingin yliopisto 1640–1990*. 3. osa: *Helsingin yliopisto: 1917–1990* [kirjan lopussa luettelo yliopiston professoreista 1640 lähtien]. Helsinki: Otava.
- Kopperschmidt, Josef, 1990. Rhetorik nach dem Ende der Rhetorik. Teoksessa Kopperschmidt (toim.), *Rhetorik: 2 Bde*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Koskenniemi, Heikki & Eero Matinolli, 1971. Esipuhe teoksessa Porthan, *Opera omnia IV*. Turku: Porthan-seura.
- Kristeller, Paul Oskar, 1983. Rhetoric in medieval and renaissance culture. Teoksessa James J. Murphy (toim.), *Renaissance eloquence*. Berkeley: University of California press.
- Kuuluvainen, Jaana, 1989. Johdatus Kaarlo Marjasen lausunnan teoriaan. Kokonaisilmaisuun perustuva näkemys lausunnasta. Puheviestinnän pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Kuusi, Matti, 1967. Johdanto teokseen Johannes Linnankoski, *Valitut teokset*. 5. p. Porvoo: WSOY.

- Laitinen, Kai, 1981. *Suomen kirjallisuuden historia*. Helsinki: Otava.
- Leff, Gordon, 1993. Das trivium und die drei Philosophien. Teoksessa Walter Rüegg (toim.), *Geschichte der Universität in Europa. Band I: Mittelalter*. München: Beck.
- Leff, Michael & Margaret Organ Procario, 1985. Rhetorical theory in speech communication. Teoksessa Thomas W. Benson (toim.), *Speech communication in the 20th century*. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois university press.
- Lindberg, Bo, 1987. *Humanism och vetenskap*. Den klassiska filologien i Sverige från 1800-talets början till andra världskriget. Tukholma: Almqvist & Wiksell.
- Lindberg, Bo, 1993. *Europa och latinet*. Tukholma: Natur och kultur.
- Linn, Marie-Luise, 1963. *Studien zur deutschen Rhetorik und Stilistik im 19. Jahrhundert*. Marburg: N. G. Elwert.
- Lohmann, Ingrid, 1993. Bildung zur Beredsamkeit im Vormärz. Über die Transformation der Rhetorik durch öffentliche Allgemeinbildung. Teoksessa *Rhetorik – ein internationales Jahrbuch*, 12.
- Lötmarker, Lena, 1997. *Mellan retoriken och skoluppsatsen*. Läroverkens skrivundervisning under 1800-talets andra hälft. Projektet 'Svensk sakprosa', 6. Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Mäittälä, Leevi, 1979. *Elämän tulipunakukka*. Porvoo: WSOY.
- Mann, Thomas, 1920. Über einen Vortragskünstler. Teoksessa Thomas Mann, 1960. *Gesammelte Werke in zwölf Bänden, X*. Frankfurt a. M.: Fischer.
- Manninen, Juha, 1989. Tiede, maailmankuva, kulttuuri. Teoksessa Markku Envall, Seppo Knuuttila & Juha Manninen (toim.), *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa*. Oulu: Pohjoinen.
- Meriluoto, Aila, 1988. *Lauri Viita*. (3. p.). Helsinki: WSOY.
- Murphy, James J., 1983. One thousand neglected authors: the scope and importance of Renaissance rhetoric. Teoksessa Murphy (toim.), *Renaissance eloquence*. Berkeley: University of California press.
- Oksala, Teivas, 1990. Esipuhe teokseen Pirkko Haapanen, *Cicero puhetaidosta*. Helsinki: Finnlectura.
- Ong, Walter J., 1970. Esipuhe retropainokseen Petrus Ramuksen 1569 painetusta teoksesta *Scholae in liberales artes*. Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- Peltonen, Vihtori, 1897. Kunnallista itsekasvatusta. *Uusimaa*, 27.
- Peltonen, Vihtori, 1898. Näytelmien ja kuvaelmien esittäminen maaseudulla. *Uusimaa*, 82 & 84.

- Peltonen, Vihtori, 1898. Uusi opettajanwirka perustettawa yliopistoomme. *Uusimaa*, 39.
- Puro, Jukka-Pekka, 1996. *Towards a phenomenological theory of interpersonal communication*. Jyväskylä studies in communication 6. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Rajala, Panu, 1987. Johdanto teoksessa Panu Rajala (toim.), *Johannes Linnankoski*. Espoo: Weilin + Göös.
- Ried, Paul E., 1987. The Boylston professor in the twentieth century. *Quarterly journal of speech*, 73.
- Ried, Paul E., 1988. The first and fifth Boylston professors: a view of two worlds. *Quarterly journal of speech*, 74.
- Rönnngren, Nicken, 1950. *Festskrift tillägnad professor Nicken Rönnngren på hans sjuttioårsdag 2. XI. 1950*. Helsinki.
- Rüegg, Walter, 1993. Das Aufkommen des Humanismus. Teoksessa Rüegg (toim.), *Geschichte der Universität in Europa. Band I: Mittelalter*. München: Beck.
- Sallinen, Aino, 1994. Taiteellisuudesta käytännön taitoihin: eri koulumuotojen puhekasvatuksen kehityslinjoja ja arviointia. Teoksessa Pekka Isotalus (toim.), *Puheesta ja vuorovaikutuksesta*. Jyväskylän yliopisto. Viestintätieteiden laitos. Julkaistu alunperin teoksessa Leena Kirstinä (toim.), *Puhumalla paras*. 1986. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 23.
- Salola, Eero, 1968. Lausuntataide. Teoksessa Matti Kuusi (toim.), *Suomen kirjallisuus VII*. Helsinki: SKS & Otava.
- Sandys, J. E., 1967. *A history of classical scholarship, vol III*. New York: Hafner.
- Schanze, Helmut, 1993. Transformationen der Rhetorik. Wege der Rhetorikgeschichte um 1800. Teoksessa *Rhetorik – ein internationales Jahrbuch*, vol 12.
- Schybergsson, M. G., 1908. *Henrik Gabriel Porthan*. Lefnadsteckning. Förra delen. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Stewart, Donald C., 1983. The nineteenth century. Teoksessa Winifred Bryan Horner (toim.), *The present state of scholarship in historical and contemporary rhetoric* (1. p.). Columbia: The university of Missouri press.
- Stewart, Donald C., 1990. The nineteenth century. Teoksessa Winifred Bryan Horner (toim.), *The present state of scholarship in historical and contemporary rhetoric*. Revised edition. Columbia: The university of Missouri press.
- Stötzer, Ursula, 1962. *Deutsche Redekunst im 17. und 18. Jahrhundert*. Halle: Niemeyer.
- Tartu ülikooli ajalugu I, 1632–1798*, 1982. Toimittanut H. Piirimäe. Tallinna: Valgus.

- Ueding, Gert & Bernd Steinbrink, 1986. *Grundriß der Rhetorik. Geschichte, Technik, Methode*. Stuttgart: Metzler.
- Verger, J., 1993. 'Verzeichnis der Universitäten des Mittelalters'. Teoksessa Walter Rüegg (toim.), *Geschichte der Universität in Europa. Band I: Mittelalter*. München: Beck.
- Vígh, Árpád, 1981. *Retorika és történelem*. Budapest: Gondolat.
- Weithase, Irmgard, 1961. *Zur Geschichte der gesprochenen deutschen Sprache*. 2 Bde. Tübingen: Niemeyer.
- Winans, James Albert, 1962. *Studies in rhetoric and public speaking in honor of James Albert Winans by pupils and colleagues, 1962 (1. p. 1925)*. New York: Russell & Russell.